

e-ISSN 2310-323X

Ю Р И Д И Ч Н И Й Ж У Р Н А Л

ПРАВО УКРАЇНИ

Заснований у 1922 р.

Видається щомісячно
02/2026 (14.04.2026)

Передплатний індекс 74424

Свідоцтво про державну реєстрацію
Серія КВ № 23026-12866ПР

Ідентифікатор в Реєстрі суб'єктів медіа:
R30-03772

ISSN 1026-9932

DOI: 10.33498/loou-2026-02

Адреса редакції

вул. Загорівська, 17–21
м. Київ, 04107, Україна
тел.: +380(66) 972-39-27

Головний редактор

доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України
ОЛЕКСАНДР СВЯТОЦЬКИЙ

Співголова Ради почесних членів
Honoris Causa

доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України
РУСЛАН СТЕФАНЧУК

Вебсайт: pravoua.com.ua

Імейл: editor.pravoua@gmail.com

Офіційна сторінка у мережі “Фейсбук”:
<https://www.facebook.com/pravoua.com.ua>

Юридичний журнал “Право України” внесено до:

Переліку наукових фахових видань України з юридичних спеціальностей
(наказ Міністерства освіти і науки України від 14 травня 2020 р. № 627)

Бази даних періодичних видань *Ulrichsweb (Ulrich's Periodicals Directory)* (США) (з 2002 р.)

Міжнародної наукометричної бази даних *EBSCO Publishing, Inc.* (США)
(Ліцензійні угоди від 16 травня 2013 р. та 1 травня 2015 р.)

Міжнародної наукометричної бази даних *Index Copernicus International (Польща)* (з 2014 р.)

Міжнародної наукометричної бази даних *HeinOnline* (США)
(Ліцензійна угода від 11 січня 2016 р.)

Бази даних періодичних видань з гуманітарних і соціальних наук *ERIH PLUS*
(*European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences*) (Норвегія) (з 2020 р.)

Засновники: Національна академія правових наук України, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, Видавничий Дім “Ін Юре”, Юридичне видавництво “Право України”, Юридичний портал “Ратіо Деціденді”, Інформаційні технології “Ратіо Деціденді”, Адвокатське об'єднання “Адвокатська компанія “Кайрос”

Видавець

© Юридичне видавництво “Право України”

РЕДАКЦІЙНА РАДА

ОЛЕКСАНДР Святоцький (головний редактор), д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; ОЛЕГ Посикалюк (перш. заст. головного редактора), к. юрид. наук, доц.; ТЕТЯНА Коломоєць (заст. головного редактора), д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; ВІКТОРІЯ РІЗНИКОВА (заст. головного редактора), д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; ЕНРИКО АЛЬБАНЕЗІ (Enrico Albanesi), Ph.D., Prof. (Italy); НАНА БАКАЯНОВА, д. юрид. наук, проф.; ЮРІЙ БАРАБАШ, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; ОЛЕКСАНДР БАТАНОВ, д. юрид. наук, проф.; ОЛЕКСАНДР ДРОЗДОВ, д. юрид. наук, проф.; ВОЛОДИМИР ЄРМОЛЕНКО, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; АНАТОЛІЙ ЗАСЬЦЬ, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; ОКСАНА КАПЛІНА, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; ОЛЕКСІЙ КРЕСІН, д. юрид. наук, проф.; МИКОЛА КУЧЕРЯВЕНКО, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; РОМАН МАЙДАНИК, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; ЛІДІЯ МОСКВИЧ, д. юрид. наук, проф.; ВОЛОДИМИР НІКІФОРЕНКО, д. юрид. наук, проф.; ЮРГІТА ПАУЖАЙТЕ-КУЛВІНСКЕНЕ (JURGITA PAUŽAITĖ-KULVINSKIENĖ), Doctor of Law, Prof. (Lithuania); РОМАН ПЕТРОВ, д. юрид. наук, проф.; ПИЛИП ПИЛИПЕНКО, д. юрид. наук, проф.; ЮРІЙ ПРИТИКА, д. юрид. наук, проф.; СВІТЛАНА СЕРЬОГІНА, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; КСЕНІЯ СМІРНОВА, д. юрид. наук, проф.; МАРИНА СТЕФАНЧУК, д. юрид. наук, проф.; МИКОЛА СТЕФАНЧУК, д. юрид. наук, доц.; ІВАН ТЕРЛЮК, д. юрид. наук, проф.; ЄВГЕН ХАРИТОНОВ, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; СЕРГІЙ ХАРИТОНОВ, д. юрид. наук, проф.

РАДА ПОЧЕСНИХ ЧЛЕНІВ *HONORIS CAUSA*

Співголови Ради

РУСЛАН СТЕФАНЧУК, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; ВЯЧЕСЛАВ БОРИСОВ, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; ОЛЕКСАНДР СКРИПНЮК, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; ВІЛЬЯМ Е. БАТЛЕР (WILLIAM E. BUTLER), Doctor of Law (LL.D.), Prof., Foreign Member of NAS of Ukraine, NALS of Ukraine (USA)

Члени Ради

ВІКТОР АКУЛЕНКО, д. юрид. наук, проф.; НАТАЛІЯ АНТОНЮК, к. юрид. наук., доц.; КРИСТІАН ФОН БАР (CHRISTIAN VON BAR), Dr. Dr. h.c. mult., Prof., FBA (Germany); ЮРІЙ БАУЛІН, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; ВОЛОДИМИР БЕВЗЕНКО, д. юрид. наук, проф.; ФЕРНАНДО КАСАЛЬ БЕРТОА (Fernando Casal Bertoa), Ph.D., Prof. (United Kingdom); ІГОР БОЙКО, д-р юрид. наук, проф.; ОЛЕКСАНДР БРЬОСТЛ (OLEXANDER BRÖSTL), Dr. jur., Prof. (Slovakia); ЮРІЙ ГАЛАЄВСЬКИЙ, засл. юрист України; МАРСЕЛО ГАЛУППО (MARCELO GALUPPO), Ph.D. in Law, Prof. (Brazil); АНАТОЛІЙ ГЕТЬМАН, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; СЕРГІЙ ГОЛОВАТИЙ, д. юрид. наук, чл.-кор. НАПрН України; ОКСАНА ГРИЩУК, д. юрид. наук, проф.; ДМИТРО ГУДИМА, к. юрид. наук., доц.; ДАМІРЛІ МЕХМАН АЛІШАХ ОГЛИ, д. юрид. наук, проф.; ОЛЬГА ДЕМ'ЯНЕНКО, правник, фахів. з корпоративного права; АНАТОЛІЙ ДОВГЕРТ, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; ВОЛОДИМИР ЖУРАВЕЛЬ, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; ДМИТРО ЗАДИХАЙЛО, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; ВОЛОДИМИР ЗУБАР, к. юрид. наук, доц.; НАТАЛІЯ КАМІНСЬКА, д. юрид. наук,

проф.; Олександра Кологойда, д. юрид. наук, проф.; Вячеслав Комаров, к. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Тетяна Комарова, д. юрид. наук, проф.; Олександр Костенко, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Олексій Кот, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Олена Кохановська, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Станіслав Кравченко, к. юрид. наук; Василь Крат, к. юрид. наук, доц.; Олександр Крупчан, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Наталя Кузнецова, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Павло Кулинич, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Ярослав Лазур, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Дмитро Луспенник, к. юрид. наук, доц.; Сергій Максимов, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Олександра Матвійчук, українська правозахисниця; Віра Михайленко, к. юрид. наук.; Анатолій Мірошніченко, д. юрид. наук, проф.; Анатолій Музика, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Василь Нор, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Володимир Носік, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Наталя Онщенко, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Наталя Пархоменко, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Петро Пацурківський, д. юрид. наук, проф.; Олег Первомайський, к. юрид. наук, доц.; Олександр Петришин, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Сергій Погрібний, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Юрій Пономаренко, д. юрид. наук, проф.; Сергій Рабінович, д. юрид. наук, проф.; Лариса Рогач, к. юрид. наук; Михайло Савчин, д. юрид. наук, проф.; Анатолій Селіванов, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Василь Сиренко, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України, акад. НАПрН України; Михайло Смокович, д. юрид. наук; Інна Спасибо-Фатєєва, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Михайло Теплюк, д. юрид. наук, акад. НАПрН України; Олег Ткачук, д. юрид. наук, доц.; Вячеслав Труба, д. юрид. наук, проф.; Віталій Уркевич, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Тетяна Цувіна, д. юрид. наук, доц.; Олександр Чирич (OLEKSANDR CIRIC), Doctor of Law, Prof. (Serbia); Валерій Шепітько, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Оксана Щербанюк, д. юрид. наук, проф.; Олексій Ющик, д. юрид. наук, проф. Ячіко Ямада (YASHIKO YAMADA), Prof. (Japan); Олександра Яновська, д. юрид. наук, проф.

РАДА КОЛЕКТИВНИХ ЧЛЕНІВ

Національна академія правових наук України; Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України; Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого; Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара; Дніпровський державний університет внутрішніх справ; Донецький національний університет імені Василя Стуса; Національний університет “Києво-Могилянська академія”; Національний університет “Острозька академія”; НТУ України “Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського”; Одеський державний університет внутрішніх справ; Одеський національний університет імені І. І. Мечникова; Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника; Ужгородський національний університет; Харківський національний університет внутрішніх справ; Юридична фірма “Юрлайн”

ЗМІСТ

Актуальна тема номера:
“КОНСТИТУЦІЙНИЙ ОБОВ’ЯЗОК ЗАХИСТУ ВІТЧИЗНИ І ПРАВО
НА СВОБОДУ СВІТОГЛЯДУ ТА ВІРОСПОВІДАННЯ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ”

Вступ до актуальної теми СЕРГІЙ РАБІНОВИЧ Проблеми гарантування права на свободу світогляду і віросповідання в умовах відсічі збройної агресії рф проти України	8
Михайло Савчин Сутнісний зміст свободи світогляду і віросповідання у світлі конституційної демократії	12
СЕРГІЙ РАБІНОВИЧ Конституційний обов’язок захисту Вітчизни і сумлінна відмова від військової служби: забезпечити обороноздатність держави та релігійну недискримінацію її громадян	41
Галина Миронова Право на сумлінну відмову від військової служби з релігійних переконань у правовій доктрині України	61
Вячеслав Навроцький Чи є релігійні переконання прощенням від кримінальної відповідальності за ухилення від мобілізації	76
Ярослав Котилко Альтернативна (невійськова) служба в зарубіжних державах: правові моделі та інституційні механізми	93
Богдана Ратушна Особливості судового доказування щирої віри у справах про сумлінну відмову від носіння або використання зброї в умовах воєнного стану в Україні	109
Висновки та рекомендації з актуальної теми	119
ВИБРАНА БІБЛІОГРАФІЯ З АКТУАЛЬНОЇ ТЕМИ: “Конституційний обов’язок захисту Вітчизни і право на свободу світогляду та віросповідання в умовах воєнного стану”	123

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

Андріанна Бадида Людська гідність у сучасному праворозумінні: суб’єктивне право, принцип чи межа влади	125
--	-----

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

Михайло Хоменко Недоговірні зобов’язання як координаційний механізм системи приватного права	134
--	-----

ЕКОНОМІЧНЕ ПРАВО

- ВАЛЕНТИН ЩЕРБИНА, ТЕТЯНА БОДНАР
Види публічних інтересів та їх закріплення в законодавстві України . . . 150

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

- ОЛЕКСАНДР ОБОДОВСЬКИЙ
Про звільнення від кримінальної відповідальності осіб,
які вчинили військові кримінальні правопорушення 163

СЛОВО МОЛОДИМ ВЧЕНИМ

- МАКСИМ МИКОЛЮК
Проблемні питання конструкції добросовісного іпотекодержателя
в цивільному праві України 181

РЕЦЕНЗІЇ

- ТЕТЯНА КОЛОМОЄЦЬ
Форма адміністративного права: досвід морфологічного аналізу
(рецензія на монографію В. Колпакова
“Морфологія адміністративного права: концепція форми галузі”) 192

ПЕРСОНАЛІЇ

- ЄВГЕН ХАРИТОНОВ, ОЛЕНА ХАРИТОНОВА
Олексій Кресін: інтелектуальні світи, міжнародні горизонти
та людський вимір наукової місії (до 50-річчя науковця) 196
- ВІЛЬЯМ ЕЛІОТ БАТЛЕР
Олексію Кресіну – 50 років 202

ЮРИДИЧНА ХРОНІКА

- СЕРГІЙ РАБІНОВИЧ
Міжнародний круглий стіл “Свобода сповідувати свою релігію
або переконання в умовах війни: право на альтернативну службу” 204

ДОКТРИНА В СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ

- Призов на військову службу під час мобілізації не скасовує права на
сумлінну відмову від носіння та/або використання зброї 209

Актуальна тема наступного номера:
“УКРАЇНСЬКА МОВА ЯК ЧИННИК УТВЕРДЖЕННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ”

TABLE OF CONTENTS

Central Topic of the Issue:
“THE CONSTITUTIONAL DUTY TO DEFEND THE MOTHERLAND
AND THE RIGHT TO FREEDOM OF CONSCIENCE AND RELIGION
UNDER MARTIAL LAW”

Introduction to The Central Topic SERHII RABINOVYCH Issues of Guaranteeing the Right to Freedom of Conscience and Religion in the Context of Countering the Armed Aggression of the Russian Federation against Ukraine	8
MYKHAILO SAVCHYN The Very Essence of Freedom of Worldview and Religion in the Light of Constitutional Democracy.	12
SERHII RABINOVYCH Constitutional Duty to Defend the Homeland and Conscientious Objection to Military Service: Ensuring the Defence Capability of the State and Religious Non-Discrimination of its Citizens	41
GALYNA MYRONOVA The Right to Conscientious Objection to Military Service on Religious Grounds in the Legal Doctrine of Ukraine	61
VYACHESLAV NAVROTSKYI Are Religious Beliefs a Pardon from Criminal Liability for Evading Mobilization.	76
YAROSLAV KOTYLKO Alternative (Non-Military) Service in Foreign States: Legal Models and Institutional Mechanisms.	93
BOHDANA RATUSHNA Features of Judicial Proof of Sincere Belief in Cases of Conscientious Refusal to Carry or Use Weapons Under Martial Law in Ukraine.	109
CONCLUSIONS AND RECOMMENDATIONS ON THE CENTRAL TOPIC.	119
SELECTED BIBLIOGRAPHY ON THE CENTRAL TOPIC: “The Constitutional Duty to Defend the Motherland and the Right to Freedom of Conscience and Religion Under Martial Law”	123
CONSTITUTIONAL LAW	
ANDRIANNA BADYDA Human Dignity in Contemporary Legal Theory: A Subjective Right, a Principle, or a Limit on State Power?	125
CIVIL LAW	
MYKHAILO KHOMENKO Non-Contractual Obligations as a Coordination Mechanism of the Private Law System.	134

ECONOMIC LAW

VALENTYN SHCHERBYNA, TETJANA BODNAR
Types of Public Interests and Their Strengthening
in the Legislation of Ukraine..... 150

CRIMINAL LAW

OLEKSANDR OBODOVSKYI
On the Discharge from Criminal Liability of Persons Who Have Committed
Military Criminal Offences..... 163

SECTION FOR YOUNG SCHOLARS

MAKSYM MYKOLIUK
Problematic Aspects of the ‘Bona Fide Mortgage’ Construct
in the Civil Law of Ukraine..... 181

REVIEWS

TETIANA KOLOMOIETS
The Form of Administrative Law: Approach of Morphological Analysis
(Review of the Monograph by V. Kolpakov
“Morphology of Administrative Law: The Concept of the Branch Form”) .. 192

PERSONALITIES

EVGEN KHARYTONOV, OLENA KHARYTONOVA
Oleksii Kresin: Intellectual Worlds, International Horizons,
and the Human Dimension of a Scholarly Mission
(On the Scholar’s 50th Anniversary) 196

WILLIAM ELLIOTT BUTLER
Oleksii Kresin – 50 Years 202

LEGAL CHRONICLE

SERHII RABINOVYCH
International Roundtable “Freedom to Practice One’s Religion or Beliefs in
Wartime: The Right to Alternative Service” 204

DOCTRINE IN CASE LAW

Conscription for Military Service during Mobilization Does Not
Eliminate the Right to Conscientious Refusal to Carry
and/or Use weapons 209

Central Topic of the Next Issue:
“THE UKRAINIAN LANGUAGE AS A DETERMINANT
IN THE STRENGTHENING OF UKRAINIAN STATEHOOD”

Актуальна тема номера:
“КОНСТИТУЦІЙНИЙ ОБОВ’ЯЗОК ЗАХИСТУ
ВІТЧИЗНИ І ПРАВО НА СВОБОДУ СВИТОГЛЯДУ
ТА ВІРОСПОВІДАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ”

ВСТУП ДО АКТУАЛЬНОЇ ТЕМИ

Сергій Рабінович

доктор юридичних наук, професор,
завідувач Лабораторії прав людини
імені академіка Петра Рабіновича
Науково-дослідного інституту державного будівництва
та місцевого самоврядування НАПрН України,
професор кафедри конституційного права
Львівського національного університету імені Івана Франка

ПРОБЛЕМИ ГАРАНТУВАННЯ ПРАВА
НА СВОБОДУ СВИТОГЛЯДУ І ВІРОСПОВІДАННЯ
В УМОВАХ ВІДСІЧІ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ

Повномасштабна війна, в якій п’ятий рік поспіль сини і доньки Українського народу борються за свободу, незалежність і територіальну цілісність нашої Батьківщини, за існування української нації та державності, зумовлює сьогодні першочергове значення загальнодержавного завдання забезпечити якнайвищу боєздатність Сил безпеки і оборони України. Всенародний опір російським окупантам, захист життя та здоров’я мільйонів громадян, які щоденно стають жертвами атак на українські міста і села, потребують не тільки організації збройної відсічі ворогу на полі бою, а й здійснення інших суспільно важливих гуманітарних і безпекових завдань: будівництво й відновлення пошкодженого та знищеного майна, надання невідкладної медичної та іншої допомоги пораненим військовим та цивільним у прифронтових і тилкових регіонах, внутрішньо переміщеним особам, ремонт пошкодженої енергетичної та дорожньої інфраструктури, розмінування, будівництво й обладнання укриттів тощо. Зазначене викликає необхідність для органів державної влади і органів місцевого самоврядування України всебічно сприяти забезпеченню заходів загальної мобілізації й якісному комплектуванню особового складу Сил безпеки і оборони України, створюючи всеосяжну систему ефективної протидії противнику, а також щоденної охорони і відновлення порушених основних прав і свобод людини.

На цьому тлі слід зазначити, що сьогодні церкви та релігійні організації в Україні належать до активних учасників громадянського суспільства,

чия патріотична позиція є важливим чинником духовної підтримки національно-визвольної боротьби Українського народу. Так, уже від початку війни Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій (далі – ВРЦіРО) регулярно виступає з ініціативами щодо притягнення до відповідальності російської влади та відновлення справедливості. До нещодавніх документів цього впливового міжконфесійного об'єднання належать, зокрема, звернення з приводу четвертої річниці повномасштабного російського вторгнення в Україну, звернення до Папи Лева XIV щодо звільнення українських полонених і повернення депортованих дітей; заява з приводу вимоги від держави-агресора щодо діяльності в Україні Російської православної церкви, в якій висловлено незмінну підтримку українській державі у обстоюванні її законних інтересів на міжнародному рівні та ін.

Особливою формою сприяння реалізації релігійних потреб військово-службовців Збройних Сил України став інститут військового капеланства, нормативним підґрунтям якого є Закон України “Про Службу військового капеланства” від 30 листопада 2021 р. № 1915-IX та підзаконні нормативно-правові акти, що визначають порядок проходження військової служби капеланами у складі Збройних Сил України. Кількість військових капеланів, які забезпечують духовну підтримку військовослужбовців у районах бойових дій, становить кілька сотень осіб.

Поряд із наведеним в умовах війни важливим питанням загальнодержавного рівня стало інституційне забезпечення здійснення усього багатоманіття релігійних потреб громадян України – зокрема вірян, релігійні переконання яких не допускають користування зброєю чи перешкоджають виконанню військового обов'язку в інших формах. У демократичних державах, що сповідають цінності верховенства права і прав людини, зокрема в Україні, меті такого забезпечення слугує інститут альтернативної (невійськової) служби.

Істотні проблеми з функціонуванням цього інституту в Україні виникли вже з початком часткової мобілізації, підсилившись після повномасштабного вторгнення, оголошення загальної мобілізації і скасування призову на строкову військову службу. Проведення заходів загальної мобілізації загостило суспільну необхідність протидіяти ухиленню від призову державно-юридичними засобами, дотримуючись водночас конституційних гарантій прав людини та визнаних Україною міжнародних стандартів. Згідно з доповіддю Венеційської Комісії “Повага до демократії, прав людини та верховенства права під час надзвичайних станів: роздуми”, навіть в умовах надзвичайного стану для суспільства має переважати основоположний принцип верховенства права (CDL-AD(2020)014, п. 9). Це зумовлює, зокрема, необхідність гарантування дієвості припису частини четвертої ст. 35 Конституції України. Відповідно до цієї конституційної норми, у разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою, а також приписів Міжнародного пакту про

громадянські і політичні права (далі – МПГПП), який не допускає жодних відступів від зобов'язань із забезпечення права на свободу думки, совісті і релігії.

Назріла необхідність розв'язати проблему, яка турбує багатьох військово-возобов'язаних вірян, визнають громадянське суспільство та органи державної влади. Ще у 2015 р. ВРЦіРО виступила з пропозицією законодавчо врегулювати відносини альтернативної служби в умовах мобілізації. З цього питання народні депутати України внесли щонайменше чотири законопроекти; однак частина з них були відкликані чи зняті з розгляду, тоді як інші досі перебувають на розгляді в парламентських комітетах.

Починаючи з липня 2024 р., українські й міжнародні правозахисники констатували різке зростання кількості кримінальних проваджень щодо “відмовників сумління” – членів релігійних організацій (зокрема щодо священнослужителів). І керівники релігійних організацій неодноразово зверталися до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини з клопотаннями про захист права на свободу віросповідання громадян України під час мобілізації. Результатом цих звернень стало створення міжвідомчої комісії, до складу якої увійшли, зокрема, представники Уповноваженого. У щорічній доповіді Уповноваженого про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2023 р. також йшлося про необхідність запровадити механізм проходження альтернативної служби під час дії воєнного стану.

На триваючі під час війни порушення не тільки державою-агресором, а й нашою державою гарантій ст. 18 МПГПП вказують звіти Управління Верховного комісара з прав людини ООН щодо ситуації з правами людини в Україні. У контексті євроінтеграційного процесу Європейська Комісія 4 листопада 2025 р. оприлюднила звіт щодо України, у якому зазначила, що наша держава потребує встановлення запобіжників, які б захищали осіб від кримінального переслідування у випадку сумлінної відмови, беручи до уваги *Amicus curiae* brief Венеційської Комісії (14–15 березня 2025 р.).

До означеної проблеми, що набула для України міжнародно-політичного значення, засвідчено увагу Уряду та Офісу Президента України. Так, у розділі 3.3 Дорожньої карти з питань верховенства права, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 травня 2025 р. № 475-р, заплановано в I кварталі 2026 р. провести огляд чинного застосування норм щодо права на відмову від військової служби з мотивів совісті та впровадження контрзаходів щодо виявлених втручань у здійснення цього права відповідно до вказівок Венеційської Комісії. У II кварталі 2026 року передбачено розробити і ухвалити закон щодо забезпечення права на проходження альтернативної служби під час воєнного стану, на особливий період. Над розробкою згаданого законопроекту, предмет регулювання якого має охоплювати складний комплекс організаційних і процедурних питань, працюють фахівці Державної служби України з етнополітики та свободи совісті (далі – ДЕСС), Міністерства юстиції та Міністерства економіки, довкілля та сільського господарства України.

Окрім цього, у червні 2025 р. ДЕСС затвердила перелік юридичних осіб – релігійних організацій, які належать до критично важливих для функціонування економіки та забезпечення життєдіяльності населення в особливий період. До переліку увійшло 7 726 таких організацій. Це рішення має на меті створити додатковий механізм узгодження релігійних потреб вірян із нагальними потребами забезпечення безпеки та оборони України шляхом надання можливості бронювання священнослужителів.

З огляду на тривалу відсутність механізму альтернативної служби органи судової влади мимоволі опинилися в ролі своєрідних “заручників” ситуації, будучи вимушеними, за відсутності відповідного законодавчого регулювання, вирішувати справи релігійних “відмовників сумління” безпосередньо на підставі самих лише приписів Конституції України. Тому, мабуть, законічним стало звернення окремих сумлінних відмовників, після вичерпання інших національних засобів юридичного захисту, до спеціалізованого органу конституційної юрисдикції.

Ухвалою Другого сенату Конституційного Суду України від 15 жовтня 2025 р. № 10-уп(П)/2025 об’єднано в одне конституційне провадження конституційні провадження у справі за конституційними скаргами Алексеєнка Віталія Васильовича, Івануценка Сергія Вікторовича, Зелінського Дмитра Броніславовича, які стосуються, зокрема, відповідності Конституції України частини першої статті 1 Закону України “Про альтернативну (невійськово) службу”. 4 березня 2026 р. ще одне конституційне провадження у справі щодо конституційності згаданого закону відкрито за конституційною скаргою Криушенка Віталія Михайловича.

Як засвідчує практика, прагнення суб’єктів владних повноважень сприяти забезпеченню заходів мобілізації і протидії збройній агресії нерідко може бути поєднане з недостатнім розумінням змісту конституційних і міжнародних критеріїв правомірності обмежень релігійної свободи людини в умовах воєнного стану. На цьому тлі підтвердженням нагальності розв’язання означених питань став круглий стіл “Свобода сповідувати свою релігію або переконання в умовах війни: право на альтернативну службу” (Київ, 6 листопада 2025 р.), організований під егідою Ради Європи з ініціативи Лабораторії прав людини імені академіка Петра Рабіновича НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України.

Відтак в актуальній темі цього номера журналу представлено доктринальні правові позиції з питання виконання в умовах воєнного стану конституційного обов’язку захисту Вітчизни та здійснення права на свободу світогляду і віросповідання, висвітлено погляди правознавців на умови та механізми заміни виконання військового обов’язку альтернативною (невійськовою) службою під час мобілізації. Сподіваємося, що запропоновані увазі читачів статті знайдуть відгук у правничому середовищі і викличуть плідну конструктивну дискусію, яка сприятиме якнайшвидшому ефективному практичному вирішенню цієї гострої політичної, соціальної та правової проблеми.

Михайло Савчин

доктор юридичних наук, професор,
академік Академії наук вищої школи України,
директор Науково-дослідного інституту
порівняльного публічного права та міжнародного права
Ужгородського національного університету
(Ужгород, Україна)
професор, доктор Українського вільного університету
(Мюнхен, ФРН)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9551-1203>
michaelsavchyn7@gmail.com

УДК 342.731:355.212.7

СУТНІСНИЙ ЗМІСТ СВОБОДИ СВИТОГЛЯДУ І ВІРОСПОВІДАННЯ У СВІТЛІ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

АНОТАЦІЯ. У статті розкрито сутнісний зміст свободи світогляду та віросповідання як основоположного права та інструменту його соціальної інтеграції індивіда, здійснення ним обов'язків як громадянина та забезпечення його вільного розвитку. На основі міждисциплінарного дослідження у сфері релігієзнавства та правознавства визначається роль права як нейтрального регулятора, зокрема у царині свободи думки, світогляду та переконань індивіда. Оскільки думки, ідеї, переконання та концепції слугують засобом соціальної інтеграції, то в розумінні свободи світогляду та віросповідання розкрито її індивідуальний та інституційний компоненти. На цій основі будуються певні моделі втручання держави у здійснення свободи світогляду та віросповідання, які до вимог верховенства права та поваги до людської гідності мають бути нейтральними щодо певних релігійних конфесій. Така свобода не є абсолютною, тому з метою захисту конституційної демократії вона може піддаватися певним обмеженням у рамках міжнародних зобов'язань на засадах пропорційності.

За методологічну основу взято концепцію сутнісного права та принцип пропорційності як засада визначення легітимних меж втручання публічної влади у здійснення свободи совісті і віросповідання з урахуванням індивідуальних та інституційних компонентів цієї свободи. Окремо розглядаються деякі аспекти цієї свободи крізь призму засад республіканізму та секуляризму, які ґрунтуються на концепті національної держави як простору безпеки власних громадян, які здійснюють своє громадянське право і обов'язок захищати Вітчизну.

За кожним суверенним індивідом визнається приватна автономія щодо формування цілісної системи уявлень, цільових установок, цінностей, переконань, поглядів, які формують його світогляд, який може бути цілим мереживом релігійних, естетичних, етичних, наукових ідей та постулатів, які визнають мотивацію та рушійні сили його поведінки та ступеня соціалізації. Релігійні переконання створюють духовну, етичну і моральну основу для такої мотивації; приклади відомих вчених, які також були вірниками своєї релігійної конфесії, свідчать лише про переплетіння таких уявлень та мотивів до практичних дій, яке мало значення для подальшого розвитку людства.

Свобода світогляду є актом приватної автономії, тобто свідомого вибору особи без зовнішнього тиску щодо бачення себе у світі, розуміння явищ у ньому, взаємовідносин у світі та ціннісних установок щодо мотивів та обґрунтування своєї поведінки. Свобода віросповідання полягає в існуванні певної системи уявлень щодо розуміння сутності Божественного та ціннісних установок, які визначають мотивацію та поведінку особи як індивідуальну, так визначають і певний ступінь її соціалізації. Яким чином індивіду реалізувати свої релігійні погляди – лежить суто у площині його приватної автономної, тобто особистого відповідаль-

ного вибору без зовнішнього тиску з боку третіх осіб та держави. Свобода світогляду та віросповідання є відносною, тобто може бути обмежена на засадах пропорційності на основі законів, якщо існує нагальна і визнана суспільна потреба за визначеними критеріями в Конституції і міжнародних договорах, при цьому не може мати місця посягання на сутнісний зміст цього права, тобто вчинення таких обмежень, обтяжень і перепон, які б унеможливили його здійснення.

У зв'язку із певними переконаннями та релігією індивід не може виконувати військовий обов'язок. Однак це не завжди означає неможливість мобілізації такої особи. Згідно з засадами республіканізму та забезпечення обороноздатності країни кожен громадянин має зробити внесок у захист Вітчизни і в разі агресії проти України та наявності життєвої загрози її існуванню. Завдання щодо захисту України як простору безпеки громадян може здійснюватися в рамках їх мобілізації на альтернативну невійськову службу, яка є вкрай необхідною для технічного, матеріального, медичного, соціального забезпечення діяльності ЗСУ та забезпечення стійкості сил національної оборони. Для цього закон має передбачати підстави, порядок вирішення питань про сумлінну відмову військовозобов'язаного від здійснення військового обов'язку на основі релігійних переконань та визначення порядку несення альтернативної невійськової служби з урахуванням рівня освіти, кваліфікації та професійних навичок громадян.

Ключові слова: альтернативна невійськова служба; військовий обов'язок; мобілізація; національна оборона; приватна автономія; принцип пропорційності; секуляризм; свобода світогляду і віросповідання; сумлінна відмова військовозобов'язаного.

Вступ

У цій статті розкрито сутнісний зміст свободи світогляду і віросповідання, яка в ліберальній традиції права чи не першою отримала юридичний захист поряд із гарантіями свободи вираження, свідченням чого є Нантський едикт та принцип *cujus regio, ejus religio*¹, які пізніше заклали засади толерантності в релігійній сфері. Як відомо, релігійні війни були чи не найкровопролитнішими в історії людства. Щодо цього можна згадати Тридцятилітню війну (1618–1648) чи гугенотські війни у Франції, які скінчилися відповідно укладенням Вестфальського миру (1648) і Нантського едикту (1598). Своєю чергою концепт “русского міра” (російського світу) базується на вкрай радикальній інтерпретації православ'я і він лежить в основі реалізації диктаторським режимом В. Путіна збройної агресії проти України, яка виражає заперечення суб'єктності України, зокрема через її евфемізм “СВО”.

Існує доволі широке доктринальне коло джерел та конституційної і міжнародної юриспруденції щодо визначення сутності змісту свободи світогляду і віросповідання. Часто ці дискусії стосуються розмежування свободи думки і свободи світогляду, оскільки вони слугують засобом інтеграції в суспільстві (інституційний аспект або *forum externum* стосовно свободи віросповідання) чи самовираження особи в духовній сфері (*forum internum*). Цілісне сприйняття аналізованої свободи визначається через форми взаємодії індивіда із інституціями в рамках певних процедур і норм, які мають відповідати вимогам верховенства права.

¹ Hajo Holborn, *A History of Modern Germany: The Reformation*. Volume 1 (Princeton University Press 1959) 243.

Метою цього дослідження є розкриття сутнісного змісту свободи світогляду та віросповідання як основоположного права індивіда та інструменту його соціальної інтеграції, здійснення обов'язків як громадянина та забезпечення вільного розвитку як індивіда. Спочатку буде з'ясовано основні елементи сутнісного змісту свободи світогляду та віросповідання, у другій частині розкрито інституційні аспекти цієї свободи і насамкінець буде проаналізовано взаємозв'язки в реалізації цієї свободи крізь призму вільного розвитку індивіда та здійснення ним громадських обов'язків.

Це потребує дослідження у сфері релігієзнавства та ролі права як нейтрального регулятора, зокрема у царині свободи думки, світогляду та переконань індивіда. Оскільки думки, ідеї, переконання та концепції слугують засобом соціальної інтеграції, то в розумінні свободи світогляду та віросповідання слід розкрити її індивідуальний та інституційний компоненти. На цій основі будуються певні моделі втручання держави у здійснення свободи світогляду та віросповідання, які до вимог верховенства права та поваги до людської гідності мають бути нейтральними щодо певних релігійних конфесій. Така свобода не є абсолютною, тому з метою захисту конституційної демократії вона може піддаватися певним обмеженням у рамках міжнародних зобов'язань на засадах пропорційності. Прикметно, що Указом Президента № 64/2022 про запровадження воєнного стану в Україні не передбачено відступ від зобов'язань держави у сфері гарантій свободи світогляду та віросповідання².

За методологічну основу взято концепцію сутнісного права та принцип пропорційності як засада визначення легітимних меж втручання публічної влади у здійснення свободи совісті і віросповідання з урахуванням індивідуальних та інституційних компонентів цієї свободи. Окремо розглядаються окремі аспекти цієї свободи крізь призму засад республіканізму та секуляризму, які ґрунтуються на концепті національної держави як простору безпеки власних громадян, які здійснюють своє громадянське право і обов'язок захищати Вітчизну.

1. Основні елементи сутнісного змісту свободи світогляду та віросповідання

Сутнісний зміст свободи світогляду (*worldview*) та віросповідання (*religion*) становить вільну можливість індивіда визначати своє світобачення залежно від своїх світоглядних ціннісних установок, які стосуються його духовної сфери та думок, виходячи із засади приватної автономії. Й. Олтуїс визначає світогляд як 'систему або сукупність фундаментальних переконань, через які ми сприймаємо світ, наше покликання та майбутнє в ньому'. Далі він стверджує: 'Це інтегративна та інтерпретативна система, за допомо-

² Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України № 64/2022 від 24.02.2022 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>> (дата звернення 15.02.2026).

гою якої оцінюються порядок і безлад, стандарт, за яким управляється та досягається реальність³. На думку Б. Фішер, світогляд як поняття

<...> можна розглядати як ментальну конструкцію або сукупність постульованих узгоджених базових переконань (не обов'язково релігійних) з припущеннями, які можуть бути повністю або частково правдивими або помилковими. Крім того, світогляд впливає на прийняття рішень, впливає на міркування та сприйняття, допомагає розуміти світ на повсякденному рівні, а також надає сенс існуванню та роль у світі. Це стандарт або етика, за якими живуть люди⁴.

Тож світогляд відображає акти внутрішнього переживання, оцінок і бачення індивіда про його місце і роль у світобудові, його перспектив та подальшої можливої діяльності.

Свобода світогляду є актом приватної автономії, тобто свідомого вибору особи без зовнішнього тиску щодо бачення себе у світі, розуміння явищ у ньому, взаємовідносин у світі та ціннісних установок щодо мотивів та обґрунтування своєї поведінки. Також слід говорити і про переконання або *beliefs* як цей термін вживається англійською мовою в міжнародних документах. Переконання індивіда базується на його ціннісних установках, які сформувалися через переживання, осмислення сутності певних явищ і процесів, визначення його життєвих орієнтирів, спонукальних мотивів поведінки та життєвих стратегій. Розуміння природи переконання індивіда має значення для інтерпретації делікатних меж внутрішнього та зовнішнього аспектів свободи релігії. Слід також мати на увазі відмінність між поглядами і переконаннями⁵, оскільки перші ґрунтуються на певних гіпотезах, а другі, окрім цього, будуються на абсолютизації про певні явища та процеси.

Світогляд може мати різноплановий характер – від атеїстичного до релігійного. Часто в літературі релігійний світогляд відрізняють від наукового, однак відомо, що багато науковців (наприклад, І. Ньютон чи А. Айнштайн) були глибоко віруючими людьми, що не заважало їм робити дослідження і сформулювати свої висновки. Урешті-решт, теологія вивчає з наукової точки зору релігію. З наукової точки зору досліджують сприйняття достовірності наукових і релігійних тверджень серед майбутніх вчителів природничих наук⁶ тощо. Якщо аналізувати співвідношення між світоглядом і релігією⁷, то цікавим є явище агностицизму, оскільки такий стверджує, що не існує достеменних доказів щодо існування Бога, існування життя після смерті чи об'єктивної реальності. По суті, агностицизм можна віднести до

³ J Olthuis, 'On worldviews' [1985] 14 Christian Scholars Review 159.

⁴ B J Fisher, 'Exploring worldviews: A framework' [2012] 6(1) TEACH Journal of Christian Education 50 doi:10.55254/1835-1492.1029.

⁵ R Penrose, *Faith, Faith, and Fantasy in the New Physics of the Universe* (Princeton University Press, 2024).

⁶ T Keranto, 'The Perceived Credibility of Scientific Claims, Paranormal Phenomena, and Miracles among Primary Teacher Students: A Comparative Study' [2001] 10 Science & Education 493–511 <https://doi.org/10.1023/A:1011261132355>.

⁷ *Russell on Religion. Selections from the writings of Bertrand Russell* (L. Greespan, S Andersson (eds), Routledge 2002) 41.

пограничного світогляду між атеїзмом і релігією. Загалом, помилковим буде протиставляти науковий і релігійний світогляди – багато науковців були і є глибоко віруючими людьми. Однак є зворотний бік медалі, коли прихильники псевдонауки – твердженнь, систем вірувань або практик, які видають себе за приклади методологічної строгості науки (астрологія, гомеопатія, парапсихологія тощо), – можуть порушити суспільне розуміння справжньої науки. Однак такі уявлення не слід плутати із релігією, оскільки вони мають мало спільного з нею⁸ і переважно засуджують такі практики і переконання. Прийнято виділяти натуралізм (агностицизм, атеїзм, екзистенціалізм, марксизм, секуляризм), деїзм (юдаїзм, християнство, іслам) і пантеїзм (буддизм, індуїзм, даосизм, нова хвиля)⁹. Якщо узагальнити, свобода думки охоплює як науку, атеїзм, так і агностицизм та релігію¹⁰.

Якщо говоримо про віросповідання, то тут слід мати на увазі певну систему уявлень щодо розуміння сутності Божественного та ціннісних установок, які визначають мотивацію та поведінку особи. З цієї точки зору І. Дахова виділяє віровизнання індивіда як елемент свободи релігії, а свобода віросповідання стосується вираження релігійних поглядів та практик¹¹. Хоча система уявлень особи щодо її місця у світі та пояснення процесів у ньому охоплюється захистом у рамках свободи думки, яка апріорі не може бути об'єктом зовнішнього контролю. Свобода думки є суто актом приватної автономії.

Свою чергою в міжнародних документах вживають словосполучення “свобода релігії і переконань” (*freedom of religion and beliefs*). Зокрема, Коментар 22 Комітету ООН з людських прав розкриває сутність свободи релігії і переконань як: ‘<...> свобода “мати або прийняти” релігію чи переконання обов’язково передбачає свободу вибору релігії чи вірування, включно з правом замінити свою поточну релігію чи переконання іншою або прийняти атеїстичні погляди, а також право зберегти свою релігію чи переконання’¹².

Тобто тут мається на увазі широкий спектр світобачення: від атеїзму до певного різновиду релігії, що є вільним актом самоусвідомлення та самоідентичності індивіда. Загалом, свобода релігії або переконань має важливе значення для реалізації Порядку денного на період до 2030 року та сталого розвитку¹³. Якщо говорити про сфери життєдіяльності індивіда, то свободо-

⁸ A Chakravarty, ‘Scientific Knowledge vs. Knowledge of Science’ [2023] 32 Science & Education 1798 <https://doi.org/10.1007/s11191-022-00376-6>.

⁹ J Lennox, *God’s undertaker. Has science buried God?* (Lion Hudson 2009) 28, 29; J Sire, *The universe next door: a basic worldview catalog* (InterVarsity Press 1998) 40.

¹⁰ H G Gauch, ‘Science, Worldviews, and Education’ [2009] 18 Science & Education 667–695. <https://doi.org/10.1007/s11191-006-9059-1>

¹¹ І Дахова, ‘Зміст права на свободу совісті та віросповідання’ [2016] 4 Форум права 109.

¹² UN, International standards. Special Rapporteur on freedom of religion or belief, *Human Rights Office of the High Commissioner* <<https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-religion-or-belief/international-standards#3>> (accessed 15.02.2026).

¹³ ПРООН в Україні. Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року, Резолюція ГА ООН, A/70/L.1, (11 травня 2018) <<https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/>>

да релігії або переконань стосується насамперед культурної сфери активності, однак може зачіпати як економічні, так і політичні сфери активності індивіда.

Водночас прийнято виділяти індивідуальний і колективний¹⁴, а також внутрішній і зовнішній аспекти¹⁵ свободи віросповідання. Загалом, право є індиферентне до таких форм вираження, тут головне питання полягає у визначенні допустимих меж обмежень, оскільки свобода віросповідання має відносний характер, тобто може підлягати певним обмеженням.

Конституційний Суд України висловив загальне зауваження щодо окремих параметрів свободи совісті і віросповідання, однак воно є занадто абстрактним (п. 4.2(3)): *‘Внутрішній аспект права на свободу світогляду і віросповідання (релігії) (forum internum) є абсолютним правом, що жодним чином не підлягає обмеженню. Водночас держава має право обмежити зовнішній аспект права на свободу світогляду і віросповідання (релігії) (forum externum)’*¹⁶.

Насправді цей підхід ще потребує свого подальшого розвитку в юридичних позиціях КСУ, оскільки він надто абстрактний і загальний. Для забезпечення цих конституційних цілей держава несе такі обов’язки захисту, *inter alia*, і сам КСУ:

1) згідно із цілісним і узгодженим тлумаченням Конституції¹⁷ її приписи у статтях 35, 64 і 65 мають інтерпретуватися узгоджено таким чином, щоб у поточному законодавстві не викривлювався зміст конституційних принципів і не було посягання на сутнісний зміст права на альтернативну невійськову службу (далі – АНВС) за релігійними переконаннями;

2) повага до людських прав вимагає від законодавця належним чином врегулювати підстави та порядок запровадження певних обмежень, обтяжень та обов’язків, зокрема, визначення військовозобов’язаних, на яких поширюються гарантії на АНВС за релігійними переконаннями;

3) слід визначитися із балансуванням приватних і публічних інтересів: таке залежить від конкретних обставин справи, зокрема щодо наявності достатньої правової підстави для проходження АНВС та забезпеченням обороноздатності України шляхом виконання громадянами обов’язку захищати Вітчизну.

Стаття 35(2) Конституції передбачає як критерії обмеження здійснення свободи переконань і віросповідання 1) охорону громадського порядку,

peretvorennya-nashoho-svitu-poryadok-dennyu-u-sferi-staloho-rozvytku-do-2030-roku> (дата звернення 15.02.2026).

¹⁴ О Васильченко, ‘Право на свободу совісті та віросповідання. Дискусійні питання довкола аспекту forum internum’ [2018] 1(49) Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право 65.

¹⁵ Рішення Конституційного Суду України № 4-п/2022, п. 4.2(2) <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va04p710-22#Text>> (дата звернення 15.02.2026).

¹⁶ Там само п. 4.2(3).

¹⁷ Конституція України від 28 червня 1996 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення 15.02.2026).

2) здоров'я і 3) моральності населення, 4) захист прав і свобод інших людей. По суті, аналогічні критерії обмеження містять і ст. 9 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод¹⁸ (далі – Конвенція), вживаючи замість поняття громадського порядку критерій публічного порядку, які є суміжними. Стаття 64 Конституції не передбачає неможливості дерогації щодо свободи переконань і віросповідання. Однак при запровадженні воєнного стану Указом Президента № 64/2022 держава не відступила від зобов'язань у сфері свободи переконань і віросповідання¹⁹.

У справі *Skugar and Others v. Russia*²⁰ (40010/40) ЄСПЛ констатував, що запровадження ідентифікаційного податкового номера потрібно для уніфікації платників податків і воно не посягає на сутнісний зміст релігійних переконань в аспекті *forum internum*. Тому законодавство загального характеру, яке застосовується в нейтральний спосіб і без найменшого зв'язку з особистими переконаннями заявника, у принципі не може розглядатися як втручання у здійснення його прав, передбачених ст. 9 Конвенції.

Свобода релігійних переконань в аспекті *forum externum* перетинається із виконанням обов'язків під час надзвичайних ситуацій, які в сенсі п. 2 ст. 4 Конвенції не можуть вважатися примусовою працею. Так, ЄСПЛ висловився щодо допустимості покладання обов'язків орендаря мисливських угідь обробляти лисячі нори для боротьби проти епізоотії²¹, обов'язку протягом року працювати в державній стоматологічній клініці на півночі Норвегії²², оскільки означені випадки охоплюються метою забезпечення епідеміологічної безпеки та економічного благополуччя.

Венеційська Комісія здійснила низку напрацювань щодо особливостей обмежень прав людини в умовах надзвичайних ситуацій у низці висновків щодо окремих країн та у своєму загальному висновку CDL-AD(2020)014 від 19 червня 2020 р., який переважно є рефлексією на обмежувальні заходи під час боротьби із пандемією коронавірусу, у п. 87 якого зазначається таке:

<...> Суди мають здійснювати контроль таким чином, щоб заходи, які порушують права людини, не виходили (загалом чи в окремих справах) за рамки законності та за межі того, що чітко передбачено для подолання надзвичайної ситуації, і не порушували невід'ємних прав. Право на розгляд справи в суді з питань, пов'язаних із законністю надзвичайних заходів, має бути захищене незалежністю судової влади. Змістовний судовий розгляд надзвичайних заходів незалежними судами зобов'язує уряд надати пере-

¹⁸ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text> (дата звернення 15.02.2026).

¹⁹ Про введення воєнного стану в Україні (н 2).

²⁰ *Skugar and Others v. Russia* (dec.), no. 40010/04, 3 December 2009 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-96383>> (accessed 15.02.2026).

²¹ *S. v. Germany* (dec.), no. 9686/82, 4 October 1984 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-73660>> (accessed 15.02.2026).

²² *I. v. Norway* (dec.), no. 1468/62, 17.12.1963 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-115963>> (accessed 15.02.2026).

конливі підтвердження того, що заходи узгоджуються з принципами необхідності та співмірності²³.

Отже, визнається невід’ємний характер судового контролю над обмежувальними заходами в умовах екстраординарних обставин, це рівною мірою стосується гарантій свободи совісті й віросповідання.

Згідно зі ст. 64(2) Конституції України допускається відступ від гарантій свободи совісті і віросповідання в аспекті сумлінної відмови від несення військової служби в умовах воєнного стану. За таких умов КСУ може дати критичну оцінку заходам щодо обмеження свободи совісті і віросповідання під час воєнного стану з урахуванням власної юриспруденції та юриспруденції ЄСПЛ.

Виникає питання щодо допустимих меж здійснення релігійних ритуалів та практик. У цьому відношенні доволі прикметним є використання індіанцями північного сходу Мексики та півдня Техасу кактуса пейотль, відомого як Лофофора Вільямса (*Lophophora williamsii*), що має галюциногенну дію, у традиційному релігійному культі шанування. У рамках міжнародного права ст. 32 Конвенції ООН про психотропні речовини визнає можливість використання в певних релігійних ритуалах рослин, що містять психотропні речовини, якщо це становить елемент культурної спадщини певної спільноти:

Держава, на території якої ростуть дикі рослини, що містять психотропні речовини з числа тих, що містяться в Додатку I, і які традиційно використовуються певними невеликими, чітко визначеними групами в магічних чи релігійних обрядах, може під час підписання, ратифікації чи приєднання, робити застереження щодо цих рослин стосовно положень статті 7, за винятком положень, що стосуються міжнародної торгівлі²⁴.

У Коментарі до цієї Конвенції зазначається, що рослини, які містять психотропні речовини, не є об’єктом міжнародного регулювання, зокрема, ні корона (плід, брунька з мескалем) кактуса пейотль, ні коріння рослини *Mimosa hostilis*, ні псилоцибинові гриби не включено до Списку 1, а лише відповідні речовини, тобто мескалін, диметилтрепталмін та псилоцин²⁵. Цей приклад свідчить про нейтральність права як соціального регулятора, спрямованого у даному випадку на забезпечення балансу між свободою здійснення релігійних ритуалів та обрядів і життям та здоров’ям індивіда. Індивід має усвідомлювати наслідки вживання певних речовин попри належності

²³ CDL-AD(2020)014-ukr. Доклад – Дотримання принципів демократії, прав людини та верховенства права в умовах надзвичайного стану, прийнятий до відома Венеційською Комісією 19 червня 2020 р. за допомогою письмової процедури, яка замінила 123-є пленарне засідання <[https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdf=CDL-AD\(2020\)014-ukr&lang=en](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdf=CDL-AD(2020)014-ukr&lang=en)> (дата звернення 15.02.2026).

²⁴ UN, Convention on psychotropic substances, 1971 <https://www.unodc.org/pdf/convention_1971_en.pdf> (accessed 15.02.2026).

²⁵ Commentary on the Convention on Psychotropic Substances, E/CN.7/589 (New York 1976) 385 <https://www.unodc.org/documents/treaties/organized_crime/Drug%20Convention/Commentary_on_the_Convention_1971.pdf> (accessed 15.02.2026).

таких практик до порядку здійснення релігійних обрядів чи ритуалів та станом його здоров'я і навіть наслідків для його/її життя.

Ще одним аспектом аналізованої свободи є визначення допустимих меж втручання в її здійснення з боку публічної влади. Згідно із засадою дружнього ставлення до міжнародного права критерії права на свободу совісті і релігії визначено у ст. 9 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод як відносне право. У контексті предмета скарги ст. 9(2) Конвенції передбачає, що свобода сповідувати свою релігію підлягає лише таким обмеженням, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони публічного порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Якщо проаналізувати Закон про воєнний стан²⁶, він також не містить чітко визначених критеріїв обмеження прав людини, зокрема щодо порядку діяльності та заходів з боку органів влади, пов'язаних із такими обмеженнями. З точки зору юридичної визначеності загальних застережень щодо неприпустимості припинення повноважень певних органів влади, а також механічний перелік таких повноважень є недостатнім, оскільки на перший план виступає за таких обставин порядок їх здійснення, правила щодо алокації ресурсів і певного алгоритму діяльності органів публічної влади. Привертає також увагу відсутність диференціації правового регулювання порядку діяльності органів влади та їх позитивних обов'язків щодо забезпечення обороноздатності залежно від місця знаходження (лінія зіткнення, прифронтова зона, тил і навіть окупованих територій – хоча щодо останніх вся повнота відповідальності згідно з міжнародним гуманітарним правом припадає на окупаційну владу).

2. Інституційні аспекти свободи світогляду та віросповідання

З інституційної точки зору свобода світогляду і віросповідання виражається в певних моделях взаємодії держави та релігії від войовничого атеїзму до певних теократій²⁷. За своїм змістом свобода світогляду та віросповідання слугує засобом соціальної інтеграції. Вітчизняний правознавець Д. Вовк виділяє колективістський і індивідуалістичний підходи в побудові моделі таких відносин. Першому типу притаманна підпорядкованість права релігії, другому типу притаманний дуалізм релігії і права²⁸.

Європейській традиції права, яка є відображенням дуалістичних правових систем, притаманна секуляризація права, що пов'язано із двома віховими подіями – боротьбою за інвеституру та розмежування світської та церковної юрисдикції, якому передував розвиток світського і канонічного

²⁶ Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>> (дата звернення 15.02.2026).

²⁷ Див. огляд моделей такої взаємодії: М Савчин, *Порівняльне конституційне право* (3-є вид., Юрінком Інтер 2024) 282–283.

²⁸ Д Вовк, *Право і релігія: загальнотеоретичні проблеми співвідношення* (Право 2009) 158–166.

права. Залежно від особливостей розвитку правових систем існують певні моделі взаємодії між державою і церквою, які визначають домінування держави над церковною організацією, церкви над державою або певні модальності секулярності, які визначають нейтралітет держави в певному ступені до релігійних організацій²⁹. Секулярність сама по собі ґрунтується на запереченні втручання держави в церковні справи та церкви в державні й передбачає толерантність між представниками різних релігійних спільнот та організацій. Секулярність, або світськість, держави має такі ознаки: 1) відокремлення держави від церкви; 2) рівноправність усіх релігійних організацій; 3) незалежність держави і релігійних організацій, а також їх взаємна автономія; 4) взаємодія держави з різними релігійними організаціями у всіх галузях суспільного життя з метою співпраці задля добра для людей³⁰.

Специфічним є бачення відносин між державою і церквою у Православній церкві (*Orthodox Church*). Упродовж 2000–2018 рр. в Україні юридично і фактично діяли три найбільші православні деномінації – Українська автокефальна церква (УАПЦ), Українська православна церква (УПЦ) в юрисдикції Московського патріархату (УПЦ(МП)), Українська православна церква Київського патріархату (УПЦ КП)³¹.

Характерним є розподіл між християнськими конфесіями в Україні. Згідно із дослідженнями вітчизняного *think tank* Центру Разумкова у 2020 р. більшість опитаних ідентифікували себе як православних (у 2020 р. – 62 %); як греко-католиків (10 %), а також як “просто християн” (9 %). Інші конфесії і релігійні напрями (римо-католицизм, протестантизм, іслам, юдаїзм та ін.) представлені набагато меншою кількістю прихильників. Приблизно однаковою залишалася кількість тих, хто не відносить себе до жодного з віросповідань (у 2020 р. – 15 %, як і у 2000 р.). Конфесійне (віросповідне) самовизначення мало виразну регіональну специфіку. Найбільше православних – у Центральному регіоні (у 2020 р. – 70 %), на Півдні (65 %) і Сході (65 %), тоді як на Заході їх частка становить лише 46 %; натомість значна частина жителів Заходу відносять себе до греко-католицизму (у 2020 р. – 38 %)³².

Згідно з православним віровченням поширена концепція симфонії між світською та церковною владою, суть якої полягає в існуванні союзу християнської церкви і “християнської імперії” (*Imperium Christianum*). Беручи

²⁹ П Богомазов, ‘Правові аспекти державно-церковних відносин: порівняльний аналіз’ [2012] 129 Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки 141–144.

³⁰ М Палінчак, ‘Зміст та сутність поняття “державно-церковні відносини”’ [2013] 12 Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін 97–98.

³¹ *Держава і Церква в Україні: підсумки року і перспективи розвитку відносин* (Київ 2019) 3–39, <https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Religiya.pdf> (дата звернення 15.02.2026).

³² *Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення громадян України: тенденції 2000–2020 рр.* (Інформаційні матеріали) (Центр Разумкова 2020) 4 <https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_religiya.pdf> (дата звернення 15.02.2026).

свій початок з епохи імператора РOMEї (т. зв. Візантійської імперії³³) (грецькою *Βασιλεία τῶν Ῥωμαίων* – Басілея тон Ромеон) Костянтина I, концепція симфонії церкви і держави стала розглядатися як необхідна передумова для цього союзу і ідеологічною основою цього стала співправовірність християнської церкви і імператора. Православна церква як напівдержавний інститут та православ'я як віра відіграли важливу роль в утвердженні культу імператорської влади як єдино легітимної. Тож концепція християнської влади поступово зливається з римською державною теорією³⁴. Принцип симфонії, що передбачає співробітництво церкви і держави у справі досягнення Царства Божого, вважався у православ'ї ідеалом церковно-державних відносин³⁵.

Особливого екстремуму ідея симфонії держави і церкви досягла у Московії, яка натепер офіційно називається Російською Федерацією, ще з часів царювання Івана III. Прийнято вважати, що універсальною передумовою ідеї “симфонії влад” є християнське визнання духовного начала в людській особистості як такого і його верховенства над іншими її складовими³⁶. Згідно із її постулатами обґрунтовувався статус Московського царства як єдино істинної християнської держави, у житті якої повною мірою повинні були втілитися канони православної віри³⁷, хоча насправді це була чистої води світська рефлексія на падіння Константинополя (1453) під тиском османів та істотного падіння впливу константинопольського патріарха. З посиленням на архієпископа Серафима (Соболева), І. Бальжик стверджує, що в основу сформульованої концепції “симфонії влад” покладено такі принципи: самостійність і незалежність царської і церковної влади та їхня співпідпорядкованість; обмеження самодержавної влади божественними законами; заступництво імператорами церкви та їх невтручання в її справи; підсудність імператорів церковній владі у справах віри і моральності³⁸. Як би то не було, концепція симфонії має наслідком домінування світської влади над церковною, що впливає із засад теорії систем. Своєю чергою церковні ієрархи стають інструментами впровадження державної політики.

Водночас, згідно з поглядами Петра Могили, митрополита Київського, Галицького і всієї Русі (1633–1647 рр.), перевага віддавалася владі сильного православного володаря, при якому духовні люди можуть бути тільки радниками. Для того часу, коли державна влада належала католицькому правителю, верховною мала бути влада православної церкви, адже для православ-

³³ Назва Візантійської імперії на витіснення власно назви РOMEї (або Східної Римської імперії) була введена двором Карла Великого (*Charlemagne*), який боровся за першість Франкської імперії проти Константинополя.

³⁴ В Омельчук, ‘Симфонія влад у політико-правовій моделі Візантійської імперії’ [2013] 3 Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України 18.

³⁵ І Бальжик, ‘Відносини держави і церкви: “симфонія влад”’ (дис к. ю. н. 2007) 35.

³⁶ Там само 51.

³⁷ Там само 37.

³⁸ Там само 60.

ного населення України вона була єдиною власною владою³⁹. Тут йдеться приблизно про той період, коли в Європі поступово на основі концепту *cuius regio, ejus religio* формується принцип толерантності, а держави були побудовані на династичних засадах і принцип національного суверенітету викристалізується дещо пізніше.

В історії Московії православна церква завжди розглядалася як інструмент державної політики, що втілювалося у практиці імператора Петра I щодо ліквідації патріархату та введення інституту оберпрокурора, який очолював церковну ієрархію. Сьогодні аналогічну функцію виконує Російська православна церква (РПЦ), яка була поновлена на зламі 1943/44, що можна цілком охарактеризувати як наймасовіше вербування в рамках діяльності спецслужб. У циркулярі № 122 від 28.09.1944 наркома НКДБ СРСР В. Меркулова під грифом “цілком таємно” було визначено чіткі інструкції керівникам НКДБ союзних республік, автономних округів, країв та областей, які вказують на формування церковної структури як агентурної мережі радянської спецслужби. Зокрема, у ньому вказувалося, що з цією метою потрібно намітити ‘осіб, які мають релігійний авторитет серед духовенства і віруючих і в той же час перевірених на агентурній або патріотичній роботі’. Далі наголошувалося: ‘Важливо забезпечити, щоб серед вибраних кандидатів переважали агенти НКДБ, здатні провести на Соборі потрібну нам лінію’⁴⁰. Власне, це заклало основи тотального контролю з боку НКДБ-КДБ-ФСБ за духовним життям православної громади в СРСР, а пізніше в Російській Федерації. Далі вже було справою техніки взяти під контроль весь клір. І в цьому відношенні доволі незавидними вбачаються перспективи дослідження питання потенційних зловживань священниками таємниці сповіді, яка підпадала під захист навіть згідно зі ст. 104 Конституції УРСР⁴¹, якою гарантувалася свобода совісті та відокремлення держави від церкви.

Не визнаючи суб’єктності України, офіційний Кремль назвав війну як СВО, що в контексті московитського пропагандистського кліше має означати придушення бунтівної провінції, яка “відбилася від рук” і пустилася берега від “руського міра”. Основним посилом цієї концепції є ідея “богообраності” російського народу, що не має якогось раціонального пояснення. У світлі цієї доктрини патріарх Російської православної церкви Кирило підтримав воєнну агресію в Україні та визнав дії богоугодними, заявивши таке: ‘у воєнний час служба у збройних силах – це справжній подвиг, а саме такий час ми зараз переживаємо. Служба вимагає готовності від кожного,

³⁹ Бальжик (н 35) 41.

⁴⁰ Московського патріарха у 1945 році обирали “чекісти”: У мережі оприлюднили документи (фото) (Патріоти України, 10 грудня 2017) <<https://patrioty.org.ua/other/moskovskoho-patriarkha-u-1945-hodu-obuyraly-chekisty-u-merezhi-opryliudnyly-dokumenty-foto-206229.html>> (дата звернення 15.02.2026).

⁴¹ Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/001_001#Text> (дата звернення 15.02.2026).

хто склав присягу, захищати Батьківщину, не шкодуючи життя свого⁴². Концепція “русского міра” є логічним продовженням екстремального трактування концепту симфонії між владою і церквою і московський патріарх Кирило неодноразово робив заяву про “священну війну”, яку веде Московія проти України задля захисту ефемерних “традиційних цінностей”⁴³. 27 лютого 2022 р. патріарх Кирило, підтримуючи повномасштабне вторгнення Московії в Україну, заявив: ‘Нехай Господь оберігає російську землю <...> землю, яка тепер включає і Росію, і Україну, і Білорусь, і інші племена й народи’⁴⁴.

Пізніше це дало привід 1600 теологам та клірикам Східної православної церкви у Волоській декларації заявити про позицію РПЦ на підтримку воєнної агресії проти України та концепцію “русского міра” як єретичну. У декларації, зокрема, наголошується:

Підтримка багатьма представниками ієрархів Московського патріархату війни президента Володимира Путіна проти України корениться у формі православного етнофілетичного релігійного фундаменталізму тоталітарного характеру, який називається “Русский мир”, або “Russian World”, – це помилкове вчення, яке приваблює багатьох у Православній церкві і навіть було підхоплене ультраправими, католицькими та протестантськими фундаменталістами⁴⁵.

Свою чергою натовді архієпископ Кентерберійський Роман Вільямс в інтерв’ю The Independent заявив:

Я б точно сказав, що ми говоримо про єресь. Ми говоримо про те, що це підриває дійсно фундаментальний аспект релігійних переконань, християнських переконань, які допускають, що ми повинні захищати Бога за допомогою насильства <...> Ідея, що смерть у бою за свою країну рівнозначна християнському мучеництву, здається найбільш дивною і невинуватою інтерпретацією, яку можна прийняти⁴⁶.

Міжнародна правозахисна організація “Права людини без кордонів” закликала прокурора Міжнародного кримінального суду Каріма А. А. Хана притягти до персональної відповідальності та засудити В. Гундяєва, відомого як патріарх Московський і всієї Росії Кирило, за надихання, розпалювання, виправдовування, підбурювання і пособництво воєнним злочинам (ст. 8

⁴² Слово Святейшого Патріарха Кирилла в Неделю 4-ю Великого поста после Литургии в главном храме Вооруженных сил РФ (3 апреля 2022) <<https://www.patriarchia.ru/article/103085>> (дата звернення 15.02.2026).

⁴³ М Савчин, ‘Руссо-українська війна та трансформація конституційного права’ [2023] 1 Право України 17.

⁴⁴ Слово Святейшого Патріарха Кирилла в Неделю о Страшном Суде после Литургии в Храме Христа Спасителя (27 лютого 2022) <<https://www.patriarchia.ru/article/102957>> (дата звернення 15.02.2026).

⁴⁵ Декларация про вчення про “русский мир” <<https://publicorthodoxy.org/wp-content/uploads/2022/03/Russkii-Mir-Declartion-Ukrainian.pdf>> (дата звернення 15.02.2026).

⁴⁶ Maira Butt, ‘Former Archbishop of Canterbury: Putin is a heretic – he has no holy mission in Ukraine’ (The Independent, 2026, 19 January) <<https://www.independent.co.uk/news/world/europe/rowan-williams-archbishop-canterbury-ukraine-putin-war-b2902932.html>> (accessed 15.02.2026).

Римського статуту⁴⁷) та злочинам проти людства (ст. 7) вже скоєних і тих, що продовжують вчинятися російськими збройними силами в Україні⁴⁸.

Доволі тісні зв'язки Української православної церкви (Московського патріархату) використовувалися в інформаційних війнах, зокрема, для просування серед українських вірян ідей “русского міра”. Однак після повномасштабного вторгнення РФ в Україну, витримавши доволі тривалу паузу, 27 травня 2022 р. Собор УПЦ МП (зібрання із невизначеним статусом, оскільки найвищим представницьким органом є Синод) прийняв постанову, в якій “засудив війну” як порушення Божої заповіді, не вказавши агресора, ‘висловив незгоду з позицією Патріарха Московського <...> щодо війни в Україні’ та заявив про доповнення до Статуту Управління Церкви про ‘повну самостійність і незалежність УПЦ’. Водночас це не можна розцінювати як рух у бік автокефалії⁴⁹. Однак за день до того Єпіфаній, митрополит Київський і всієї України, заявив: ‘Архієрейський Собор ПЦУ звернувся до Вселенського Патріарха та Предстоятелів Помісних Автокефальних Церков з проханням осудити духовні злочини Кирила і позбавити його престолу, зокрема на підставі поширення еретичного етнофілетичного вчення про “русский мір” та поширення схизм серед православних’⁵⁰.

На цьому тлі варто стисло проаналізувати правову основу юридичної аргументації рішення КСУ у справі про повну назву релігійної організації⁵¹. Конституційні приписи визначають Україну як світську державу (задача секулярності), адже церква і релігійні організації відокремлені від держави, а школа – від церкви, а також жодна релігія не може бути визнана державою як обов’язкова (ч. 3 ст. 35). На це накладається конституційний принцип недискримінації, згідно з яким не може бути привілеїв та обмежень на підставі релігійних та інших переконань (ч. 2 ст. 24). Ідейною основою цього рішення КСУ є можливість обмеження релігійних організацій за критерієм національної безпеки, хоча такий критерій не визначено у ст. 35 Конституції. Найближчим до нього є критерій громадського порядку, але він скоріше має відношення до здійснення релігійних культів та обрядів чи інших форм вираження релігії, а не інституційних її аспектів. Тому помилковим було покликання на критерій національної безпеки як юридичну основу вимоги закону про вказівку в назві релігійної організації зарубіжного цен-

⁴⁷ Римський статут Міжнародного кримінального суду <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text> (дата звернення 15.02.2026).

⁴⁸ Віллі Фатре, Патрісія Дюваль, ‘Міжнародні правозахисники закликали МКС засудити Патріарха Кирила за воєнні злочини’ (Центр громадянських свобод, 23 квітня 2022) <<https://ccl.org.ua/news/rosiyana-dumku-mizhnarodnoyi-pravozahysnoyi-organizacziyi-patriarh-kiril-maye-but-y-zasudzhenyj-mks>> (дата звернення 15.02.2026).

⁴⁹ Постанова Собору Української Православної Церкви від 27 травня 2022 року. *Українська Православна Церква. Синодальний інформаційно-просвітницький відділ УПЦ* <<https://news.church.ua/2022/05/27/postanova-soboru-ukrajinskoji-pravoslavnoji-cerkvi-vid-27-travnya-2022-roku>> (дата звернення 15.02.2026).

⁵⁰ Ірина Балачук, ‘ПЦУ просить Вселенського патріарха позбавити Кирила престолу’ (26.05.2022) *Українська правда* <<https://www.pravda.com.ua/news/2022/05/26/7348667>> (дата звернення 15.02.2026).

⁵¹ Рішення Конституційного Суду України 4-р/2022 (н 15).

тру управління як необхідну умову її легалізації та законності діяльності. Насправді це має відношення до інституційної вимоги щодо організації церкви – її секулярності, тобто відокремлення від держави і невтручання в політичний процес та державні справи. Якщо розглядати це питання за критерієм національної безпеки, який є підставою для встановлення обмежень чи певних обтяжень для громадських організацій у сенсі ч. 1 ст. 36 Конституції в поєднанні з принципом секуляризму (ч. 2 ст. 35), то це лише посилює обґрунтованість встановлення вимоги в законі щодо обов'язку вказувати у своїй титульній назві про наявність зарубіжного центру управління. Оскільки Російська православна церква (РПЦ) організована як мережева структура, контрольована російськими спецслужбами⁵², то Українська православна церква (фактично УПЦ МП) має бути незалежною відповідно до засад національного суверенітету (ст. 1) та принципу світської держави (ч. 3 ст. 35 Конституції). Якщо існують факти втручання з боку УПЦ МП у виборчий процес (найтипніше через агітацію), то ці питання мають розглядатися з точки зору джерел фінансування виборчої компанії певних політичних партій і політичних діячів з-за кордону. Про ступінь діяльності окремих представників УПЦ МП, які займаються підривною роботою, свідчать принаймні офіційні заяви СБУ. Зокрема, СБУ займає доволі виважену позицію відповідно до засад індивідуалізації юридичної відповідальності, і, зокрема, у серпні 2025 р. наголосила, що вона не переслідує УПЦ МП як релігійну організацію, а йдеться про кримінальне переслідування 170 представників кліру за державну зраду та розпалювання ворожнечі⁵³. Тому у цьому рішенні варто було також проаналізувати у контексті розгляду справи різні форми прояву принципу секуляризму у взаємозв'язку із національним суверенітетом.

Свобода віросповідання не є абсолютною – про це свідчить бодай юридична конструкція ч. 2 ст. 35 Конституції, яка в якості критеріїв її здійснення передбачає інтереси: 1) охорону громадського порядку, 2) здоров'я і 3) моральності населення або 4) захисту прав і свобод інших людей. Тобто при здійсненні релігійних ритуалів, обрядів, церемоній, богослужінь мають поважатися ці цінності у взаємному їх балансі. Наприклад, в індивідуальному аспекті свобода віросповідання в умовах воєнного часу пов'язана із конституційними гарантіями речення другого ч. 4 ст. 35, які передбачають

⁵² Слід підкреслити, що в Росії, починаючи з Першої Чеченської війни, відбулися серйозні трансформації, із приходом до влади у 1999–2000 рр. колишнього директора ФСБ і прем'єра Путіна, організація влади скоріше нагадує своєрідний мафіозний конгломерат, захоплений спецслужбами, які у своїй діяльності спираються на організовану злочинність і РПЦ, яка чітко підпорядковується владній верхівці та ідеологічно обслуговує її. Навіть режим аятол в Ірані не є таким токсичним та аморфним щодо державної організації, як у Московії, оскільки в ньому домінує державний компонент – духовний лідер (аятола Хаменеї) та його політична охоранка (КВІР – Корпус вартових ісламської революції).

⁵³ СБУ розслідує понад 170 справ проти священників УПЦ МП за держзраду і розпалювання ворожнечі (13 серпня 2025) Укрінформ <<https://www.ukrinform.ua/rubric-society/4024990-sbu-rozslidue-ponad-170-sprav-proti-svasennikiv-upc-mp-za-derzradu-i-rozpaluvanna-vorozneci.html>> (дата звернення 15.02.2026).

заміну на АНВС у випадку, якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина.

КСУ вже висловився щодо природи сутності змісту свободи світогляду і віросповідання, виділивши її внутрішній і зовнішній аспекти. Свобода совісті захищає не лише релігійні переконання, а й відсутність таких (атеїзм, агностицизм чи певні етичні світоглядні переконання). Це є внутрішнім вибором особи, який не піддається зовнішньому контролю і визначається особистими переконаннями індивіда, що може бути зумовлено його життєвим досвідом, знаннями та системою цінностей. ЄСПЛ вважає, що свобода думки, совісті і релігії має досягти високого рівня сили, серйозності, сталості і важливості. Якщо цю умову буде виконано, то обов'язок нейтральності і безсторонності держави є несумісним із будь-якою можливістю розсуду з її боку щодо законності таких переконань або способу їх вираження⁵⁴. Власне кажучи, внутрішній світ переконань особи не підлягає зовнішньому контролю, тому в юридичному значенні важливою є певна форма вираження переконань у формі агностицизму, містицизму, етичних світоглядних концепцій чи релігійних переконань тощо. Тут і починаються певні аспекти щодо легітимності втручання публічної влади у ці зовнішні форми прояву переконань.

Далі питання полягає в індивідуальному та інституційному аспекті розуміння свободи совісті й віросповідання, які мають різні конотації та визначають ступінь ідентичності особи та її інтеграції в соціальні спільноти, у цьому контексті – в релігійні спільноти та інституції. Якщо особа вважає себе носієм суто індивідуальних релігійних переконань, тоді варто мати на увазі послідовність вираження такої позиції з її боку протягом усього життя, визначити, наскільки певна особа виражає власні релігійні переконання, на яких ціннісних установах ґрунтуються її християнські переконання, оскільки вона себе не ототожнює із жодною релігійною конфесією та інституцією. Щодо цього Верховний Суд США висловився так: *‘Ці питання, пов’язані з найбільш близьким і особистим вибором людини, що може зробити в житті, основний вибір для особистої гідності і автономії, має вирішальне значення для свободи <...> В основі свободи право визначати свою власну концепцію існування, сенсу, у Всесвіті, та таємниці людського життя*⁵⁵.

Ступінь щирості релігійних переконань має викликати у стороннього спостерігача враження того, що дії такої особи відповідають вираженим ціннісним установам і послідовним їх втіленням у її діяльності. Якщо особа не ототожнює себе із жодною християнською конфесією, а також певними напрямами конкретної релігійної конфесії, це ускладнює кваліфікацію конкретного випадку.

⁵⁴ Eweida and Others v. The United Kingdom, nos. 48420/10 and Others, 15 January 2013, § 81 <<https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-115881>> (accessed 15.02.2026).

⁵⁵ Roe v. Wade, 410 U.S. 113 (1973) <<https://supreme.justia.com/cases/federal/us/410/113/>> (accessed 15.02.2026).

Індивідуальне здійснення свободи релігії / віросповідання пов'язано із уявленнями конкретної особи, яка не ідентифікує себе із жодною релігійною конфесією. Якщо вона не здійснює більшості зовнішніх форм вираження свого релігійного віровчення, яке переважно зводиться до постулатів, що ніби це є вираженням певних переконань, виражаючи пацифістські уявлення, заперечує носіння зброї та її використання, то її важко ідентифікувати лише за переконаннями як носія уявлень у рамках певної релігії. Однак такі тези є суперечливими, хоча б зважаючи на природне право особи на самозахист, яке також включає можливість і вбивство нападника у разі прямої і неминучої загрози її життю, що, зокрема, цілком визнається в християнстві. Наприклад, певна особа може цілком бути щиро переконана, що здійснення діяльності, пов'язане із володінням та використанням зброї, є несумісним із її християнськими поглядами.

Інституційний аспект свободи віросповідання виражається в усвідомленні належності індивіда до конкретної релігійної спільноти, конфесії. Свобода віросповідання може здійснюватися вільно приватно й публічно у вигляді різних ритуалів, церемоній, обрядів, богослужінь. Це може виражатися у поширенні релігійних поглядів, місіонерстві, створенні релігійних організацій, культивуванням певних релігійних традицій, обрядів, ритуалів тощо. Ці засоби слугують інструментами соціалізації людей і структуризації суспільства. Релігія відіграє як інтегративну роль, так і може слугувати інструментом суспільного протистояння. Релігія є важливим складником як індивідуальної, так і української національної (колективної) ідентичності, ставши одним із головних чинників Національної революції 1648–1667 рр., у результаті якої постала козацька держава – Гетьманщина. Ще раніше Європою прокотилася хвиля релігійних воєн, які вплинули на архітектуру майбутнього світового порядку, який встановився внаслідок Вестфальського миру 1648 р., який завершив одну із найкровопролитніших воєн в історії людства – Тридцятилітню війну 1618–1638 рр., у якій, наприклад, Королівство Богемія втратило свій суверенітет, а його населення зменшилося з 3,2 млн до 0,8 млн людей.

*3. Свобода віросповідання:
вільний розвиток індивіда та громадянські обов'язки
(альтернативна невійськова служба)*

Принцип республіканізму (ч. 1 ст. 5 Конституції) у поєднанні із принципом свободи (ст. 23 Конституції) є підвалинами політичної єдності нації, що передбачає ідею служіння громадян суспільним інтересам і захисту національної держави як простору безпеки власних громадян. За цим критерієм навіть існує дискусія щодо конституційного закріплення конституційних обов'язків. Прибічники конституційної ліберальної демократії говорять про зайвість такого підходу, оскільки свобода імпліцитно містить вимогу

відповідальної, розважливої та раціональної поведінки. Наприклад, якщо говорити про гарантії приватної власності, то для забезпечення її захисту держава має розслідувати посягання на майно і справедливий судовий розгляд цих обставин, для чого слід збирати податки для утримання суддів та службовців. З формальної точки зору, зокрема засад юридичної визначеності, такі обов'язки мають набути відображення в конституційному тексті. Насправді у Конституції України обов'язки виражаються подвійно: 1) опосередковано як критерії обмеження конкретного суб'єктивного публічного права та 2) безпосередньо у її статтях 65–68. І серед таких обов'язків – захист Вітчизни (ст. 65), який не є абсолютним, оскільки ч. 4 ст. 35 Конституції гарантує громадянину можливість заміни військового обов'язку в разі його суперечності релігійним переконанням на АНВС. Цілком семантично видно, що захист Вітчизни не вичерпується лише здійсненням військового обов'язку, такий може реалізуватися військовозобов'язаним також шляхом виконання функцій щодо матеріально-технічного, фінансового, медичного та іншого забезпечення військової організації держави.

ЄСПЛ загалом диференціює підходи щодо визначення підстав для застосування АНВС щодо 1) “великих” або “стародавніх” релігій, 2) нових або порівняно нових релігій або духовних практик (мормонізм, або Церква Ісуса Христа Святих останніх днів, Санто Дайме, Свідки Єгови тощо) та 3) різних послідовних світоглядних концепцій, які мають щирих прихильників (пацифізм, принципова відмова від військової служби)⁵⁶. Водночас тут слід також мати на увазі контекст збройного конфлікту, який загрожує життєздатності нації, в умовах якого пацифізм виглядає чи не абсурдом для носія права.

В усталеному прецедентному праві ЄСПЛ склалася така юриспруденція щодо застосування стандартів захисту права на свободу совісті і віросповідання в аспекті сумлінної відмови від несення військової служби. Зокрема, у справі, яка стосувалася принципової відмови від військової служби, ЄСПЛ сформулював критерії сумлінної відмови від військової служби, яку він пов'язує із забороною примусової праці, що гарантується ст. 4 Конвенції:

100. Проте Суд не переконаний, що таке тлумачення пункту 3(b) статті 4 [сумлінна відмова від військової служби. – Авт.] дійсно відображає мету та значення положення, про яке йдеться. У ньому зазначається, що пункт 3(b) статті 4 визначає, що ‘служба військового характеру або, у випадку осіб, які відмовляються від військової служби з мотивів особистих переконань у країнах, де відмова від військової служби з мотивів особистих переконань визнається законною, інша служба замість обов'язкової військової служби’ не вважається ‘примусовою або обов'язковою працею’ – це заборонено пунктом 2 статті 4. У зв'язку з цим Суд також зазначає, що в пункті 23 статті 4 зазначено: ‘Мета підпункту (b) щодо осіб, які відмовляються від військової

⁵⁶ Посібник зі статті 9 Європейської конвенції з прав людини. Свобода думки, совісті та релігії (Рада Європи 2025) 8–9 <https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_9_ukr> (дата звернення 15.02.2026).

служби з мотивів особистих переконань, полягає в тому, щоб уточнити, що будь-яка національна служба, яка вимагається від осіб, які відмовляються від військової служби з мотивів особистих переконань, виключається з визначення примусової або обов'язкової праці. Оскільки багато країн не визнають відмови від військової служби з мотивів особистих переконань, було додано слова “у країнах, де відмова від військової служби з мотивів сумління дозволена”. На думку Суду, travaux préparatoires підтверджує, що єдиною метою пункту 3(b) статті 4 є роз'яснення поняття “примусова або обов'язкова праця”. Цей пункт сам по собі не визнає і не виключає права на відмову від військової служби з мотивів особистих переконань; тому вона не може бути використана для розмежування прав, гарантованих статтею 9⁵⁷.

Зазначена юридична позиція ЄСПЛ полягає в тому, що особа в силу своїх переконань, як релігійних і не тільки, може сумлінно відмовитися від несення військової служби, але АНВС не вважається примусовою працею у сенсі п. 2 ст. 4 Конвенції і тим більше підневільним станом у сенсі п. 1 ст. 4. У цій же справі ЄСПЛ звернув увагу на питання якості законодавства, оскільки право Вірменії не передбачало механізму реалізації осіб АНВС за умови сумлінної відмови від несення військової служби (§§ 113–116).

За такої ситуації держава має діяти зважено, а суди мають давати належну оцінку у світлі конкретних обставин справи та індивідуальних характеристик особи:

123. <...> майже всі держави – члени Ради Європи, в яких особи проходили або продовжують проходити обов'язкову військову службу, запровадили альтернативні форми служби для того, щоб запропонувати рішення у випадку конфлікту між індивідуальною совістю та військовими обов'язками. Таким чином, держава, яка ще не вжила таких заходів, має лише обмежену свободу розсуду і повинна надати переконливі підстави для виправдання будь-якого втручання. Зокрема, вона повинна довести, що втручання відповідає “нагальній соціальній потребі”⁵⁸.

Водночас Суд наголосив, що така особа має діяти ‘не з особистого інтересу чи особистої зручності, а на підставі щирих релігійних переконань’. При цьому ‘вирок, винесений заявникові, коли нічого не було передбачено з урахуванням вимог його совісті та переконань, не може розглядатися як необхідний захід у демократичному суспільстві, особливо з огляду на те, що існували дієві та ефективні альтернативи, здатні задовольнити конкуруючі інтереси, про що свідчить практика, якої дотримується переважна більшість європейських держав⁵⁹ (§ 124). Суд пов'язує такі вимоги із належністю такої особи до певної релігійної меншини (§ 127), а не ситуації, коли вона не може віднести себе до такої меншини, заявляючи про релігійні переконання виключно індивідуального характеру, які доволі складно ідентифікувати як такі, що дають підставу для сумлінної відмови від несення військової

⁵⁷ Bayatyan v. Armenia [GC], no 23459/03, 7 July 2011 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105611>> (accessed 15.02.2026).

⁵⁸ Bayatyan v. Armenia (n 57).

⁵⁹ Bayatyan v. Armenia (n 57).

служби. Також слід наголосити, що вказана юридична позиція не враховує особливостей воєнного стану та наявність екзистенційної загрози Україні та її громадянам, яка існує внаслідок агресії з боку Російської Федерації. Однак, з точки зору юридичної техніки розрізнення прецедентного права, тут слід усвідомлювати, що рішення ЄСПЛ у справі Баятяна стосується принципової відмови цього заявника від військової служби, а не певного віровчення чи релігійного світогляду на індивідуальній основі.

Згідно з ч. 2 ст. 1 Закону України № 1975-ХІІ “Про альтернативну (невійськову) службу” (далі – ЗпАНВС) встановлено, що *‘в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження права громадян на проходження альтернативної служби із зазначенням строку дії цих обмежень’*⁶⁰. Загалом, ця юридична конструкція є парафразом ч. 2 ст. 64 Конституції, яка допускає відступ від зобов’язань держави щодо сумлінної відмови від військової служби у сенсі ч. 2 ст. 35 Конституції. По суті, ст. 1 у ч. 2 ЗпАНВС містить відсылне положення на закони про воєнний стан та мобілізацію, які б мали врегулювати особливості такого відступу держави від конституційних гарантій на АНВС в умовах воєнного стану. Стаття 2 ЗпАНВС має інституційну прив’язку шляхом визначення належності особи до певної релігійної організації щодо її можливості використання права на сумлінну відмову від військової служби, зокрема: *‘Право на альтернативну службу мають громадяни України, якщо виконання військового обов’язку суперечить їхнім релігійним переконанням і ці громадяни належать до діючих згідно з законодавством України релігійних організацій, віровчення яких не допускає користування зброєю’*⁶¹. Це сумнівний підхід у світлі *well-established case law* ЄСПЛ, який розглядає такі гарантії також у індивідуальному аспекті, без прив’язки до інституційної компоненти використання свободи совісті і віросповідання, тобто у зв’язку із належністю особи до релігійної організації.

Тому зазначені правові приписи підлягають перевірці на відповідність загальному принципу пропорційності, тобто трискладовому тесту. Застосування балансування, себто пропорційності у вузькому сенсі недостатньо, оскільки тут зачіпаються різні сторони здійснення свободи віросповідання, що імпліцитно охоплює втручання з боку держави у формі законодавства, адміністративних заходів та судової перевірки таких заходів. Тому слід також перевірити якість законодавства щодо врегулювання окремих аспектів виконання типового республіканського обов’язку громадянина захищати Вітчизну у світлі його релігійних переконань, зокрема сумлінної відмови від несення військової служби. Також важливим аспектом цієї справи є вирішення питання, чи може бути індивід носієм суто індивідуального тракту-

⁶⁰ Про альтернативну (невійськову) службу: Закон України від 12 грудня 1991 р. № 1975-ХІІ (дата звернення 15.02.2026).

⁶¹ Там само.

вання певного релігійного вчення, наприклад християнства, чи така ідентифікація чітко є прив'язаною до належності до певної релігійної конфесії. Очевидно, що обставини воєнного часу зміщують акценти в розумінні військового обов'язку з огляду на історію воєн Московії проти України. Тут є цілком очевидний контекст, пов'язаний із поразкою Української народної республіки (УНР) у боротьбі проти большевистської Росії, яка закінчилася Голодомором 1932–1933, що в разі поразки України у війни з Московією може лише масштабуватися із повним знищенням ідентичності України. І за таких обставин немає жодного значення, чи особа віруюча, чи агностик, чи атеїст.

Указ Президента № 64/2022, яким запроваджено воєнний стан, не містить додаткових підстав для відступу від конституційних гарантій свободи совісті і віросповідання. Тобто Україна визнала себе зв'язаною гарантіями щодо заміни військової служби АНВС. Оскільки речення друге ч. 4 ст. 35 Конституції не містить жодних застережень щодо обмеження можливостей заміни несення військової служби АНВС, то ні акт парламенту, ні акт виконавчої влади, носіями якої є Президент, Кабінет Міністрів та публічна адміністрація, не можуть вносити додаткові підстави для звуження сутнісного змісту конституційних гарантій.

і) Якість закону та принцип сумлінної відмови від військової служби

Для визначення питання про пропорційність застосовуваних заходів насамперед слід дослідити якість закону. Також слід враховувати соціальний контекст справи, що зумовлено вимогами поєднання догматичного і динамічного тлумачення конституційної матерії, цілісного та узгодженого тлумачення Конституції. Соціальне тло і контекст цієї ситуації становлять мобілізаційні заходи держави в умовах агресії Російської Федерації в Україну. Питання мобілізації та здійснення військової служби розведено в різних законах. ЗпАНВС у ст. 1 визначає підстави для застосування її АНВС, а також містить застереження, що в умовах воєнного часу можуть бути вжиті певні обмеження щодо застосування таких заходів. Водночас Указ Президента № 64/2022, яким запроваджено воєнний стан не передбачає жодних винятків та обмежень щодо застосування АНВС.

Закони, що стосуються питань мобілізації та несення військової служби, мають ухвалюватися задля належної конкретизації принципів права, встановлених у ст. 35 Конституції, яка гарантує свободу світогляду і віросповідання. Належним чином мають бути конкретизовано конституційні гарантії заміни АНВС у разі сумлінної відмови громадянина від несення військової служби від виконання військового обов'язку шляхом визначення підстави, форм і порядку такої заміни. Заміна АНВС цілком влітається у тло заходів щодо мобілізації в умовах воєнного стану чи в разі прийняття Президентом відповідно до закону рішення про загальну або часткову

мобілізацію (п. 20 ч. 1 ст. 106 Конституції). Мобілізація громадян не може зводитися лише до здійснення виключно несення самої військової служби, що може суперечити релігійним переконанням особи. Таку особу можна мобілізувати для несення нею АНВС, яка є вкрай необхідна для технічного, матеріального, медичного, соціального забезпечення діяльності ЗСУ та забезпечення стійкості національної оборони.

Виключення альтернативних процедур для використання можливостей і компетентностей громадян під час воєнного часу вихолощує сутнісний зміст мобілізаційних заходів, підриває довіру громадян до держави, яка не може забезпечити альтернативні шляхи внеску громадян у посилення обороноздатності України. Це не сприяє консолідації зусиль нації в умовах екзистенційних загроз її існуванню у сенсі ст. 15 Конвенції.

Тому попри певні застереження юридична визначеність закону полягає також у тому, що мобілізаційний закон⁶² мав би містити посилання на ЗпАНВС щодо встановлення процедури заміни несення військової служби на АНВС службу у зв'язку із релігійними переконаннями військовозобов'язаних громадян, що підлягають мобілізації. За відсутності належного правового регулювання це також можливо було врегулювати тимчасово постановою Кабінету Міністрів № 560⁶³ до внесення змін до мобілізаційного закону та ЗаАНВС. Хоча вже на четвертий рік повномасштабної війни ці речі можна було б урегулювати в мобілізаційному законі – у законодавця на це було цілком достатньо часу.

ii) Легітимна мета і балансування інтересів

Згідно із загальними стандартами обмеження людських прав може здійснюватися на засадах необхідності для досягнення певної легітимної мети та бути пропорційним. Обмеження не можуть накладатися в дискримінаційних цілях та не застосовуються в дискримінаційний спосіб. Примус нести військову службу всупереч релігійним переконанням попри запровадження воєнного стану є спробою їх зміни, що не відповідає засадам приватної автономії як сутнісного ядра розуміння людської гідності та принципу свободи, на яких ґрунтується сучасна концепція розуміння свободи світогляду і віросповідання. Окрім цього, мобілізаційні заходи мають бути спрямовані на посилення обороноздатності країни, а не на її підрич та зниження ступеня громадської згуртованості в умовах агресії. Нагальна потреба максимального залучення якомога широкого кола громадян в умовах воєнного часу цілком зрозуміла – збереження життєздатності Української нації, суб'єкт-

⁶² Про мобілізацію та мобілізаційну підготовку: Закон України 21 жовтня 1993 р. № 3543-ХІІ <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>> (дата звернення 15.02.2026).

⁶³ Питання проведення призову громадян на військову службу під час мобілізації, на особливий період: постанова Кабінету Міністрів України № 560 від 16.05.2024 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/560-2024-%D0%BF#Text>> (дата звернення 15.02.2026).

ність якої заперечується, про що свідчать неодноразові заяви московського диктатора, їхнього міністра закордонних справ та його заступника.

Тут навіть річ не у звужувальному чи розширювальному тлумаченні підстав для запровадження обмежень свободи світогляду і віросповідання в умовах воєнного стану, адже йдеться насамперед про їх сутнісний зміст крізь призму людської гідності. Стандарт поваги до людської гідності щодо свободи світогляду і віросповідання полягає в тому, що індивід не повинен кардинально змінювати свої життєві стратегії під тиском держави, яка має його захищати як свого громадянина, зокрема, зміни своїх релігійних переконань або світогляду. Венеційська Комісія у своєму *amicus curiae brief* має таке застереження: '*...> у воєнний час, захист нації та життя її людей від триваючої агресії іншої держави слід розглядати як відповідь на легітимний інтерес у громадській безпеці перед обличчям сил вторгнення, що служить захисту прав і свобод цивільних осіб держави-жертви*'⁶⁴.

Ця позиція суголосна із міркуваннями щодо історії відносин між Московією – Російською імперією – СРСР – РФ та Україною, яка знає численні військові конфлікти. Поразка УНР у війні із більшовицькою Росією мала прямі наслідки, коли Україна опинилася під окупацією, втративши власні інституції, здатні захистити населення, маріонетковий креольський уряд УСРР, сформований більшовиками, діяв як інструмент Москви, виконуючи фактично сліпо вказівки Кремля, що в підсумку призвело до Голодомору 1932–1933 рр. із багатомільйонними жертвами. У світлі заяв вищих очільників РФ, які не визнають суб'єктності України, воєнний конфлікт має цілком екзистенційне значення для подальшої життєздатності Української нації і держави. Тому не виключена ситуація, коли сфера застосування заміни обов'язку військової служби на АНВС може бути звужено. І не виключено, що предметом дебатів може стати якраз сумлінна відмова від військової служби громадян за критерієм належності до відповідної релігійної конфесії та відсутності такої. В останньому випадку матиме значення послідовність дій особи, релігійні переконання якої не дозволяють відбувати військову службу і такі він має щиро проявляти у своїй життєвій практиці. Ні ч. 2 ст. 35 Конституції, ні ч. 2 ст. 9 Конвенції не містять такої підстави для обмеження свободи світогляду та віросповідання, як національна безпека. Звідси випливає позитивний обов'язок держави в разі застосування заходів мобілізації врегулювати процедуру заміни на АНВС у разі сумлінної відмови громадянина від військової служби.

Таке правове регулювання має бути спрямовано на використання компетентностей і навичок громадянина, який замінює обов'язок нести військову службу на АНВС у різних військових підрозділах, пов'язаних із матеріаль-

⁶⁴ CDL-AD(2025)006-e. Ukraine – Amicus curiae brief on alternative (non-military) service, adopted by the Venice Commission at its 142nd Plenary Session (Venice, 14–15 March 2025) 11 <[https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2025\)006-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2025)006-e)> (accessed 15.02.2026).

ним, технічним, медичним, соціальним забезпеченням. Як справедливо зазначається Венеційською Комісією у *amicus curiae* brief, ‘законодавство не має дискримінувати певні релігійні групи чи філософські переконання у наданні доступу до альтернативної служби. Законодавство має встановити справедливі та прозорі механізми розгляду заяв про направлення на альтернативну службу’⁶⁵.

iii) Адекватність заходів: альтернативна невійськова служба та принцип сумлінної відмови

Такі чинники зумовили кримінальне переслідування представників релігійних конфесій, переконання яких не дозволяють носіння зброї. Зокрема, з початку повномасштабного вторгнення до листопада 2025 р. в Україні за відмову служити та брати до рук зброю було відкрито 1021 кримінальне провадження проти вірян релігійної організації “Свідки Єгови” та 83 – проти представників Церкви адвентистів сьомого дня⁶⁶. Тобто питання полягає в тому, чи окреслені заходи є нагальними й вони уможливають досягти легітимної мети без посягання на сутнісний зміст свободи віросповідання.

У нашому контексті є важливим зрозуміти, наскільки держава врегулювала підстави та порядок здійснення права на заміну АНВС. Серед основних позитивних обов’язків держави щодо забезпечення адекватних заходів у процесі мобілізації – не зводити їх лише до несення власне військової служби. З метою забезпечення обороноздатності країни цілком важливим є залучення у сферу національної оборони фахівців з різного роду технічних спеціальностей, логістики, зв’язку, діловодства, медичного, соціального забезпечення тощо. Тому закон має містити альтернативні процедури забезпечення мобілізації як у мілітарну, так і в немілітарну складову системи національної оборони. Так, у справі *Телятников проти Литви* заявник навів доводи, що він не відмовлявся виконувати свої громадянські обов’язки, але прямо вимагав, щоб органи влади надали йому можливість проходити альтернативну цивільну службу⁶⁷. Хоча ця справа не стосувалася обставин воєнного стану, але у світлі принципів міжнародного права та критеріїв обмеження людських прав це не має вирішального значення. Натомість, як засвідчує практика судів загальної юрисдикції України, вжиті заходи кримінального впливу є неадекватними й не забезпечують досягнення легітимної мети мобілізаційних заходів попри обставини воєнного стану (про це свідчить також одна із окремих думок суддів Верховного Суду до одного із такого роду судових рішень⁶⁸). Багато громадян,

⁶⁵ CDL-AD(2025)006 (n 64) 17

⁶⁶ Проти “Свідків Єгови” в Україні відкрили понад тисячу кримінальних справ за відмову мобілізуватися (RISU 12 листопада 2025) <https://risu.ua/proti-svidkiv-yegovi-v-ukrayini-vidkrili-ponad-tisyachu-kriminalnih-sprav-za-vidmovu-mobilizuvatisya_n160160> (дата звернення 15.02.2026).

⁶⁷ *Teliatnikov v. Lithuania*, no. 51914/19, 7 June 2022, § 102 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-217607>> (accessed 15.02.2026).

⁶⁸ Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду, окрема думка до постанови у справі № 573/838/24 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/131537550>> (дата звернення 15.02.2026).

щодо яких ведеться слідство та вжито запобіжні заходи у ході кримінального провадження, могли би зробити свій внесок у зміцнення обороноздатності України на цивільних посадах у структурі Збройних Сил України. За будь-яких умов, навіть попри допустимі обмеження, сутність свободи не може бути зачеплена – особа повинна мати альтернативні варіанти вибору поведінки. Тому в цій ситуації такий вибір має залишатися й попри мобілізаційні заходи закон має регулювати процедуру заміни несення військової служби, пов'язаної із носінням зброї, на АНВС. Тим самим забезпечуватиметься повага до гідності людини та здійснення нею своїх свобод, зокрема свободи світогляду і віросповідання.

При юридичному оцінюванні відсутності належного правового регулювання на рівні закону варто наголосити судам загальної юрисдикції щодо застосування приписів Конституції як норм прямої дії (ч. 3 ст. 8) у сукупності з сутністю свободи світогляду та віросповідання в аспекті можливості заміни військової служби на АНВС у сенсі (речення друге ч. 4 ст. 35). За таких умов можливе застосування за аналогією процедур, передбачених ЗпАНВС, при здійсненні державою мобілізаційних заходів. Зважаючи на масштаби кримінального переслідування за релігійні погляди, які не досягають мети мобілізації під час воєнного стану, органи, що здійснюють мобілізаційні заходи (органи рекрутингу), мають відповідно до Конституції і міжнародних зобов'язань України розробити процедури щодо з'ясування щирості релігійних переконань військовозобов'язаних та за наявності достатніх підстав застосування до них процедур щодо заміни їм військової служби на АНВС.

Висновки

Світ людських переконань часто складний, мереживний, з переплетенням численних чинників, які мають значення для розвитку особи як індивіда та його соціальної інтеграції. За кожним суверенним індивідом визнається приватна автономія щодо формування цілісної системи уявлень, цільових установок, цінностей, переконань, поглядів, які формують його світогляд, який може бути цілим мереживом релігійних, естетичних, етичних, наукових ідей та постулатів, що визнають мотивацію та рушійні сили його поведінки та ступеня соціалізації. Релігійні переконання створюють духовну, етичну й моральну основу для такої мотивації; приклади відомих вчених, які також були вірниками своєї релігійної конфесії, свідчать лише про переплетіння таких уявлень і мотивів до практичних дій, яке мало значення для подальшого розвитку людства. Коли говоримо про ці речі у площині свободи вільного розвитку, то духовні уявлення та ціннісні установки відіграють чи не вирішальну роль у соціальній інтеграції індивіда та здійсненні його внеску в поступальний розвиток суспільства.

Свобода світогляду є актом приватної автономії, тобто свідомого вибору особи без зовнішнього тиску щодо бачення себе у світі, розуміння явищ

у ньому, взаємовідносин у світі та ціннісних установок щодо мотивів та обґрунтування своєї поведінки. Свобода віросповідання полягає в існуванні певної системи уявлень щодо розуміння сутності Божественного та ціннісних установок, які визначають мотивацію та поведінку особи як індивідуальну, так і певний ступінь її соціалізації. У який спосіб індивідові реалізувати свої релігійні погляди – лежить суто у площині його приватної автономної, тобто особистого відповідального вибору без зовнішнього тиску третіх осіб та держави. Свобода світогляду та віросповідання є відносною, тобто може бути обмежена на засадах пропорційності на основі законів, якщо існує нагальна і визнана суспільна потреба за визначеними критеріями в Конституції і міжнародних договорах, при цьому не може мати місця посягання на сутнісний зміст цього права, тобто вчинення таких обмежень, обтяжень і перепон, які б унеможливили його здійснення. Це суто питання доктрини і судової перевірки з урахуванням конкретних обставин і соціального контексту. До таких контекстних питань і належать обставини воєнного стану. Цілком правомірною загалом була позиція як Верховної Ради, так і Конституційного Суду, коли визнано правомірним визначення в законі вказівки в титульній назві релігійної організації про наявність управління у зарубіжній державі. Адже відновлення Російської православної церкви в СРСР було наймасовішим процесом вербування агентури радянськими спецслужбами, московські правонаступники якої зберігають свій вплив і на сьогодні, про що свідчить низка кримінальних розслідувань. Важливо, щоб органи правопорядку здійснювали кримінальне переслідування за державну зраду та розпалювання ворожнечі на засадах індивідуалізації юридичної відповідальності, а не за критерієм належності до релігійної організації.

У зв'язку з певними переконаннями та релігією індивід не може виконувати військовий обов'язок. Однак це не завжди означає неможливість мобілізації такої особи. Згідно із засадами республіканізму та забезпечення обороноздатності країни кожен громадянин має зробити внесок у захист Вітчизни і в разі агресії проти України та наявності життєвої загрози її існуванню. Завдання щодо захисту України як простору безпеки громадян може здійснюватися в рамках їх мобілізації на АНВС, яка є вельми необхідною для технічного, матеріального, медичного, соціального забезпечення діяльності ЗСУ та забезпечення стійкості сил національної оборони. Для цього закон має передбачати підстави, порядок вирішення питання про сумлінну відмову військовозобов'язаного від здійснення військового обов'язку на основі релігійних переконань та визначення порядку несення АНВС з урахуванням рівня освіти, кваліфікації та професійних навичок громадян.

References

Bibliography

Authored books

1. Holborn H, *A History of Modern Germany: The Reformation. Volume 1* (Princeton University Press 1959) 243.
2. Lennox J, *God's undertaker. Has science buried God?* (Lion Hudson 2009) 28, 29.
3. Penrose R, *Fashion, Faith, and Fantasy in the New Physics of the Universe* (Princeton University Press, 2024).
4. Sire J, *The universe next door: a basic worldview catalog* (InterVarsity Press 1998) 40.
5. Savchyn M, *Porivnialne konstytutsiine pravo* (3-ie vyd., Yurinkom Inter 2024) (in Ukrainian).
6. Vovk D, *Pravo i relihiia: zahalnoteoretychni problemy spivvidnoshennia* (Pravo 2009) (in Ukrainian).

Edited books

7. *Russell on Religion. Selections from the writings of Bertrand Russell* (L Greenspan, S Andersson (eds), Routledge 2002).

Journal articles

8. Chakravartty A, 'Scientific Knowledge vs. Knowledge of Science' [2023] 32 Science & Education 1798 <https://doi.org/10.1007/s11191-022-00376-6>.
9. Fisher B J, 'Exploring worldviews: A framework' [2012] 6(1) TEACH Journal of Christian Education 50 doi:10.55254/1835-1492.1029.
10. Gauch H G, 'Science, Worldviews, and Education' [2009] 18 Science & Education 667–695. <https://doi.org/10.1007/s11191-006-9059-1>.
11. Keranto T, 'The Perceived Credibility of Scientific Claims, Paranormal Phenomena, and Miracles among Primary Teacher Students: A Comparative Study' [2001] 10 Science & Education 493–511 <https://doi.org/10.1023/A:1011261132355>.
12. Olthuis J, 'On worldviews' [1985] 14 Christian Scholars Review 159.
13. Bohomazov P, 'Pravovi aspekty derzhavno-tserkovnykh vidnosyn: porivnialnyi analiz' [2012] 129 Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky 141–144 (in Ukrainian).
14. Dakhova I, 'Zmist prava na svobodu sovisti ta virospovidannia' [2016] 4 Forum prava 109 (in Ukrainian).
15. Omelchuk V, 'Symfonia vlad u polityko-pravovii modeli Vizantiiskoi imperii' [2013] 3 Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy 18 (in Ukrainian).
16. Palinchak M, 'Zmist ta sutnist poniattia "derzhavno-tserkovni vidnosyny"' [2013] 12 Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Serii 22. Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialno-politychnykh dystsyplin 97–98 (in Ukrainian).
17. Savchyn M, 'Russo-ukrainska viina ta transformatsiia konstytutsiinoho prava' [2023] 1 Pravo Ukrainy 17 (in Ukrainian).
18. Vasylychenko O, 'Pravo na svobodu sovisti ta virospovidannia. Dyskusiini pytannia dovkola aspektu forum interium' [2018] 1(49) Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii Pravo 65 (in Ukrainian).

Theses

19. Balzhyk I, 'Vidnosyny derzhavy i tserkvy: "symfonia vlad"' (dys k.yu.n. 2007) (in Ukrainian).

Newspaper articles

20. Butt M, 'Former Archbishop of Canterbury: Putin is a heretic – he has no holy mission in Ukraine' (The Independent, 2026, 19 January) <<https://www.independent.co.uk/news/world/europe/rowan-williams-archbishop-canterbury-ukraine-putin-war-b2902932.html>> (accessed 15.02.2026).

21. Balachuk I, 'PTsU prosyt Vselenskoho patriarkha pozbavyty Kyryla prestolu' (26.05.2022) *Ukrainska pravda* <<https://www.pravda.com.ua/news/2022/05/26/7348667>> (accessed 15.02.2026) (in Ukrainian).
22. Protu "Svidkiv Yehovy" v Ukraini vidkryly ponad tysiachu kryminalnykh sprav za vidmovu mobilizuvatysia (RISU 12 lystopada 2025) <https://risu.ua/proti-svidkiv-yegovi-v-ukrayini-vidkrili-ponad-tisyachu-kryminalnih-sprav-za-vidmovu-mobilizuvatysya_n160160> (accessed 15.02.2026) (in Ukrainian).
23. SBU rozsliduiie ponad 170 sprav proty sviashchennykiv UPTs MP za derzhzradu i rozpaluvannia vorozhnechi (13 serpnia 2025) *Ukrinform* <<https://www.ukrinform.ua/rubric-society/4024990-sbu-rozslidue-ponad-170-sprav-proti-svasennikiv-upc-mp-za-derzhzradu-i-rozpaluvanna-vorozhnechi.html>> (accessed 15.02.2026) (in Ukrainian).

Websites

24. Derzhava i Tserkva v Ukraini: pidsumky roku i perspektyvy rozvytku vidnosyn (Kyiv 2019) 3–39 <https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Religiya.pdf> (accessed 15.02.2026) (in Ukrainian).
25. Fatre V, Diuval P, 'Mizhnarodni pravozakhysnyky zaklykaly MKS zasudyty Patriarkha Kyryla za voieni zlochyny' (Tsentri hromadianskykh svobod, 23 kvitnia 2022) <<https://ccl.org.ua/news/rosiya-na-dumku-mizhnarodnoyi-pravozahysnoyi-organizaciyi-patriarh-kiril-maye-buty-zasudzhenyj-mks>> (accessed 15.02.2026) (in Ukrainian).
26. Moskovskoho patriarkha u 1945 hodu obyraly "chekisty": U merezhi opryliudnyly dokumenty (foto) (Patrioty Ukrainy, 10 hrudnia 2017) <<https://patrioty.org.ua/other/moskovskoho-patriarkha-u-1945-hodu-obyraly-chekisty-u-merezhi-opryliudnyly-dokumenty-foto-206229.html>> (accessed 15.02.2026) (in Ukrainian).
27. Osoblyvosti relihiinoho i tserkovno-relihiinoho samovyznachennia hromadian Ukrainy: tendentsii 2000–2020 rr. (Informatsiini materialy) (Tsentri Razumkova 2020) 4 <https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_religiya.pdf> (accessed 15.02.2026) (in Ukrainian).
28. Posibnyk zi statti 9 Yevropeiskoi konventsii z prav liudyny. Svoboda dumky, sovisti ta relihii (Rada Yevropy 2025) 8–9 <https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_9_ukr> (accessed 15.02.2026) (in Ukrainian).
29. PROON v Ukraini. Peretvorennia nashoho svitu: Poriadok denniy u sferi staloho rozvytku do 2030 roku, Rezoliutsiia HA OON, A/70/L.1, (11 travnia 2018) <<https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/peretvorennia-nashoho-svitu-poryadok-denniy-u-sferi-staloho-rozvytku-do-2030-roku>> (accessed 15.02.2026) (in Ukrainian).
30. Slovo Sviateisheho Patryarkha Kyrylla v Nedeliu 4-iu Velykoho posta posle Lyturhyy v hlavnom khrame Vooruzhennykh syl RF (3 aprelia 2022) <<https://www.patriarchia.ru/article/103085>> (accessed 15.02.2026) (in Ukrainian).
31. Slovo Sviateisheho Patryarkha Kyrylla v Nedeliu o Strashnom Sude posle Lyturhyy v Khrame Khrysta Spasytelia (27 liutoho 2022) <<https://www.patriarchia.ru/article/102957>> (accessed 15.02.2026) (in Ukrainian).

Mykhailo Savchyn

THE VERY ESSENCE OF FREEDOM OF WORLDVIEW AND RELIGION IN THE LIGHT OF CONSTITUTIONAL DEMOCRACY

ABSTRACT. The article reveals the very essence of freedom of worldview and religion as a fundamental right, a tool for an individual's social integration, the fulfillment of his/her duties as a citizen, and the ensuring of his/her free development. Based on interdisciplinary research in religious studies and jurisprudence, the role of law as a neutral regulator is determined, particularly in the sphere of the individual's freedom of thought, worldview, and beliefs. Since thoughts, ideas, beliefs, and concepts serve as a means of social integration, the individual and institutional components of freedom of worldview and religion are revealed in the understanding of this freedom. On this

basis, certain models of state intervention in the exercise of freedom of worldview and religion are constructed, which, in accordance with the requirements of the rule of law and respect for human dignity, must be neutral with regard to certain religious denominations. Such freedom is not absolute; therefore, to protect constitutional democracy, it may be subject to certain restrictions within the framework of international obligations, in accordance with the principle of proportionality.

The methodological basis is the concept of substantive law and the principle of proportionality, as applied to determining the legitimate limits of public authority interference in the exercise of freedom of conscience and religion, taking into account the individual and institutional components of this freedom. Separate aspects of this freedom are considered through the prism of the principles of republicanism and secularism, which are based on the concept of the nation-state as a space of security for its own citizens who exercise their civil rights and duty to defend their homeland.

The world of human beliefs is often complex, laced with numerous factors that are important for a person's development as an individual and for their social integration. Each sovereign individual is recognized as having private autonomy in forming a coherent system of ideas, goals, values, beliefs, and views that shape their worldview, which can be a whole network of religious, aesthetic, ethical, and scientific ideas and postulates that recognize the motivation and driving forces behind their behavior and degree of socialization. Religious beliefs create the spiritual, ethical, and moral basis for such motivation; examples of famous scientists who were also believers in their religious denomination testify only to the intertwining of such ideas and motives for practical actions, which was important for the further development of humanity.

Freedom of worldview is an act of private autonomy, that is, a conscious choice by a person without external pressure regarding their vision of themselves in the world, their understanding of phenomena in it, their relationships in the world, and their value attitudes regarding the motives and justification of their behavior. Freedom of religion consists in the existence of a certain system of ideas regarding the understanding of the essence of the Divine and value judgments that determine the motivation and behavior of a person as an individual, as well as determine a certain degree of their socialization. Freedom of worldview and religion is relative, i.e., it may be restricted on the basis of proportionality in accordance with the law if there is an urgent and recognized social need according to specific criteria in the constitution and international treaties. However, there can be no infringement on the essential content of this right, i.e., the imposition of restrictions, burdens, and obstacles that would make its exercise impossible.

In accordance with the principles of republicanism and in support of the country's defense capability, every citizen must contribute to the defense of the Fatherland in the event of aggression against Ukraine and a threat to its existence. The task of defending Ukraine as a space of security for citizens can be carried out within the framework of their mobilization for alternative non-military service. To this end, the law should provide grounds and procedures for resolving conscientious objection to military service on the basis of religious beliefs, and determine the procedure for performing alternative non-military service, taking into account the level of education, qualifications, and professional skills of citizens.

KEYWORDS: alternative non-military service; conscientious objection by a person liable for military service; freedom of worldview and religion; military duty; mobilization; national defense; principle of proportionality; private autonomy; secularism.

Сергій Рабінович

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права
Львівського національного університету імені Івана Франка,
завідувач Лабораторії прав людини
імені академіка Петра Рабіновича
Науково-дослідного інституту державного будівництва
та місцевого самоврядування НАПрН України
(Львів, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4144-5439>
serg_rabin@yahoo.com

DOI: 10.33498/Юш-2026-02-041

УДК 342.5

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ОBOB'ЯЗОК ЗАХИСТУ ВІТЧИЗНИ І СУМЛІННА ВІДМОВА ВІД ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ: ЗАБЕЗПЕЧИТИ ОБОРОНОЗДАТНІСТЬ ДЕРЖАВИ ТА РЕЛІГІЙНУ НЕДИСКРИМІНАЦІЮ ЇЇ ГРОМАДЯН

Анотація. Сьогодні сприяння здійсненню заходів мобілізації на практиці поєднано з недостатнім розумінням органами публічної влади конституційних і міжнародно-правових умов правомірності дій обмежень прав людини в умовах війни.

Метою статті є обґрунтувати необхідність забезпечити під час війни право на сумлінну відмову від військової служби та функціонування інституту альтернативної служби як засоби підвищення обороноздатності держави та недопущення релігійної дискримінації.

Для функціонування інституту альтернативної (невійськової) служби в умовах війни існують не лише безумовні юридичні, моральні й політичні, а й військово-економічні підстави. До останніх належить передовсім нагальна потреба безперерійно забезпечувати охорону, захист і відновлення об'єктів інфраструктури як у прифронтових, так і в тилкових зонах, розмінування, невідкладну допомогу пораненим, внутрішньо переміщеним особам тощо.

Завдяки альтернативній (невійськовій) службі під час війни обороноздатність держави буде забезпечена у спосіб, який не порушуватиме конституційних та міжнародних гарантій права людини на охорону людської гідності, свободи релігії та недискримінації. Дотримання цих гарантій дасть змогу усім відповідальним за виконання державою її позитивних обов'язків із забезпечення права на свободу віросповідання під час війни, уникнути тягря причетності до переслідування вірян, щирість релігійних переконань яких не викликає сумнівів.

Ключові слова: право на свободу світогляду і віросповідання; обов'язок захисту Вітчизни; сумлінна відмова від виконання військового обов'язку; альтернативна (невійськова) служба; пряма дія норм Конституції; недискримінація.

У сучасній дійсності дуже важко наводити розроблені в минулі віки раціональні докази, щоби говорити про можливість "справедливої війни". Ні жодній війні!

*Папа Франциск, Енцикліка Fratelli Tutti
(3 жовтня 2020) § 258.*

"Війна змінює все", – зауважив на початку повномасштабного вторгнення відомий в Україні політичний діяч, категоричне твердження якого на перший погляд може видатися слушним. Адже, справді, під час війни в житті

© Сергій Рабінович, 2026

суспільства відбувається зміна значущості та переоцінка багатьох соціальних благ: матеріального благополуччя, вільного пересування, усталеного режиму праці, кар'єри та ін. Є підстави вважати, що за воєнних умов в Україні зазнав певних трансформацій зміст цінностей політичної та ідеологічної багатоманітності, а також релігійного плюралізму¹.

Попри це існують і такі блага, значення яких не може змінити навіть війна. Це охоронювані Конституцією цінності, значення яких є непорушним навіть у воєнній ситуації: людська гідність, право не бути підданим нелюдському поводженню, право на недискримінування тощо. Сюди належить, зокрема, і недоторканна для державно-юридичного впливу внутрішня сфера свободи сумління, у якій відбувається “суд совісті”, *forum internum* людини.

У схваленій Урядом Дорожній карті з питань верховенства права (розділ 3.3) заплановано в I кварталі 2026 року провести огляд чинного застосування норм щодо права на відмову від військової служби з мотивів совісті та впровадити контрзаходи щодо виявлених втручань у здійснення цього права відповідно до вказівок Венеційської Комісії². У II кварталі 2026 року передбачено розробити і прийняти закон щодо забезпечення права на проходження альтернативної служби під час воєнного стану³. Нагальність роботи над відповідним законопроектом, яку вже розпочато⁴, є незаперечною. Адже сьогодні справи відмовників сумління в Україні стали для органів державної влади справжнім завданням “із зірочкою”, а реалізація своїх релігійних переконань вірянами, які належать до релігійних меншин, віровчення яких конфліктують із участю у війні та службою в армії, поки що є майже нерозв'язаною проблемою.

Згідно зі спеціальним звітом Європейської асоціації Свідків Єгови (грудень 2025 р.), до військових частин відправлено 1908 членів цієї релігійної організації; з вересня 2024 р. відкрито 967 кримінальних проваджень за ст. 336 Кримінального кодексу України (далі – КК України)⁵, до суду передано 345 кримінальних справ; винесено 47 обвинувальних вироків; 47 осіб, які відмовились від військової служби з мотивів релігійних переконань, було

¹ А Колонний, Л Филипович, ‘Війна та її наслідки для релігійного багатоманіття України’ [2025] 3 Філософська думка 135 <https://doi.org/10.15407/fd2025.03.135>.

² CDL-AD(2025)006-e. Ukraine – Amicus curiae brief on alternative (non-military) service, adopted by the Venice Commission at its 142nd Plenary Session (Venice, 14-15 March 2025) <[https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2025\)006-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2025)006-e)> (accessed 03.03.2026).

³ Дорожня карта з питань верховенства права, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 травня 2025 р. № 475-р <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475-2025-%D1%80#Text>> (дата звернення 03.03.2026).

⁴ Заступниця керівника ОП Ковальська: над законом про альтернативну службу ми зараз працюємо (Interfax-Україна, 19.12.2025) <https://interfax.com.ua/news/general/1129741.html?utm_source=telegram> (дата звернення 03.03.2026).

⁵ Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>> (дата звернення 03.03.2026).

визнано винними та засуджено до позбавлення волі; відбувають покарання у місцях позбавлення волі 8 осіб, 7 осіб перебувають у СІЗО⁶.

За даними, наданими офіційним представником Церкви адвентистів сьомого дня у Всеукраїнській Раді Церков і релігійних організацій, 83 кримінальні провадження відкрито щодо вірян цієї релігійної організації, на стадії судового розгляду перебувають щонайменше 30 проваджень, один вірянин відбуває покарання у місцях позбавлення волі. Ціла низка вірян, які зазнають кримінального переслідування, є священнослужителями.

На порушення Україною гарантій ст. 18 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (далі – МПГПП)⁷ регулярно вказують, зокрема, звіти Управління Верховного комісара з прав людини ООН щодо ситуації з правами людини в Україні (п. 8)⁸. 14 листопада 2025 р. Європейська комісія ухвалила звіт по Україні, де зазначила, що наша держава потребує встановити запобіжники, які б захищали осіб від кримінального переслідування у випадку сумлінної відмови, беручи до уваги Amicus curiae brief Венеційської Комісії від березня 2025 р.⁹

Закономірне прагнення державної влади сприяти здійсненню заходів мобілізації і забезпечувати протидію збройній агресії на практиці нерідко поєднується із недостатнім розумінням конституційних і міжнародно-правових умов правомірності обмежень права людини в умовах війни. Відзначимо й слабку обізнаність державних чиновників зі змістом віровчень, дотримання яких може створювати непереборний конфлікт із виконанням військового обов'язку.

Юридичний вимір релігійної свободи і, зокрема, питання альтернативної служби вже ставали предметом уваги українських правників (Л. Ярмол¹⁰, Д. Вовк¹¹, М. Васін¹², Я. Котилко¹³, П. Рабінович¹⁴, Н. Янюк¹⁵ та ін.), погля-

⁶ Jehovah's Witnesses Imprisoned for Their Faith – By Location. Ukraine <<https://www.jw.org/en/news/region/global/jehovahs-witnesses-in-prison>> (accessed 03.03.2026).

⁷ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text> (дата звернення 03.03.2026).

⁸ Report on the Human Rights Situation in Ukraine, 1 June – 30 November 2025. Office of the UN High Commissioner for Human Rights (09 Dec 2025) <<https://ukraine.ohchr.org/uk/report-on-the-human-rights-situation-in-ukraine-1-june-30-november-2025>> (accessed 03.03.2026).

⁹ Commission Staff Working Document. Ukraine 2025 Report. SWD(2025)759 (Brussels, 4 Nov 2025) <<https://www.ecoi.net/en/file/local/2132152/ukraine-report-2025.pdf>> (accessed 03.03.2026).

¹⁰ Л. Ярмол, *Свобода віросповідання: юридичне забезпечення в Україні (загальнотеоретичне дослідження)* (Світ 2006).

¹¹ D Vovk, 'Ukraine: How Should Government Deal with Conscientious Objectors in Wartime?' (Forum 18 News Service, 24 April 2025) <https://www.forum18.org/archive.php?article_id=2974> (accessed 03.03.2026).

¹² М. Васін, 'Альтернативна (невійськова) служба: шлях реформ або вироки?' (RISU, 30 June 2025) <https://risu.ua/alternativna-neviyskova-sluzhba-shlyah-reform-abo-virokiv_n75843> (дата звернення 03.03.2026).

¹³ Я. Котилко, О. Гусев, 'Альтернативна (невійськова) служба у Вірменії: досвід для України' [2025] 1(56) Наукові перспективи 360–370 [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-2\(56\)-360-370](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-2(56)-360-370).

¹⁴ П. Рабінович, 'Свобода віровизнання: філософсько-правові та державно-юридичні аспекти' [2001] 2(25) Вісник Академії правових наук України 108–114.

¹⁵ Н. Янюк, 'Проблемні питання щодо реалізації права на альтернативну (невійськову) службу в Україні в умовах режиму воєнного стану' в О. Андрійко (ред.), *Адміністративне і фінансове право України: теорія і практика в умовах сьогодення: зб. наук. праць. Мат-ли міжнар. наук.-практ. конференції (м. Київ, листопад 2022 р.)*. (Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України 2022) 197–204.

ди яких ми вже коментували¹⁶. Незважаючи на практично одноставне переконання науковців у необхідності забезпечити в умовах воєнного стану функціонування інституту невійськової (альтернативної) служби, існуюча державно-юридична практика поки що далека від сприйняття цієї позиції.

В умовах понад десятирічної бездіяльності парламенту в питанні законодавчого забезпечення дії гарантій ч. 4 ст. 35 Конституції України¹⁷, протягом усього періоду призову за мобілізацією (з 2014 р. – частковою, а з 2022 р. – загальною) вирішення справ про сумлінну відмову стало викликом для судів, які мимоволі опинилися в ролі заручників цієї ситуації, та для Конституційного Суду України. З 2015 по 2025 р. правові позиції касаційної інстанції з цього питання змінилися на діаметрально протилежні, однак нині не позбавлені серйозних суперечностей, про які ще йтиметься далі.

Сказане підтверджує, що деякі конституційно-правові аспекти означеної проблеми потребують аргументування. З огляду на повище метою статті є обґрунтувати необхідність забезпечити під час війни право на сумлінну відмову від військової служби та функціонування інституту альтернативної служби як засоби підвищення обороноздатності держави та недопущення релігійної дискримінації.

Стан виконання парламентом позитивних обов'язків держави у сфері забезпечення альтернативної (невійськової) служби

На тлі щоденних трагедій людських доль дехто міг би прокоментувати повище наведені статистичні дані відомою з сумнозвісних сталінських часів сентенцією “рубать ліс – тріски летять”. Але, мабуть, не варто поспішати з подібними оцінками. Адже сьогодні ситуація у сферах законодавчого забезпечення загальної мобілізації та протидії зловживанням нормами мобілізаційного законодавства загалом добре відома¹⁸.

У ст. 23 чинного Закону України “Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію”¹⁹ у двадцяти трьох (!) пунктах визначено перелік категорій осіб, як не підлягають призову на військову службу під час мобілізації. Більшість приписів кожного з пунктів ч. 1 ст. 23 Закону поширюється не на одну, а на кілька підкатегорій осіб. Окрім цього, ще шість пунктів, кожен із яких також стосується одразу кількох категорій осіб, визначають коло тих, хто “не під-

¹⁶ С Рабінович, ‘Заміна виконання військового обов’язку альтернативною (невійськовою) службою як позитивне зобов’язання держави в умовах воєнного стану: pro et contra’ [2025] 2 Український часопис конституційного права 45–76 <https://doi.org/10.30970/jcl.2.2025.4>.

¹⁷ Конституція України від 28 червня 1996 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення 03.03.2026).

¹⁸ Уникнення мобілізації: є щонайменше чотири масштабні схеми зарахування “студентів” старших 25 років (Дзеркало тижня 01 грудня, 2025) <<https://zn.ua/ukr/EDUCATION/uniknennja-mobilizatsiji-jeshchonajmenshe-chotiri-masshtabni-skhemi-zarakhuvannja-studentiv-starshikh-25-rokiv.html>> (дата звернення 03.03.2026).

¹⁹ Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21 жовтня 1993 р. № 3543-XII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>> (дата звернення 03.03.2026).

лягає також” призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період.

Ці кількісні дані можуть бути показовими в порівняльному аспекті (в розрізі предмета цієї розвідки) щодо відмінностей у мотивах і цілях здійснення окремими військовозобов'язаними, що скористалися наданим їм правом на відстрочку, тих видів діяльності, здійснення якої дає таке право. Так, наприклад, за визнанням посадовців МОН, зробленим наприкінці минулого року, на підставі закону в аспірантурі навчався вже не один десяток тисяч військовозобов'язаних громадян мобілізаційного віку²⁰. Час вступу багатьох із них на цю форму навчання (після лютого 2022 р.) дає підстави висувати припущення стосовно різних мотивів набуття ними правового статусу здобувача вищої освіти, зокрема і тих, що пов'язані з ухиленням від мобілізації.

Згадані вище законодавчі норми, з незначними змінами, діють від липня 2014 р. Доволі високий ризик зловживань, що вимірюється *десятками тисяч* осіб, не тільки не зупинив парламент від запровадження влітку 2014 р. цієї підстави для відстрочки, а й не мотивував унеможливити ухилення від призову за мобілізацією шляхом скасування цієї підстави.

Водночас на пленарних засіданнях Верховної Ради України дотепер не розглядався жоден із зареєстрованих із 2015 р. законопроектів з альтернативної служби під час мобілізації²¹. Щодо причин такої ситуації можна висунути кілька гіпотез, зокрема: 1) дії з ухилення від призову, мотивовані реалізацією свободи віросповідання, розцінюються законодавцями як більш небезпечні для обороноздатності, аніж такі ж дії, мотивовані реалізацією інших конституційних прав (зокрема освітніх), а ризики зловживань правом на сумлінну відмову видаються вищими порівняно з ризиками від зловживань правом на навчання в аспірантурі; 2) суспільна користь від освітньо-наукової діяльності вважається більш значною, аніж користь від виконання відмовниками сумління обов'язків альтернативної служби. Ще два припущення уможлиблює висловити теорія колективних дій М. Олсона²²: 3) вплив груп інтересів аспірантів у парламенті суттєво переважає вплив груп інтересів релігійних меншин, віровченню яких суперечить виконання військового обов'язку; 4) з огляду на колегіальний характер діяльності парламенту і практичну відсутність негативних наслідків власної бездіяльності представники Українського народу у Верховній Раді України індіферентно ставляться до виконання парламентом міжнародних зобов'язань держави у сфері свободи релігії.

²⁰ К Гончарова, Т Веремєєва, 'Дає право на відстрочку. В університетах виявили рекордну кількість аспірантів' (РБК-Україна, 24.05.2025) <<https://www.rbc.ua/rus/news/dae-pravo-vidstrochku-universitetah-viyavili-1748073226.html>> (дата звернення 03.03.2026).

²¹ Рабінович С (н 16) 49.

²² M Olson, *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups* (Harvard University Press 1965).

Емпірична перевірка цих припущень могла б становити, очевидно, предмет уже окремої соціолого-правової розвідки. Водночас, порівнюючи альтернативну службу як механізм заміни виконання військового обов'язку із видами діяльності, які слугують підставами для надання відстрочки від призову на військову службу за мобілізацією (як-от здобуття вищої освіти), слід наголосити, що невійськова служба здатна принести безпосередню, а не віддалену в часі користь у справі протидії військовій агресії, забезпеченню оборони суспільства і захисту громадян.

*Альтернативна служба
як форма виконання конституційного обов'язку захисту Вітчизни*

Складні правові питання, які постали перед Конституційним Судом України у справі²³ за конституційними скаргами В. Алексеєнка, С. Івануценка та Д. Зелінського про конституційність Закону України “Про альтернативну (невійськову) службу” (далі – Закон № 1975-ХІІ)²⁴, вимагають, зокрема, встановити співвідношення між конституційними обов'язками захисту суверенітету і територіальної цілісності України (ст. 17), захисту Вітчизни (ст. 65), військовим обов'язком, обов'язками альтернативної служби (ч. 4 ст. 35) та обов'язки людини перед суспільством (ст. 23)²⁵.

В українській конституційній доктрині до ознак конституційних обов'язків віднесено те, що вони засновані не тільки на нормах Міжнародної хартії прав людини, а й нормах християнської моралі²⁶. З урахуванням цього можна виокремити щонайменше такі форми взаємодії систем конституційно-правової та морально-релігійної регуляції: а) зміст конституційних обов'язків вже включає, зокрема, зміст обов'язків морально-релігійного походження. Окрім цього, держава також: б) залишає простір для виконання релігійних обов'язків, закріпивши засаду відокремлення держави від церкви та в) встановлює загальний принцип співвідношення між конституційними та релігійними обов'язками; г) встановлює принцип вирішення конфлікту між виконанням військового обов'язку та обов'язками релігійного характеру (ч. 4 ст. 35 Конституції).

Як обов'язки захисту суверенітету і територіальної цілісності України, так і ширший за змістом обов'язок захисту Вітчизни та обов'язки альтернативної (невійськової) служби є видами конституційних *обов'язків людини перед суспільством*. Виконання конституційного обов'язку захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України не обмежується ви-

pravoua.com.ua ²³ Ухвала Другого сенату Конституційного Суду України від 15 жовтня 2025 р. № 10-уп(П)/2025 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010u710-25#Text>> (дата звернення 03.03.2026).

²⁴ Про альтернативну (невійськову) службу: Закон України від 12 грудня 1991 р. № 1975-ХІІ <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12#Text>> (дата звернення 03.03.2026).

²⁵ Див. Рабінович С (н 16) 55–56; Л Летнянчин, *Конституційні обов'язки людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики* (СПД ФО Вапнярчук Н В 2006).

²⁶ Летнянчин (н 25) 233.

конанням військового обов'язку²⁷. Захист життя та здоров'я тисяч українців, які зазнають страждань від дій агресора, щоденно потребує не тільки збройної відсічі агресії на полі бою, а й здійснення цілої низки суспільно важливих завдань, виконання яких не пов'язане з проходженням військової служби: будівництво й відновлення житла та іншого майна, пошкодженого внаслідок обстрілів та бомбардувань, невідкладна медична та інша допомога пораненим військовим і цивільним, внутрішньо переміщеним особам, відновлення пошкодженої енергетичної та дорожньої інфраструктури тощо²⁸.

Відтак, поряд із військовим обов'язком і військовою службою, обов'язки альтернативної (невійськової) служби належать до обов'язків людини перед суспільством, потреба у виконанні яких у воєнний час особливо зростає. Звідси випливає, що релігійні переконання, зокрема й “пацифістського” характеру, перебувають із конституційним обов'язком захисту Вітчизни у відносинах *доповнюваності*, а не конфлікту²⁹.

*Динаміка судового тлумачення гарантій сумлінної відмови
крізь призму правової догматики та політичної юриспруденції*

23 червня 2015 р. Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ (далі – ВССЦКС) визнав у справі члена релігійної організації Свідків Єгови Ш. право на відмову від військової служби через особисті переконання під час мобілізації (справа № 5-1583км15). ВССЦКС ухвалив залишити без змін виправдувальний вирок суду першої інстанції, залишений без змін ухвалою апеляційного суду, а касаційну скаргу заступника прокурора Дніпропетровської області без задоволення. Ухвалюючи рішення, суд касаційної інстанції вирішив, що суд обґрунтовано виправдав ОСОБА_5 через відсутність у діянні складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 336 КК України. На обґрунтування свого висновку Суд покликався на приписи ч. 4 ст. 35 і ст. 64 Конституції України і на ст. 2 Закону України № 1975XII: ‘на час призову ОСОБА_5 не було оголошено воєнного чи надзвичайного стану, що виключає можливість обмеження його права на проходження альтернативної (невійськової) служби’. У цій справі суд касаційної інстанції сформулював винятково важливу правову позицію: *‘Відсутність можливості проходження ОСОБА_5 альтернативної (невійськової) служби в період мобілізації не може бути підставою для притягнення його до відповідальності за ст. 336 КК України’*³⁰.

²⁷ В Кобрин, Ю Нос, Р Палюх, ‘Співвідношення обов'язку захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України з правом на свободу світогляду та віросповідання в умовах правового режиму воєнного стану’ [2024] 1 Український часопис конституційного права 55–69 <https://doi.org/10.30970/jcl.1.2024.5>.

²⁸ Рабінович С (н 16) 55–56.

²⁹ Там само 56.

³⁰ Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 23 червня 2015 р. у справі № 5-1583км15 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/45855629>> (дата звернення 03.03.2026).

Суголосними із конституційним регулюванням та щойно цитованою правовою позицією стали більш пізні правові позиції суду касаційної інстанції, зокрема сформовані в Постанові ККС ВС від 25.05.2023 (справа № 344/7666/22), де наголошено на юридичній значущості встановлення мотиву вчинення діяння під час застосування судом ст. 336 КК України: 'Мотив як ознака кримінального правопорушення має досить важливе значення, оскільки, не встановивши його, важко зрозуміти та встановити кримінальний характер діяння <...>³¹. У цій справі касаційною інстанцією було скасовано вирок Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 15.09.2022 та ухвалу Івано-Франківського апеляційного суду від 16.01.2023 щодо ОСОБА_6 і призначено новий розгляд в суді першої інстанції.

Пряме застосування припису ч. 4 ст. 35 Конституції вбачається і в іншому правоположенні, виробленому Верховним Судом (далі також – ВС) у справі № 344/12021/22: '*<...> можливість здійснення права на сумлінну відмову від військової служби не обмежується членством у зареєстрованих релігійних організаціях, зміст віровчення яких передбачає безумовну неприпустимість такої служби, носіння та використання зброї*³².

Переконливим свідченням безпосереднього застосування Конституції України, міжнародних стандартів та найкращих практик у сфері забезпечування релігійної свободи стала постанова колегії суддів Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 11.05.2023 (справа № 1140/3182/18):

держава, надаючи окремій категорії осіб певне право, не може не враховувати особливостей деяких груп осіб з цієї категорії. Наприклад, якщо держава надає право на відстрочку від призову на строкову військову службу священнослужителям, то вона повинна встановлювати норми, які враховують їхню своєрідність. Це складає зміст принципу рівності перед законом, який передбачає, що органи публічної влади повинні однаково застосовувати законодавчі норми до всіх осіб без будь-якої дискримінації³³.

Практика Верховного Суду з питань відмови від військової служби за релігійними переконаннями зазнала змін у період повномасштабного вторгнення і введення воєнного стану. З одного боку, ВС підтвердив необхідність судової перевірки кваліфікуючих ознак релігійних переконань (справа № 344/12021/22):

<...> досягнення справедливого балансу між правом людини за статтею 9 Конвенції і статтею 35 Конституції України в аспекті можливості сумлінної відмови від війсь-

³¹ Постанова Верховного Суду від 25 травня 2023 р. у справі № 344/7666/22 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/111160092>> (дата звернення 03.03.2026).

³² Постанова Верховного Суду від 02 травня 2024 р. у справі № 344/12021/22 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/118893514>> (дата звернення 03.03.2026).

³³ Постанова Верховного Суду від 11 травня 2023 р. у справі № 1140/3182/18 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/110826956>> (дата звернення 03.03.2026).

кової служби та інтересами захисту суверенітету, територіальної цілісності України, прав і свобод інших осіб вимагає забезпечення об'єктивної перевірки тверджень особи про несумісність її релігійних переконань з військовою службою і підтвердження доказами наявності відповідних релігійних переконань;
<...> відмовляючись від служби у збройних силах з міркувань совісті, особа має продемонструвати наявність у неї відповідних глибоких, щирих та послідовних релігійних переконань певними даними, крім власних слів і тверджень близьких осіб (інформацією про публічні висловлювання у минулому такої світоглядної позиції, участь у суспільних рухах пацифістської спрямованості тощо)³⁴.

У Постанові ККС у складі ВС від 13.06.2024 Суд, з одного боку, визнав, що можливість сумлінної відмови від військової служби є 'одним з аспектів зазначеного [передбаченого ст. 35 Конституції України. – Авт.] права', що є важливим надбанням судового забезпечування прав людини (справа № 601/2491/22). Водночас у цьому судовому рішенні наголошено, що 'жодні релігійні переконання не можуть бути підставою для ухилення громадянина України, визнаного придатним до військової служби, від мобілізації з метою виконання свого конституційного обов'язку із захисту територіальної цілісності та суверенітету держави від військової агресії з боку іноземної країни'³⁵.

Певна вразливість наведеної правової позиції вбачається, по-перше, в тому, що вона може розумітися, зокрема, як заперечення дії імперативного припису ч. 4 ст. 35 Конституції України в умовах війни; по-друге, у відкиданні необхідності з'ясувати дійсні мотиви відмови від виконання військового обов'язку і, відтак, у санкціонуванні суто об'єктивного ставлення в провину.

Логіко-юридичну суперечливість щойно процитованого загального принципу, сформульованого у справі № 601/2491/22, унаочнює те, що, з огляду на пряму вказівку Конституції, особа, релігійні переконання якої виключають виконання військового обов'язку, за визначенням не може виступати суб'єктом злочину ухилення від призову на військову службу під час мобілізації (так само, зауважимо, як і злочину ухилення від призову на строкову військову службу). Адже досліджування судом питання про наявність глибоких, щирих та послідовно сповідуваних релігійних переконань, які виключають можливість виконання військовозобов'язаним свого обов'язку з мобілізації, має передувати встановленню наявності або відсутності підстав для притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 336 КК України. Йдеться про дослідження мотивів відмови від призову за мобілізацією, на чому наголосив ККС ВС у Постанові від 25.05.2023 (справа № 344/7666/22).

Окрім взаємної контрарності обох означених позицій (відсутність права на сумлінну відмову автоматично виключає потребу з'ясувати наявність переконань), відзначаю й інше. Завдання забезпечити комплектування ЗСУ

³⁴ Постанова Верховного Суду від 02 травня 2024 р. у справі № 344/12021/22 (н 32).

³⁵ Постанова Верховного Суду від 13 червня 2024 р. у справі № 601/2491/22 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/120029741>> (дата звернення 03.03.2026).

особовим складом на практиці може бути ефективно реалізоване лише стосовно тих військовозобов'язаних, у яких немає непереборної суперечності із необхідністю виконання ними військового обов'язку, про яку йдеться в ч. 4 ст. 35 Конституції. З огляду на це ані мобілізація, ані кримінальне покарання громадян, на яких поширюється дія щойно згаданої конституційної гарантії, не спроможні досягти своїх цілей: відповідно – виконання завдань військової служби або ж виправлення засудженого (ч. 2 ст. 50 КК України). В обох випадках примусові заходи, вжиті до таких відмовників сумління (чи то “примус до військової служби”, чи то примусове позбавлення волі), є завідомо неефективними, а відтак і недоцільними.

Проблема, втім, не обмежується самою лише ефективністю та доцільністю. Не менше непокоїть формулювання окремих правових позицій, які вказують на часткове незастосування судами релевантних приписів Конституції (статей 24, 35, 64) як норм прямої дії і на змішування понять конституційного обов'язку захисту Вітчизни (ст. 65) з поняттями військового обов'язку/ військової служби.

У вже згадуваній Постанові ККС ВС від 25.05.2023 залишено осторонь, по-перше, той факт, що в умовах воєнного стану жодних обмежень права на свободу світогляду і віросповідання, передбаченого ст. 35 Конституції, в Україні не запроваджено. Такими обмеженнями за жодних умов не можна вважати приписи Закону № 1975-ХІІ в редакції 1999 р., які а) встановлені за 23 роки (!) до початку великої війни та б) всупереч прямій вказівці ст. 64 Конституції, не містять зазначення строку їхньої дії. По-друге, не враховано належність права на сумлінну відмову до *сутнісного змісту* згаданого права, якого в жодному разі не може бути порушено. По-третє, поза увагою залишено те, що чинність МПГПП (ст. 18) та Європейської конвенції з прав людини³⁶ (ст. 9, 15) як частин національного законодавства України виключає для держави будь-які відступи від своїх міжнародних зобов'язань у сфері забезпечення свободи релігії³⁷.

У 2025 р. з питань сумлінної відмови на розвиток цитованих контраверсійних позицій касаційною інстанцією додатково сформовано такі приписи загального (а отже, *de facto нормативного*) характеру (справа № 573/406/24):

Під час мобілізації військовозобов'язаних можливість проходження альтернативної служби *виключається*, оскільки сама по собі мобілізація має на меті не просто несення військової служби, а захист Батьківщини від військового вторгнення іншої держави; <...> перебування держави у правовому режимі воєнного стану є вагомою причиною, щоб вести мову про *необхідність виконання військового обов'язку усіма громадянами України* <...>

<...> Аргументи про те, що релігійні переконання не дозволяють одягати військову форму та здійснювати діяльність, яка не пов'язана із використанням та носінням

³⁶ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text> (дата звернення 03.03.2026).

³⁷ Див. Рабінович С (н 16) 67.

зброї, суд не може оцінити як такі, які *настільки обмежують* можливість сповідувати певну віру, що виключають можливість виконання військовозобов'язаним громадянином України свого обов'язку по мобілізації під час воєнного стану³⁸.

Обидва згадані аргументи, однак, прямо суперечать приписам ст. 35 Конституції. Адже будь-які спроби дати офіційну оцінку змісту (правильності, доречності, адекватності тощо) релігійних переконань, які не дозволяють вірянам виконувати військовий обов'язок в *одній* формі, становлять ніщо інше як пряме втручання в юридично недоторкану сферу *forum internum*. Це втручання в абсолютне, таке, що не може підлягати жодним обмеженням, право людини мати релігійні переконання³⁹. Водночас це є втручанням у внутрішні справи (зміст віровчення) релігійних організацій, що суперечить конституційному принципу відокремлення держави від церкви (ч. 3 ст. 35).

Подальший розвиток судової практики касаційної інстанції у справах за ст. 336 КК України призвів до формування інших правових позицій. Передовсім слід наголосити, що ВС у певному (щоправда, обмеженому) обсязі вдався до безпосереднього застосування ч. 4 ст. 35 Конституції, відзначивши, що 'призов на військову службу під час мобілізації не скасовує *права на сумлінну відмову від носіння та/або використання зброї*'. Це, безперечно, є важливим праволюдним здобутком і прикладом творчого судового розвитку позитивного права (хоча слід відзначити, що, за відсутності законодавчого забезпечення військової служби *без зброї*, будь-яких дієвих юридичних гарантій здійснення цього права військовослужбовцями, окрім цитованої позиції ВС, немає). Поряд із цим, у Постанові об'єднаної палати Касаційного кримінального суду в складі Верховного Суду від 27 жовтня 2025 р. у справі № 573/838/24 сформульовано також і такі позиції, які складно узгодити з конституційною засадою недоторканності внутрішнього аспекту свободи релігії:

об'єднана палата констатує, що законодавство не передбачає можливості уникнути призову за мобілізацією на підставі релігійних або нерелігійних переконань, *навіть якщо їх щирість і послідовність не ставиться під сумнів*, і таке обмеження свободи сповідувати свої релігійні або нерелігійні переконання має легітимну мету <...> <...> Щодо пропорційності такого обмеження об'єднана палата визнає, що примус до військової служби є важким тягарем для будь-якої особи, змушуючи її переглянути свої плани, погляди і переконання, стосунки з близькими і суспільством. *Для особи, яка сумлінно й послідовно переконана в недопустимості застосування зброї, такий тягар має певний додатковий елемент*⁴⁰ (курсив мій. – Авт.).

³⁸ Постанова Верховного Суду від 15 квітня 2025 р. у справі № 573/406/24 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/126906863>> (дата звернення 03.03.2026).

³⁹ Рішення Конституційного Суду України від 27 грудня 2022 р. № 4-п/2022 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va04p710-22#Text>> (дата звернення 03.03.2026).

⁴⁰ Постанова Верховного Суду від 27 жовтня 2025 р. у справі № 573/838/24 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/131495382>> (дата звернення 03.03.2026).

Фактичне визнання у згаданій постанові правомірності державного примусу до зміни переконань людини під час війни складно віднести до суто редакційної вади наведеного формулювання. У цьому переконує використання Судом форми переліку для зазначення того, що саме має підлягати зміні внаслідок примусу до військової служби: “плани, погляди і *переконання* <...>”.

Відтак, за офіційною позицією, висловленою іменем України, примус до військової служби (примус, очевидно, законний) змушує (на думку більшості членів об’єднаної палати ККС ВС, – змушує, очевидно, теж цілком законно) вірян-пацифістів змінювати свої релігійні переконання. В окремих випадках судові інстанції навіть вказують на можливість військовозобов’язаного вірянина (який заявив про суперечність між своїми релігійними переконаннями та виконанням військового обов’язку) виконувати військову службу за конкретною військовою спеціальністю (“водій”, “зв’язківець” тощо). На думку держави, іменем якої ухвалено згадані судові рішення, попри покликання вірянина на суперечність військової служби його переконанням, певні аспекти військової служби “не настільки” суперечать (релігійним переконанням особи?), щоби відмовитися від військової служби загалом. Може скластися враження, що тут сама державна влада бере на себе сміливість визначати для військовозобов’язаних свого роду деякий “належний” зміст релігійних переконань, так би мовити, “для воєнного часу”. Задля справедливості слід зауважити, що двоє суддів не погодилися з позицією більшості в справі № 573/838/24 і виклали окремі думки стосовно цієї постанови⁴¹.

Використання в судових рішеннях таких підходів може створити враження серйозних прогалин у розумінні сутності конституційного принципу відокремлення церкви від держави, сутності права на сумлінну відмову і допустимих згідно з міжнародними стандартами меж державного втручання у свободу релігії. Спроби посилення на винятковість ситуації війни, що нібито створює непорівнянність цієї ситуації із тими, в яких сформовано установлену практику Європейського суду з прав людини з питань захисту права на сумлінну відмову від військової служби, можуть лише підсилити таке враження. Адже за самою сутністю право на сумлінну відмову покликане захищати переконання вірян-пацифістів, потреба сповідувати які особливо підсилюється саме і власне *під час війни*.

На жаль, правові позиції, висловлені в цитованій постанові ВС від 27.10.2025, підтримано згодом (зауважимо, що двоє суддів із колегії виклали окрему думку) і в постанові ККС ВС від 27.11.2025: *‘законодавство України не передбачає можливості відмови від виконання обов’язку проходити військову службу за призовом під час мобілізації, яка ґрунтується на релігійних або*

⁴¹ Окрема думка суддів Верховного Суду у справі № 573/838/24 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/131537550>> (дата звернення 03.03.2026).

інших переконаннях. Такі переконання не можуть бути підставою для звільнення особи від кримінальної відповідальності у разі її ухилення від мобілізації у значенні ст. 336 КК⁴².

Слід відзначити, що обоє вірян, стосовно яких Верховний Суд залишив у силі винесені щодо них обвинувальні вироки, є священнослужителями релігійної організації Свідків Єгови, презумпція щирості релігійних переконань яких могла б бути спростована хіба що особливо вагомими доказами. На непряме визнання Судом цього вказують такі формулювання постанови, як от: ‘законодавство не передбачає можливості уникнути призову за мобілізацією на підставі релігійних або нерелігійних переконань, навіть якщо їх щирість і послідовність не ставиться під сумнів’, ‘особи, яка сумлінно й послідовно переконана в недопустимості застосування зброї’⁴³.

Відтак кримінального осуду з боку держави зазнала поведінка підсудних, мотивована саме і власне їх щирими, серйозними та глибокими відповідними переконаннями. Тим самим державою не тільки криміналізовано сповідування вірянами переконань певного змісту, а й непрямо виражено осуд також і самих релігійних переконань, які полягають у неприйнятті будь-якої військової служби.

Адже між наявністю у вірянина глибоких релігійних переконань “пацифістського” характеру та їх дієвим сповідуванням (у ситуації вибору між кримінально караним дотриманням своїх релігійних переконань та їх державно схвалюваним недотриманням) існує необхідний та прямий причинний зв’язок. Притягаючи особу до юридичної відповідальності за дії, мотивовані глибокими релігійними переконаннями, держава недвозначно виражає ставлення не тільки до дій, а й до мотивів їх учинення – до самих переконань. Однак у ч. 4 ст. 35 Конституції України чітко й абсолютно недвозначно висловлене цілком протилежне ставлення держави до переконань саме цього змісту – тих переконань, яким “суперечить виконання військового обов’язку”. Відзначимо, що подібні переконання виражає заклик окружного послання Папи Римського Франциска “Всі браття” (§ 258), який обрано епіграфом цієї статті.

Складно припустити, що цитована судова аргументація реально відображає той високий рівень фахової юридичної кваліфікації, що його, безсумнівно, мають усі члени найвищого органу в системі судоустрою. З огляду на це спробуємо запропонувати пояснення наведеної динаміки правових позицій касаційної інстанції вже поза межами юридичної догматики. Допомогти висловити гіпотезу щодо справжніх мотивів цієї динаміки може політична юриспруденція – міждисциплінарний напрям досліджень суддівської діяль-

⁴² Постанова Верховного Суду від 27 листопада 2025 р. у справі № 583/3259/24 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/132648106>> (дата звернення 03.03.2026).

⁴³ Постанова Верховного Суду від 27 жовтня 2025 р. у справі № 573/838/24 (н 40).

ності, що перебуває на перетині соціології й політології права⁴⁴. Згідно зі “стратегічним підходом” у сучасній політичній юриспруденції, здійснюваний суддями вибір варіантів рішень залежить від їхніх очікувань щодо поведінки інших гравців політичного і правового поля та громадської думки⁴⁵. Відтак є підстави звернути увагу на такі чинники, як-от, зокрема: 1) очікування негативної реакції суспільства на підтримку з боку судової влади осіб, які зловживатимуть правом на сумлінну відмову в поєднанні із 2) загалом невисокою довірою суспільства до судів⁴⁶. Не зайве звернути увагу й на процедурний момент: остаточне судове рішення у справі не позбавляє особу можливості скористатися ще одним національним засобом юридичного захисту, подавши конституційну скаргу: у такому разі вирішення політично дражливого правового питання буде передано Конституційному Суду України. Вважаємо не позбавленим підстав припущення, що на ухвалення рішення могло, так чи інакше, чинити вплив урахування усіх згаданих чинників.

Водночас вагоме міжнародне політичне й правове значення забезпечення права на сумлінну відмову від військової служби в умовах війни полягає в необхідності виконати визначені Європейською Комісією вимоги до вступу в ЄС та у високій ймовірності дотримання ЄСПЛ, у разі звернення до нього засуджених сумлінних відмовників, власної усталеної практики в аналогічних справах.

*Конституційні гарантії права на свободу віросповідання:
особистий та інституційний виміри*

У спільній окремій думці суддів об’єднаної палати стосовно постанови об’єднаної палати ККС ВС у справі № 573/838/24 сформульовано важливу правову позицію: *‘Положення ч. 4 ст. 35 Конституції України у їх взаємозв’язку із визначеними ч. 3 ст. 8 Основного Закону унеможливають перекладання на людину негативних наслідків відсутності законодавчого механізму реалізації конституційного права громадянина, адже впровадження такого регулювання є сферою відповідальності Держави’⁴⁷. Це є нагодою нагадати вже висловлювані нами в цьому контексті загальні міркування стосовно деяких питань теорії конституційних прав, свобод та обов’язків людини і громадянина⁴⁸.*

⁴⁴ M Shapiro, ‘Political Jurisprudence’ [1964] 52 Kentucky Law Journal 294–345 <https://doi.org/10.1093/0199256489.003.0001>.

⁴⁵ L Epstein, J Knight, *The Choices Justices Make* (Washington, DC: CQ Press, 1998) 112.

⁴⁶ Ukraine: From War to Peace and Recovery: Analytical Assessments (Razumkov Centre, June 2024) <<https://razumkov.org.ua/images/2024/09/29/2024-ПАКТ-June-ENGL-3.pdf>> (accessed 03.03.2026).

⁴⁷ Окрема думка суддів Верховного Суду у справі № 573/838/24 (н 41).

⁴⁸ С Рабінович, ‘Пряма дія норм Конституції України і проблема законодавчого забезпечення форм виконання обов’язку захищати Вітчизну в умовах війни’ в *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XXXII звітної науково-практичної конференції (6–7 лютого 2026 р.)* (Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка 2026).

“Праволюдінні” (П. Рабінович) гарантії розділу II Конституції України за особливостями їхньої дії та механізмами юридичного забезпечення неоднорідні. Серед них можна вирізнити, зокрема, гарантії здійснення прав та виконання обов'язків; гарантії реалізації позитивних і негативних прав (свобод); гарантії, здійснення яких потребує організаційно-процедурного забезпечення і ті, що такого забезпечення не потребують.

Гарантії, що потребують організаційно-процедурного забезпечення, мають особливий та інституційний виміри. Перший стосується забезпечення судового захисту прав і свобод людини і громадянина незалежно від існування законодавчих механізмів їхньої реалізації. Другий – інституційний аспект стосовний гарантування створення згаданих механізмів, коли необхідність встановити їх прямо передбачена або ж впливає зі змісту приписів Конституції України.

Обидва виміри правових гарантій втілюють два відносно самостійних і взаємозв'язаних види позитивних обов'язків держави. Виконання інституційного позитивного обов'язку дає змогу забезпечити реалізацію конституційних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина організаційно-процедурно. Виконання особового позитивного обов'язку – гарантувати ефективний захист у випадках, коли законодавчий механізм реалізації згаданого права чи свободи відсутній. Слід наголосити, що об'єктом гарантування є не тільки реалізація прав людини і громадянина, а й виконання їх обов'язків перед суспільством та державою.

Точніше, дія усіх бланкетних норм Конституції (зокрема тих, чия бланкетність є імпліцитно вираженою) є непрямою⁴⁹. Визнати їхню дію “прямою” гіпотетично можливо в іншому сенсі, аніж дію інших конституційних норм, а саме: стосовно парламенту як “прямого” адресата (суб'єкта) обов'язку створити інституційний правозабезпечувальний механізм.

З припису ч. 3 ст. 8 Конституції України впливає відносна автономність обох видів позитивних обов'язків держави стосовно людини і громадянина. З іншого боку, така автономність не применшує юридичну необхідність для держави виконати кожен із них. Недотримання цього може призводити до порушень конституційних засад статусу людини і громадянина. Це стосується як конституційних прав людини, так і її свобод. У випадках, коли йдеться про реалізацію свобод (чи то “прав на свободу”), особливий вимір гарантії такої свободи розкривається, зокрема, через свободу від примусу мати будь-які релігійні переконання.

Під час здійснення конституційного права на свободу світогляду і віросповідання може виникати конфлікт між окремими юридичними обов'язками людини та/або громадянина з іншими видами обов'язків: морально-етичного (перед собою, перед суспільством тощо) та/або релігійного характеру

⁴⁹ П Рабінович, *Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень)* (Право 1997) 17.

(обов'язками перед Богом). Доконечність виконання таких обов'язків може виникати з таких переконань людини, які в міжнародному праві прав людини наділяються низкою юридично значущих ознак: серйозність, глибина, щирість тощо (*Campbell and Cosans v. United Kingdom*, § 36; *Leela Förderkreis E. V. and Others v. Germany*, § 80; *Bayatyan v. Armenia (Grand Chamber)*, § 110). Наголосимо тут на істотній відмінності власне переконань від інших елементів свідомості (уявлення, погляди, гадки, припущення, уподобання тощо), які в аспекті впливу на можливість заміни одних юридичних обов'язків людини іншими не мають конституційно-правового й міжнародно-правового значення.

Конституція України закріплює засади розв'язання конфлікту релігійних обов'язків людини із її юридичними обов'язками перед державою, зокрема з тими, необхідність виконання яких випливає із законів. Спеціальне правило (друге речення ч. 4 ст. 35) гарантує заміну виконання військового обов'язку альтернативною (невійськовою) службою у випадку, якщо релігійні переконання громадянина сягають ступеня суперечності із виконанням військового обов'язку.

З огляду на людиноцентричні засади ст. 3 Конституції України та принцип невичерпності конституційних прав людини, можна вести мову про право на сумлінну відмову від виконання окремих законодавчо встановлених обов'язків у випадках, передбачених Конституцією та законом. Звідси мають виникати сутнісні позитивні обов'язки держави забезпечити: а) сумлінну відмову людини і громадянина від виконання окремих юридичних обов'язків; б) заміну виконання таких обов'язків іншими, соціально та юридично рівнозначними обов'язками. Такі альтернативні обов'язки є, по суті, законодавчими формами реалізації загальних конституційних обов'язків кожного перед суспільством (ст. 23). В умовах воєнного стану йдеться про забезпечення виконання обов'язків військової служби та альтернативної (невійськової) служби як відмінних законодавчих форм виконання обов'язку захисту Вітчизни (ст. 65)⁵⁰.

Альтернативна служба як форма виконання обов'язку перед суспільством і конституційна засада недискримінації

Для правового обґрунтування вирішення питань альтернативної служби у воєнний час ключовими видаються, зокрема, конституційні принципи: людської гідності й найвищої соціальної цінності людини; пріоритетного забезпечення в умовах війни нагальних суспільних інтересів, прав та свобод інших людей, зумовлених потребами мінімізації наслідків війни для жертв збройної агресії; визнання різних форм виконання конституційних обов'язків перед суспільством і різних форм виконання конституційного обов'язку захисту Вітчизни; забезпечення рівності й захисту військовозобов'язаних

⁵⁰ Рабінович С (н 16).

громадян від необґрунтованої дискримінації; дотримання міжнародних зобов'язань України в питанні забезпечення права на свободу думки, совісті та релігії.

Призначення припису ч. 4 ст. 35 Конституції України розкривається через взаємозв'язки згаданих принципів. Ця гарантія покликана забезпечити право людини мати та сповідувати релігійні переконання (ч. 1 ст. 35); виконання обов'язків перед суспільством (ст. 23) та обов'язку захисту Вітчизни (ст. 65) громадянами, чийм релігійним переконанням суперечить виконання військового обов'язку; підтримання в суспільстві ідеологічної багатоманітності (ст. 15) та релігійно-світоглядного плюралізму (ст. 24).

Особливе значення має зв'язок між гарантією права на сумлінну відмову від виконання військового обов'язку (*conscientious objection*), яка впливає із засади прямої дії норм Конституції України, та справедливим, обґрунтованим розрізненням конституційно-правових статусів громадян.

Є всі підстави стверджувати про присутній характер зв'язку, який існує між нормою ч. 4 ст. 35 Конституції України та засадою рівності та недискримінації⁵¹. Цей припис являє собою ніщо інше як форму забезпечення фактичної, а не формальної рівності й недискримінації⁵² у відносинах між громадянами і державою, що складаються з приводу виконання обов'язків перед суспільством, а саме конституційним обов'язком захисту Вітчизни. Цей нерозривний зв'язок, своєю чергою, зумовлює абсолютний і *необмежуваний за колом осіб* характер права на сумлінну відмову від військової служби, що узгоджується з приписом ч. 2 ст. 64 Конституції України.

Означена гарантія являє собою антидискримінаційний механізм, заснований на обґрунтованій правовій диференціації обов'язків громадян з огляду на зв'язок між їхніми релігійними переконаннями та виконанням військового обов'язку. Позитивні обов'язки держави, що встановлені ч. 4 ст. 35 Конституції України, являють собою специфічний різновид підтримчих ("позитивних") дій щодо осіб, чийм релігійним переконанням суперечить виконувати військовий обов'язок (йдеться, зокрема, *але не виключно* про громадян, що належать до релігійних меншин, віровчення яких не допускають виконання згаданого обов'язку повністю чи частково). Обґрунтованість розрізнення юридичних статусів полягає в наявності у згаданих громадян таких релігійних переконань, які створюють серйозний і непереможний конфлікт сумління в питанні виконання військового обов'язку⁵³.

Обмеження (звуження) цієї конституційної гарантії за колом осіб (за умови відповідності самих релігійних переконань уже згаданим тут кваліфікативним ознакам) становить порушення вимоги недискримінації як

⁵¹ Поп.: Y Nehushtan, 'Conscientious Objection and Equality Laws: Why the Content of the Conscience Matters' [2019] 38 Law and Philosophy 227–266 <https://doi.org/10.1007/s10982-019-09347-5>.

⁵² Див, *mutatis mutandis*: Рішення Конституційного Суду України від 10 листопада 2011 р. № 15-рп/2011 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-11#Text>> (дата звернення 03.03.2026).

⁵³ Рабінович С (н 16).

умови правомірності обмежень права людини на свободу світогляду і віросповідання (статті 24, 64 Конституції)⁵⁴.

До дискримінування громадян за ознакою релігійних переконань (у аспекті виконання ними своїх обов'язків перед суспільством і державою) призводитиме також незабезпечення інституційних гарантій свободи віросповідання (альтернативної служби) за одночасного виконання державою зобов'язань особового характеру (сумлінної відмови).

Основні висновки

Для функціонування інституту альтернативної (невійськової) служби в умовах війни існують як безумовні юридичні, моральні й політичні, так і військово-економічні підстави. До останніх належить передовсім нагальна потреба безперервно забезпечувати охорону, захист і відновлення об'єктів інфраструктури як у прифронтових, так і в тиллових зонах, розмінування, невідкладну допомогу пораненим, внутрішньо переміщеним особам тощо.

Завдяки альтернативній (невійськовій) службі під час війни обороноздатність держави буде забезпечена у спосіб, який не порушуватиме конституційних і міжнародних гарантій прав людини на охорону людської гідності, свободи релігії та недискримінації. Дотримання цих гарантій дасть змогу усім відповідальним за виконання державою її позитивних обов'язків із забезпечення права на свободу віросповідання під час війни уникнути тягаря причетності до переслідування вірян, щирість релігійних переконань яких не викликає сумнівів.

Під час роботи над відповідним законопроектом ризики зловживання правом на сумлінну відмову мають бути мінімізовані з урахуванням найкращого зарубіжного досвіду, принципів обґрунтованості та доцільності юридичної диференціації правових статусів. Особливо слід підкреслити, що необхідність запобігти таким зловживанням у жодному разі не може слугувати виправданням невизнання цього права під час війни та зволіканню з дієвим відновленням інституту альтернативної служби.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Epstein L and Knight J, *The Choices Justices Make* (Washington, DC: CQ Press 1998).
2. Olson M, *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups* (Harvard University Press 1965).
3. Letnianshyn L I, *Konstytutsiini обов'язky liudyny i hromadianyna v Ukraini: problemy teorii i praktyky* (Vapniarchuk NV 2006) (in Ukrainian).
4. Rabinovych P, *Prava liudyny i hromadianyna u Konstytutsii Ukrainy* (Pravo 1997) (in Ukrainian).

⁵⁴ Рабінович С (н 16).

5. Yarmol L V, *Svoboda virospovidannia: yurydychne zabezpechennia v Ukraini (zahalnoteoretychne doslidzhennia)* (Svit 2006) (in Ukrainian).

Journal articles

6. Nehushtan Y, 'Conscientious Objection and Equality Laws: Why the Content of the Conscience Matters' [2019] 38 *Law and Philosophy* 227–266 <https://doi.org/10.1007/s10982-019-09347-5>.
7. Shapiro M, 'Political Jurisprudence' [1964] 52 *Kentucky Law Journal* 294–345 <https://doi.org/10.1093/0199256489.003.0001>.
8. Kobryn V, Nos Yu, Paliukh R, 'Spivvidnoshennia obov'iazku zakhystu Vitchezny, nezalezhnosti ta terytorialnoi tsilisnosti Ukrainy z pravom na svobodu svitohliadu ta virospovidannia v umovakh pravovoho rezhymu voiennoho stanu' [2024] 1 *Ukrainskyi chasopys konstytutsiinoho prava* 55–69 <https://doi.org/10.30970/jcl.1.2024.5> (in Ukrainian).
9. Kolodnyi A, Fylypovych L, 'Viina ta yii naslidky dlia relihiinoho bahatomanittia Ukrainy' [2025] 3 *Filosofska dumka* 135 <https://doi.org/10.15407/fd2025.03.135> (in Ukrainian).
10. Kotylko Ya, Husiev O, 'Alternatyvna (neviiskova) sluzhba u Virmenii: dosvid dlia Ukrainy' [2025] 1(56) *Naukovi perspektyvy* 360–370 [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-2\(56\)-360-370](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-2(56)-360-370) (in Ukrainian).
11. Rabinovych P, 'Svoboda virovynannia: filosofsko-pravovi ta derzhavno-iurydychni aspekty' [2001] 2(25) *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy* 108–114 (in Ukrainian).
12. Rabinovych S, 'Zamina vykonannia viiskovoho obov'iazku alternatyvnoiu (neviiskovoiu) sluzhboiu yak pozytyvne zobov'iazannia derzhavy v umovakh voiennoho stanu: pro et contra' [2025] 2 *Ukrainskyi chasopys konstytutsiinoho prava* 45–76 <https://doi.org/10.30970/jcl.2.2025.4> (in Ukrainian).

Conference papers

13. Rabinovych S, 'Priama diia norm Konstytutsii Ukrainy i problema zakonodavchoho zabezpechennia form vykonannia obov'iazku zakhyshchaty Vitcheznu v umovakh viiny' v *Problemy derzhavotvorennia i zakhystu prav liudyny v Ukraini: materialy KhKhKhII zvitnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (6–7 liutoho 2026 r.)* (Iurydychnyi fakultet Lvivskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Franka 2026) (in Ukrainian).
14. Yaniuk N, 'Problemni pytannia shchodo realizatsii prava na alternatyvnu (neviiskovu) sluzhbu v Ukraini v umovakh rezhymu voiennoho stanu' v O Andriiko (red), *Administratyvne i finansove pravo Ukrainy: teoriia i praktyka v umovakh shohodennia: zb. nauk. prats. Mat-ly mizhnar. nauk.-prakt. konferentsii (m. Kyiv, lystopad 2022 r.)* (In-t derzhavy i prava imeni V M Koretskoho NAN Ukrainy 2022) 197–204 (in Ukrainian).

Newspaper articles

15. Vovk D, 'Ukraine: How Should Government Deal with Conscientious Objectors in Wartime?' (Forum 18 News Service, 24 April 2025) <https://www.forum18.org/archive.php?article_id=2974> (accessed 03.03.2026).
16. Vasin M, 'Alternatyvna (neviiskova) sluzhba: shliakh reform abo vyrokiv?' (RISU, 30 June 2025) <https://risu.ua/alternativna-neviiskova-sluzhba-shlyah-reform-abo-virokiv_n75843> (accessed 03.03.2026) (in Ukrainian).
17. Honcharova K, Veremieieva T, 'Daie pravo na vidstrochku. V universytetakh vyivavly rekordnu kilkist aspirantiv' (RBK-Ukraina, 24.05.2025) <<https://www.rbc.ua/rus/news/dae-pravo-vidstrochku-universitetah-viyavili-1748073226.html>> (accessed 03.03.2026) (in Ukrainian).
18. Zastupnytsia kerivnyka OP Kovalska: nad zakonom pro alternatyvnu sluzhbu my zaraz pratsiuemo (Interfax-Ukraina, 19.12.2025) <https://interfax.com.ua/news/general/1129741.html?utm_source=telegram> (accessed 03.03.2026) (in Ukrainian).
19. Unyknennia mobilizatsii: ye shchonaimenshe chotyry masshtabni skhemy zarakhuvannia "studentiv" starshykh 25 rokiv (Dzerkalo tyzhnia 01 hrudnia, 2025) <<https://zn.ua/ukr/>>

Сергій Рабінович

EDUCATION/uniknennja-mobilizatsiji-je-shchonajmenshe-chotiri-masshtabni-skhemizarakhuvannja-studentiv-starshikh-25-rokiv.html> (accessed 03.03.2026) (in Ukrainian).

Websites

20. Jehovah's Witnesses Imprisoned for Their Faith – By Location. Ukraine <<https://www.jw.org/en/news/region/global/jehovahs-witnesses-in-prison>> (accessed 03.03.2026).
21. Report on the Human Rights Situation in Ukraine, 1 June – 30 November 2025. Office of the UN High Commissioner for Human Rights (09 Dec 2025) <<https://ukraine.ohchr.org/uk/report-on-the-human-rights-situation-in-ukraine-1-june-30-november-2025>> (accessed 03.03.2026).
22. Ukraine: From War to Peace and Recovery: Analytical Assessments (Razumkov Centre, June 2024) <<https://razumkov.org.ua/images/2024/09/29/2024-PAKT-June-ENGL-3.pdf>> (accessed 03.03.2026).

Serhii Rabinovych

CONSTITUTIONAL DUTY TO DEFEND THE HOMELAND
AND CONSCIENTIOUS OBJECTION TO MILITARY SERVICE:
ENSURING THE DEFENCE CAPABILITY OF THE STATE
AND RELIGIOUS NON-DISCRIMINATION OF ITS CITIZENS

ABSTRACT. Today, facilitating the implementation of mobilisation measures in practice is combined with an insufficient understanding by public authorities of the constitutional and international legal conditions for the legitimacy of restrictions on human rights in wartime.

The purpose of this article is to justify the need to ensure the right to conscientious objection to military service during wartime and the functioning of the institution of alternative service as a means of enhancing the state's defence capability and preventing religious discrimination.

There are not only unconditional legal, moral and political grounds for the functioning of the institution of alternative (non-military) service in wartime, but also military and economic grounds. The latter primarily include the urgent need to ensure the uninterrupted security, protection and restoration of infrastructure facilities in both frontline and rear areas, demining, emergency assistance to the wounded, internally displaced persons, etc.

Thanks to alternative (non-military) service during wartime, the state's defence capability will be ensured in a manner that does not violate constitutional and international human rights guarantees of human dignity, freedom of religion and non-discrimination. Compliance with these guarantees will allow all those responsible for the state's positive obligations to ensure the right to freedom of religion during the war to avoid the burden of involvement in the persecution of believers whose sincerity of religious beliefs is beyond doubt.

KEYWORDS: duty to defend the Fatherland; right to freedom of worldview and religion; conscientious objection to military service; alternative (non-military) service; direct effect of constitutional norms; equality; non-discrimination.

Галина Миронова

докторка юридичних наук, старша наукова співробітниця,
завідувачка лабораторії медичного права України та ЄС
Науково-дослідного інституту
приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9136-586X>
galamironova@meta.ua

DOI: 10.33498/Юшп-2026-02-061

УДК 347.15:342.722

ПРАВО НА СУМЛІННУ ВІДМОВУ ВІД ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ З РЕЛІГІЙНИХ ПЕРЕКОНАНЬ У ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ УКРАЇНИ

АНОТАЦІЯ. Цілком закономірним фактом останніх чотирьох років в Україні стала активізація правничих досліджень, спрямованих на осмислення нових правових явищ і тенденцій, що не вкладаються в існуючі теоретичні конструкції та виходять за межі наявного правового регулювання, породжуючи у такий спосіб проблемну ситуацію. Саме так склалося із початком війни із правовим інститутом альтернативної (невійськової) служби, який передбачений у Конституції України як законний засіб заміни виконання військового обов'язку невійськовим з релігійних переконань. Як виявилось у процесі публічного загального національного дискурсу, у державі немає консенсусу щодо правової природи інституту альтернативної (невійськової) служби та прав, які ним передбачені, сфери застосування спеціального законодавства, механізму реалізації в особливий період під час мобілізації, підстав і порядку обмеження відповідних суб'єктивних прав та багатьох інших аспектів, пов'язаних із важливими питаннями забезпечення обороноздатності країни на її національних інтересів.

З огляду на наведене, статтю присвячено дослідженню правової природи права на сумлінну відмову від військової служби з мотивів релігійних переконань і підстав обмеження в особливих умовах воєнного стану. Метою статті є доктринальне обґрунтування правової природи права на сумлінну відмову від військової служби з мотивів релігійних переконань, його місця в системі конституційних прав людини та спеціальних умов обмеження на засадах концепту приватного права європейської традиції, принципу верховенства права.

За підсумками дослідження зроблено висновки про те, що за своєю правовою природою право на сумлінну відмову від військової служби з мотивів релігійних переконань є абсолютним суб'єктивним правом із немайновим змістом, яке походить від фундаментального та конституційного права на свободу світогляду та віросповідання; джерелом права на відмову від військової служби є цінність "суверенітету приватної особи", а не воля держави; з формально-юридичної точки зору обмеження конституційних прав, має відбуватися на рівні норм Конституції України, а не спеціальних законів.

Ключові слова: правова доктрина; верховенство права; конституційні права; право на альтернативну (невійськову) службу; право на сумлінну відмову від військової служби; обмеження абсолютних прав.

В Україні триває оновлення національної доктрини приватного права на засадах концепту приватного права європейської традиції. Як було переконливо доведено у фундаментальному циклі досліджень Є. Харитонова

© Галина Миронова, 2026

та О. Харитонові, визначальними для концепту приватного права є характерні для європейської цивілізації засади “ціннісного підґрунтя”, ключовим елементом яких є ‘суверенітет приватної особи (визнання чільного місця індивіда, окремої людини у системі соціальних взаємин)’¹. Сформована на цих ціннісних засадах національна доктрина та система права слугуватимуть ‘методологічною основою діяльності правової держави у галузі забезпечення прав людини’².

У сучасній Україні цей науковий дискурс спрямований, серед іншого, на оновлення приватноправових засад забезпечення фундаментального права людини на свободу совісті та віросповідання в його внутрішньому абсолютному вимірі шляхом створення системи юридичних інструментів, які гарантують суб’єкту права ефективний чіткий механізм правореалізації. Важливими завданнями на шляху реалізації такої амбітної мети колективної наукової творчості є обґрунтування наукових тверджень стосовно правової природи досліджуваних суспільних відносин та прав, їх взаємозв’язку із відносинами національної оборони та фундаментальними правами людини; пошук оптимальних шляхів збалансування приватних прав і публічного інтересу в умовах оборонної війни; формулювання принципів і норм, які мають забезпечити реалізацію належного правового регулювання всього комплексу правовідносин.

Окремі теоретико-методологічні та практичні питання правозастосування привертають увагу як провідних досвідчених вчених, які вже мають власне ім’я у науці, так і початківців. У публікаціях останнього часу досліджувалися різні правові аспекти досліджуваних відносин. Зокрема, щодо особливостей взаємодії права на свободу совісті із військовим обов’язком, взаємозв’язку та розмежування конституційних обов’язків щодо захисту Вітчизни та військового обов’язку³, заходами з підтримання національної безпеки та дотриманням прав людини⁴. Окреме місце займають розвідки з аналізом судової практики України, зокрема, щодо відповідності рішень та аргументації судів міжнародно-правовим стандартам щодо свободи віросповідання⁵.

¹ Є Харитонов, О Харитонova, *Приватне право як концепт. Том II. Пошуки парадигми (до історії питання)* (Фенікс 2019) 31.

² Є Харитонов, О Харитонova, *Приватне право як концепт: пошук парадигми* (Фенікс 2014) 97.

³ О Олійник, ‘Альтернативна (невійськова) служба в умовах правового режиму воєнного стану: регулювання, реалізація та захист’ [2025] 1(6) Аналітично-порівняльне правознавство 213–222 <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.1.30>; В Кобрин, Ю Нос, Р Полух, ‘Співвідношення обов’язку захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України з правом на свободу світогляду та віросповідання в умовах правового режиму воєнного стану’ [2024] 1 Український часопис конституційного права 55–69 doi.org/10.30970/jcl.1.2024.5.

⁴ І Пирога, М Белова, Ф Фрідманська, ‘Конституційне право громадян на заміну військової служби альтернативною (невійськовою) службою: Актуальні проблеми реалізації’ [2025] 2 Аналітично-порівняльне правознавство 203–208 <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.02.27>.

⁵ Б Мохончук, О Ковтуненко, ‘Альтернативна служба з міркувань совісті: міжнародні стандарти, судова практика та проблеми регулювання в Україні’ [2025] 1 Український часопис конституційного права 44–59. doi.org/10.30970/jcl.1.2025.5.

На спеціальне згадування заслуговує енциклопедична стаття С. Рабіновича⁶, в якій автор послідовно й аргументовано розкриває умови конституційності обмежень права на заміну виконання військового обов'язку альтернативною (невійськовою) службою під час дії воєнного стану за підсумками аналізу юридичних позицій Конституційного Суду України та правової доктрини.

Загальною позицією авторів, які долучилися до дискусії, є висновок про те, що право на заміну виконання військового обов'язку альтернативною (невійськовою) службою є фундаментальним, невід'ємним і непорушним правом людини та потребує належного правового врегулювання в Україні. Солідаризуючись щодо цього висновку із колегами, авторка вважає за необхідне заповнити певні прогалини в національній доктрині, що формується, стосовно більш глибокого дослідження правової природи права на відмову від військової служби з міркувань совісті, яке є стрижневим елементом інституту альтернативної (невійськової) служби, від правової кваліфікації якого залежить механізм його здійснення, охорони, захисту, обмеження.

Прогалини вітчизняного законодавства в регулюванні заміни виконання військового обов'язку альтернативною службою

Вартим уваги є той факт, що в першій редакції Закону України “Про альтернативну (невійськову) службу”, який був прийнятий 12.12.1991, майже з часу проголошення незалежності України, у ст. 1 було закріплено, що ‘альтернативна служба є державною службою поза збройними силами чи іншими військовими формуваннями, яка запроваджується замість проходження військової служби’⁷. Проте з незрозумілих причин у 1999 р. Законом України № 437-XIV⁸ було внесено зміни, і відтоді альтернативна служба стала службою, яка запроваджується замість проходження лише строкової військової служби в мирний період. Отже, у чинній редакції закону альтернативна служба запроваджується замість проходження саме строкової військової служби, якої натеper не існує.

У Законі України “Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію”⁹ не виокремлено положень щодо забезпечення права на альтернативну (невійськову) службу, оскільки це право взагалі не згадано.

Враховуючи стан спеціального законодавства України, проблеми практики правозастосування механізму забезпечення права на альтернативну

⁶ С. Рабінович, ‘Заміна виконання військового обов'язку альтернативною (невійськовою) службою як позитивне зобов'язання держави в умовах воєнного стану: pro et contra’ [2025] 2 Український часопис конституційного права 45–76 doi.org/10.30970/jcl.2.2025.4.

⁷ Про альтернативну (невійськову) службу: Закон України від 12 грудня 1991 р. № 1975-XII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12/ed19911212>> (дата звернення 05.02.2026).

⁸ Про внесення змін до Закону України “Про альтернативну (невійськову) службу”: Закон України від 18 лютого 1999 р. № 437-XIV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/437-14#Text>> (дата звернення 05.02.2026).

⁹ Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21 жовтня 1993 р. № 3543-XII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>> (дата звернення 05.02.2026).

(невійськової) службу кореняться у відсутності чіткої визначеності щодо порядку реалізації права на альтернативну (невійськової) службу в умовах правового режиму воєнного стану, що зумовлює виникнення неоднакового застосування положень законодавства уповноваженими суб'єктами, які розглядають питання альтернативної (невійськової) служби, та відсутність скоординованих відносин між різними рівнями державної влади, зокрема, військовою владою, місцевими адміністраціями та поліцією.

Проблема нечіткості законодавства щодо механізму заміни виконання військового обов'язку невійськовою (альтернативною) службою була очевидною ще у 2014 році, і стала предметом Листа Генерального штабу Збройних Сил України “Щодо шляхів реалізації прав віруючих громадян виконувати свій обов'язок перед державою під час мобілізації”, в якому було зауважено:

Порядок призову військовозобов'язаних – громадян України на військову службу під час мобілізації, зокрема перелік тих, хто звільняється від нього, чітко регламентований Законом України “Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію”. Надання відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації віруючим громадянам, які перебувають на військовому обліку військовозобов'язаних, цим Законом не передбачено¹⁰.

Також у Листі було вказано на необхідність законодавчого врегулювання цього питання після стабілізації воєнно-політичної ситуації в Україні. Однак станом на тепер відповідні зміни внесені не були.

Аналіз правових позицій судів України у кримінальних справах у категорії “Ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період” з релігійних переконань

Протягом останніх чотирьох років після запровадження на території України воєнного стану відповіді на важливі питання щодо правової природи та законних підстав обмеження права на заміну військової служби альтернативною (невійськовою) з релігійних переконань, надавалися українськими судами, правові позиції та мотивація яких протягом цього часу поступово змінювалися.

Перше значуще рішення було прийнято ще у 2015 р., коли Колегія суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України виправдала громадянина через відсутність у діянні складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 336 Кримінального кодексу України (далі –КК України)¹¹, зазначивши, що відсутність можливості проходження

¹⁰ Щодо шляхів реалізації прав віруючих громадян виконувати свій обов'язок перед державою під час мобілізації: Лист Міністерства оборони України від 17 квітня 2014 р. № 300/1/с/1186 <<https://ips.ligazakon.net/document/FN003888>> (дата звернення 05.02.2026).

¹¹ Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>> (дата звернення 05.02.2026).

альтернативної (невійськової) служби в період мобілізації не може бути підставою для притягнення його до відповідальності за ст. 336 КК України¹².

У 2017 р. Миколаївський окружний адміністративний суд у мотивувальній частині рішення вказав, що альтернативна (невійськова) служба, про направлення на яку клопотав позивач, не є якоюсь пільгою, звільненням від обов'язку або способом ухилення від проходження військової служби. А є лише формою виконання обов'язку перед суспільством. Крім того, суд зазначив, що заява про направлення на проходження альтернативної (невійськової) служби є свідомим волевиявленням особи про прийняття на себе обов'язків та обмежень у зв'язку з її проходженням, що якраз красномовно і свідчить про наявність у особи переконань, пов'язаних з неприйняттям зброї, військової служби, дотримання принципів пацифізму та інше¹³.

Сумський окружний адміністративний суд 2018 р., надаючи правову оцінку матеріалам справи, виходив з того, що право на відмову від несення військової служби на підставі релігійних переконань має абсолютний характер. Тому держава не може накладати обмеження на свободу совісті та релігії за допомогою обов'язкової військової служби. Мотивуючи своє рішення, Суд також зазначив, що ч. 2 ст. 35 Конституції України¹⁴ передбачено вичерпний перелік підстав, з яких може бути обмежене право на альтернативну (невійськову) службу, а саме: в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей¹⁵.

Протягом 2023–2025 рр. правові позиції Верховного Суду (далі – ВС) зміщувалися у бік підтвердження кримінальних вироків судів попередніх інстанцій і збагачувалися новими правовими аргументами в мотивувальній частині щодо правової природи та підстав обмеження права на заміну військової служби альтернативною (невійськовою) з релігійних переконань. У низці судових рішень було, зокрема, зазначено, що: право сповідувати свою релігію або переконання в аспекті можливості сумлінної відмови від військової служби не є абсолютним, а може бути обмежене¹⁶; під час мобілізації військовозобов'язаних можливість проходження альтернативної служби виключається, ситуація мобілізації для боротьби проти зовнішнього агресора є такою особливою загрозою, яка дає підстави для держави очікувати від військовозобов'язаних громадян України прийняття певних обмежень; право на сповідання релігії чи переконань не є абсолютним

¹² Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 23 червня 2015 р. у справі № 5-1583км15 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/45855629>> (дата звернення 05.02.2026).

¹³ Постанова Миколаївського окружного адміністративного суду від 25 вересня 2017 р. у справі № 814/1767/17 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/69167701>> (дата звернення 05.02.2026).

¹⁴ Конституція України від 28 червня 1996 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення 05.02.2026).

¹⁵ Рішення Сумського окружного адміністративного суду від 28 листопада 2018 р. у справі № 1840/3723/18 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/78463991>> (дата звернення 05.02.2026).

¹⁶ Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС у справі № 344/12021/22 від 02 травня 2024 р. <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/118893514>> (дата звернення 05.02.2026).

і підпорядковується конституційному обов'язку захищати територіальну цілісність і суверенітет держави від зовнішньої агресії¹⁷. Таке розмаїття суперечливих правових позицій та їх строката аргументація, яка має значні вади в аспекті якості аргументації, засад справедливості, верховенства права, безсторонності суду, не сприяє ані справедливому вирішенню спору, ані одноманітності судової практики, ані довірі до вищих судів.

Певні надії на справедливе вирішення спору були пов'язані із Ухвалою колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду (далі – ККС) від 18.06.2025¹⁸, у якій колегія дійшла висновку про наявність підстав для передачі цього провадження на розгляд об'єднаної палати ККС у складі ВС з метою відступити від висновку, висловленого колегією суддів Першої судової палати у постанові від 15.04.2025, та сформуванню однакового тлумачення щодо наявності / відсутності у громадянина законного права на відмову від виконання військового обов'язку під час мобілізації в умовах воєнного стану з релігійних переконань (сумлінної відмови). Об'єднаній палаті ККС потрібно було вирішити питання щодо того, чи має право громадянин на сумлінну відмову від військової служби з релігійних переконань під час мобілізації у період воєнного стану.

Об'єднана палата ККС у постанові від 27.10.2025 сформулювала висновок щодо правозастосування, відповідно до якого

законодавство України не передбачає можливості відмови від виконання обов'язку проходити військову службу за призовом під час мобілізації, яка ґрунтується на релігійних або інших переконаннях. Такі переконання не можуть бути підставою для звільнення особи від кримінальної відповідальності у разі її ухилення від мобілізації у значенні ст. 336 КК України. Призов на військову службу під час мобілізації не скасовує права на сумлінну відмову від носіння та/або використання зброї¹⁹.

На підставі цієї правової позиції вже 27.11.2025 колегія суддів Першої судової палати ККС постановила, що 'касаційна скарга сторони захисту задоволенню не підлягає, а судові рішення щодо засудженого за ст. 336 Кримінального кодексу України на 3 роки позбавлення волі необхідно залишити без зміни'. Також у постанові було зазначено, що 'не встановлено підстав для передачі кримінального провадження на розгляд Великої Палати Верховного Суду, а висновок щодо застосування норм права до обставин, подібних до встановлених у цій справі, сформульовано об'єднаною палатою Касаційного кримінального суду Верховного Суду в постанові від 27.10.2025'²⁰.

¹⁷ Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у справі № 573/406/24 від 15 квітня 2025 р. <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/126906863>> (дата звернення 05.02.2026).

¹⁸ Ухвала Верховного Суду колегією суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду у справі № 573/838/24 від 18 червня 2025 р. <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/128347458>> (дата звернення 05.02.2026).

¹⁹ Постанова об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у справі № 573/838/24 від 27 жовтня 2025 р. <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/131495382>> (дата звернення 05.02.2026).

²⁰ Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у справі № 583/3259/24 від 27 листопада 2025 р. <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/132648106>> (дата звернення 05.02.2026).

Отже, ВС висловив правову позицію щодо правозастосування, орієнтуючи в такий спосіб судову практику на однакове застосування норм права, та надав відповідь на ключове питання, чи має право громадянин на сумлінну відмову від військової служби з релігійних переконань під час мобілізації в період воєнного стану: *законодавство не передбачає можливості уникнути призову за мобілізацією на підставі релігійних або нерелігійних переконань, навіть якщо їх щирість і послідовність не ставиться під сумнів, і таке обмеження свободи сповідувати свої релігійні або нерелігійні переконання має легітимну мету.*

Проте така оцінка стану законодавства є простою констатацією очевидного факту та не потребує суддівського розсуду та дороговартісного рішення об'єднаної палати ККС. Ключове питання, що ставилося перед об'єднаною палатою ККС, – *чи має право громадянин на сумлінну відмову від військової служби з релігійних переконань* – залишилося без відповіді. Задовольнитися таким рішенням та аргументацією вищої судової інстанції не видається можливим у світлі принципу верховенства права, який закріплено на рівні Основного Закону країни та спеціального законодавства. Відповідно до ч. 1 ст. 8 Конституції України “в Україні визнається і діє принцип верховенства права”. У ст. 2 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” зазначено, що “суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України”²¹.

Оцінка щодо застосування принципу верховенства права Верховним Судом у справах щодо ухилення від мобілізації з релігійних міркувань

Згаданий як засада нормотворчої та правозастосовної діяльності в Україні принцип верховенства права історично формувався як елемент динамічного концепту, в межах якого ідеологічного та інституційного оформлення набували нові поняття та принципи: пріоритет природних прав людини та цінності особистості перед інтересом держави, демократичний тип легітимації влади, панування справедливості над позитивним законом тощо. У сучасній правовій доктрині України принцип верховенства права, закріплений у ст. 8 Конституції України, означає, що “позитивне право, яке створюється людьми, має ґрунтуватися на природному (позадержавному) праві, яке обмежує державну владу і є своєрідним фільтром позитивного права”²².

КСУ розтлумачив поняття “верховенство права” та сформував низку доктринальних положень, які в сукупності утворюють його сучасне розуміння

²¹ Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02 червня 2016 р. № 1402 № 1402-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>> (дата звернення 05.02.2026).

²² А. Довгерт, ‘Джерела цивільного права України: види та співвідношення’ [2015] 14 Приватне право і підприємництво 14.

та надають відповідні орієнтири (інструменти) для здійснення правотворчої та правозастосовної діяльності, зокрема, здійснення правосуддя в Україні.

У Рішенні КСУ від 02.11.2004 № 15-рп/2004 надано концептуальне тлумачення принципу верховенства права, яке складається з таких основних положень: 'Верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо'; 'Таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути й несправедливим, у тому числі обмежувати свободу та рівність особи'; 'Верховенство права, будучи одним з основних принципів демократичного суспільства, передбачає судовий контроль над втручанням у право кожної людини на свободу'; 'Суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує захист гарантованих Конституцією та законами України прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства і держави'²³.

Заслуговує на увагу важливе застереження від КСУ щодо розрізнення (нетотожності) права та закону та передбачення ним таких ситуацій, коли закон може бути й несправедливим, у тому числі обмежувати свободу та рівність особи.

Перелічені положення становлять золотий стандарт методології здійснення правосуддя в суспільстві, орієнтованому на європейські принципи верховенства права, демократії, пріоритету природних прав людини, та надають дієвий інструментарій для аналізу адекватності цим засадам правових позицій, сформованих практикою ВС у сфері досліджуваних правовідносин. Контекст застосування принципу верховенства права передбачає вихід суду за межі закону та аналіз суті правовідношення та правової природи оспорюваного права. Проте відповідь на складне доктринально-правове питання звелася вищим органом правосуддя до повторення норм застосованих законів, за яким фактично суд сховався та усунувся від відповіді на ключове питання по суті. Аргументація здійснювалась за міркуваннями політичної доцільності й продемонструвала ігнорування принципу верховенства права та алгоритмів теоретичної моделі правового аргументування у правозастосовній діяльності. Наслідком цих негативних тенденцій у практиці ВС стали правові позиції, які не відповідають вимогам верховенства права, конституційним засадам, суперечать одна одній та загалом не сприяють вирішенню як окремого правового спору, так і проблемній ситуації по країні.

Отже, відповіді на доктринальні питання – чи має право громадянин на сумлінну відмову від військової служби з релігійних переконань під час мобілізації в період воєнного стану, якою є правова природа такого права

²³ Рішення Конституційного Суду України від 02 листопада 2004 р. № 15-рп/2004 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>> (дата звернення 05.02.2026).

та, відповідно, які є легітимні підстави для його обмеження – ВС надано не було. Спробуємо заповнити цю непродуктивну прогалину та запропонувати свій внесок у загальний національний правничий дискурс з обґрунтування окремих тез, які можна покласти у формування сучасної української правової доктрини.

*Правова природа права на сумління відмову
в європейській правовій традиції*

Насамперед слід підкреслити, що Україна є демократичною правовою державою, в якій визнається і діє принцип верховенства права; людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю; права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за свою діяльність; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Ці конституційні принципи не є лише привабливими гаслами та зовнішньою вівіскою для стороннього споглядача, вони утворюють доктринальний правовий каркас сучасної української державності, становлять ключові системотвірні принципи щоденного співжиття мільйонів співгромадян, та визначають стрижневі напрями стратегічного розвитку та зміцнення державного устрою і громадянської злагоди.

Саме ці конституційні засади, будучи основою сучасного українського правопорядку, зумовлюють особливості збалансування приватноправової та публічно-правової рівноваги, визначення каталогу прав та обов'язків людини, змісту та меж суб'єктивних прав особи тощо. І саме тому механізм здійснення суб'єктивного цивільного права не знаходиться у повітрі свавільного розсуду або політичної доцільності, проте має міцно ґрунтуватися на доктринальних конституційних засадах, які й обумовлюють усі складові статички права та етапи динаміки правовідносин, які стосуються здійснення відповідного права.

Щодо визначеності правової природи досліджуваного права, то це питання є ключовим у європейській правовій традиції, що ґрунтується на цінностях, адже і законодавець, і суддя мають керуватися не міркуваннями мінливої політичної доцільності, а саме правовою природою права. Коли йдеться про правові можливості, що надає певне право особі, то, звісно, виключного значення набуває відповідь на питання, яка правова природа цього права, які є суб'єктивні повноваження володільця цього права та межі свободи вибору власної поведінки. Зрештою, які власне юридичні засоби впливу на здійснення права та правовідносини, що складаються внаслідок забезпечення умов для здійснення цього права, має й повинна сформувати держава. Від того, як визначити правову природу права залежить механізм його здійснення, охорони, захисту, обмеження.

Відповідаючи на поставлене питання щодо правової природи права на сумління відмову від військової служби з релігійних міркувань, доцільно

відштовхнутися від ключових положень Висновку “Україна – Юридичний висновок amicus curiae щодо альтернативної (невійськової) служби” (CDLAD(2025)006) Європейської комісії за демократію через право. У п. 72 Висновку зазначено, що *‘сама природа відмови від військової служби з мотивів сумління передбачає, що вона не може бути повністю виключена під час війни, хоча держави мають обмежену свободу розсуду, особливо у випадку загальної мобілізації’*²⁴. Відсилка поважної європейської інституції до аргументу особливої “природи сумлінної відмови” є стрижнем для правової кваліфікації такого права та для обґрунтування необхідності його забезпечення у суспільстві, орієнтованому на європейські цінності.

Така особливість очевидно пов’язана із абсолютним характером зв’язку права і його суб’єкта, що було підкреслено КСУ. Згідно із Рішенням КСУ № 4р/2022 ‘внутрішній аспект права на свободу світогляду і віросповідання (релігії) (*forum internum*) є абсолютним правом, що жодним чином не підлягає обмеженню’²⁵. Це означає, що ‘абсолютним правом, що жодним чином не підлягає обмеженню, є право мати і приймати релігійні переконання, зокрема, й переконання пацифістського змісту’²⁶. Сама вихідна ідея охорони абсолютних суб’єктивних прав та їх гарантований державою захист, є надбанням та цінністю найвищого рівня європейської цивілізації. Правова природа абсолютного суб’єктивного права немайнового змісту володіє виключною специфічністю, передусім тому, що блага та сутності, які ним охороняються, невіддільно пов’язані із самою особистістю людини, її моральною автономією, гідністю, совістю, індивідуальним внутрішнім світом тощо. Цими правами закріплюється особливе ставлення соціуму до цінності людської індивідуальності, її приватного інтересу, межі яких суворо охороняються нормами моралі та права. Адже людська індивідуальність є доволі сталим і складним феноменом, похідною від багатофакторного процесу філогенезу, протягом та в результаті якого формується унікальний суб’єкт моралі, культури, правовідносин з його неповторним моральним досвідом, малюнком відчуттів, усвідомленням гідності, світосприйняттям. Зрештою, гідність і совість людини – це і є сама людина, їх не можна відділити. Із втручанням у цю особисту сферу руйнується сама особистість²⁷.

Сумлінна відмова від військової служби з релігійних переконань є абсолютним проявом внутрішньої свободи особистості та рушієм особистісної мотивації, її не можна заперечити, заборонити, відмінити. Виходячи із

²⁴ CDL-AD(2025)006. Amicus curiae brief on alternative (non-military) service, adopted by the Venice Commission at its 142nd Plenary Session (Venice, 14–15 March 2025) <[https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2025\)006-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2025)006-e)> (accessed 05.02.2026).

²⁵ Рішення Конституційного Суду України від 27 грудня 2022 р. № 4-р/2022 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va04p710-22#Text>> (дата звернення 05.02.2026).

²⁶ Рабінович (н 6) 58.

²⁷ Г Миронова, ‘Збалансування приватноправових та публічно-правових засад у сфері охорони здоров’я в умовах нових загроз суспільному благополуччю’ [2025] 25 Приватне право і підприємництво 206 <https://doi.org/10.32849/2409-9201.2025.25.22>.

зазначеної специфікації правової природи досліджуваного права зрозуміло, чому на практиці обмежити відмову особи від військової служби з міркувань совісті не вдається жодними приписами закону, рішеннями судів, термінами кримінального покарання, адже неможливо юридичними нормами заборонити або обмежити саму совість²⁸. Закріплення в нормах позитивного права такої виключної специфічності правової природи прав, які належать до абсолютних суб'єктивних прав з немайновим змістом, свідчить про розуміння суспільством щільного зв'язку між людиною та її правами та спрямована на охорону самої людської екзистенції в її безпосередньому вираженні.

Спеціальний порядок обмеження абсолютного конституційного права

З формально-юридичної точки зору обмеження тих прав, які належать до конституційних, має свою виразну специфіку та відповідний юридичний алгоритм. Абсолютність права передбачає, що здійсненню права його суб'єктом протистоїть юридичний обов'язок усіх інших учасників відносин утримуватися від будь-яких фактичних та юридичних дій або бездіяльності, що можуть призвести до його порушення. Також у сучасному розумінні абсолютності права присутній такий її вимір, як спеціальний порядок обмеження. У теорії права поділ прав на абсолютні на відносні здійснюється, серед іншого, за критерієм підстав легітимного обмеження: '1) абсолютні права, що не підлягають обмеженням за будь-яких обставин; 2) відносні права, які можуть бути обмежені, якщо такі обмеження передбачені законом, є необхідними в демократичному суспільстві та мають мету (охорона державної безпеки, громадського порядку тощо)'²⁹.

Правовий зміст поняття "обмеження прав людини" визначається як 'втручання публічної влади у сферу приватної автономії індивіда виключно на підставі закону, яким запроваджуються певні заходи, спрямовані на забезпечення балансу приватних і публічних інтересів з метою захисту національної безпеки, громадського порядку, життя і здоров'я інших людей, авторитету правосуддя'³⁰. Стосовно алгоритму обмеження окремого права в різних галузях права Р. Стефанчук додатково підкреслює правило ієрархічності обмеження особистих немайнових прав, залежно від нормативно-правового акта, яким устанавлюється це право:

якщо особисте немайнове право встановлюється в Конституції України, то й обмежено воно може бути тільки Конституцією України (ст. 64), а не в ЦК України чи

²⁸ Г Миронова, 'Забезпечення права на альтернативну (невійськову) службу з релігійних переконань в умовах викликів оборонної війни: європейський контекст', *Сучасні виклики для приватного права України: європеїзація, диджиталізація, війна: зб. наук. пр. за результатами Третньої Всеукраїнської наук.-практ. конф. (Київ-Хмельницький, 06 червня 2025 р.)* (Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України 2025) 26.

²⁹ В Петришин (ред), *Теорія держави і права: підручник* (Право 2015) 302–304.

³⁰ М Савчин, *Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму* (РІК-У 2018) 291.

іншими законами. Тому обмеження зазначених прав, навіть якщо вони після цього віднаходять своє дублювання у ЦК України чи інших законах, все рівно може бути обмежене тільки на рівні Конституції України³¹.

У тексті Конституції України цей принцип закріплено у ст. 8: 'Законодавчі акти та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй' та ст. 22: 'Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод'³².

Конституційна норма, за якою винятки стосовно обмеження або звуження обсягу прав і свобод людини і громадянина встановлюються тільки самою Конституцією України, а не законами чи іншими нормативними актами, має важливе не тільки декларативне та теоретичне значення, а й доктринальне та практичне:

усі обмеження прав, які мають конституційний захист, незважаючи на те, що вони додатково регулюються або захищаються галузевим законодавством, мають тлумачитися та регулюватися з урахуванням саме першості конституційного захисту права; норми спеціального законодавства, предметом яких є конституційні права, не можуть бути прийняті без відповідного висновку, що вони не порушують Конституцію³³.

Отже, надання ВС пріоритетності нормі галузевого законодавства (ст. 1 Закону України "Про альтернативну (невійськову) службу"³⁴) перед нормою ст. 35 Конституції України, дія якої не була обмежена під час введення воєнного стану Указом Президента України "Про введення воєнного стану в Україні"³⁵ № 64/2022, є порушенням принципів верховенства права, безсторонності суду, положень теорії права щодо порядку обмеження конституційних прав і свідчить про тенденційність аргументації та правових висновків.

Додатково зазначимо, що КСУ мав би відіграти важливу належну йому роль офіційного тлумачення Конституції України щодо визначення відповідності норми ст. 1 Закону України "Про альтернативну (невійськову) службу" Конституції України і таким способом покласти край неправим рішенням судів, проте такого рішення з боку КСУ не надано, незважаючи на наявність декількох відповідних проваджень.

³¹ Р. Стефанчук, *Загальнотеоретичні проблеми поняття та системи особистих немайнових прав фізичних осіб у цивільному праві України* (Хмельницький університет управління та права 2006) 110–120.

³² Конституція України (н 14).

³³ Г. Миронова, 'Абсолютні права людини у сфері охорони здоров'я: правові підстави обмеження' [2021] 2(28) Медичне право 57–70 <https://doi.org/10.25040/medicallaw2021.02.057>.

³⁴ Про альтернативну (невійськову) службу: Закон України від 12 грудня 1991 р. № 1975-XII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12#Text>> (дата звернення 05.02.2026).

³⁵ Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>> (дата звернення 05.02.2026).

Висновки. В Україні натеper оновлюються концепція та законодавчий механізм інституту альтернативної (невійськової) служби на засадах міжнародно-правових стандартів щодо свободи віросповідання, що є необхідним етапом удосконалення правового регулювання відносин, які виникають у зв'язку із заміною виконання військового обов'язку невійськовою службою в умовах воєнного стану під час мобілізації.

Ключовим елементом інституту альтернативної (невійськової) служби є суб'єктивне право на сумлінну відмову від військової служби з релігійних переконань. Від правової кваліфікації права на сумлінну відмову залежатиме обсяг повноважень носія права, визначення меж здійснення права, правові засоби охорони та захисту.

Особливість "природи сумлінної відмови" пов'язана із абсолютним характером зв'язку права і його суб'єкта, що було підкреслено КСУ. Правова природа абсолютного суб'єктивного права немайнового змісту володіє виключною специфічністю, адже блага та сутності, які ним охороняються, невіддільно пов'язані із самою особистістю людини, її моральною автономією, гідністю, совістю, індивідуальним внутрішнім світом. Тому за своєю правовою природою право на відмову від військової служби з міркувань совісті є абсолютним суб'єктивним право із немайновим змістом, яке походить від конституційного права на свободу світогляду та віросповідання.

З формально-юридичної точки зору обмеження тих прав, які належать до конституційних, має відбуватися на рівні норм Конституції України, а не спеціальних законів. Отже, надання ВС пріоритетності нормі галузевого законодавства перед нормою ст. 35 Конституції України, є неправовим та тенденційним, порушує принципи верховенства права, безсторонності суду, положень теорії права щодо порядку обмеження конституційних прав.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Kharytonov Ye, Kharytonova O, *Pryvatne prav yak kontsept. Tom II. Poshuk paradyhmy (do istorii pytannia)* (Feniks 2019) (in Ukrainian)
2. Kharytonov Ye, Kharytonova O, *Pryvatne prav yak kontsept: poshuk paradyhmy* (Feniks 2014) (in Ukrainian).
3. Savchyn M, *Suchasni tendentsii konstytutsionalizmu u konteksti hlobalizatsii ta pravovoho pliuralizmu* (RIK-U 2018) (in Ukrainian).
4. Stefanчук R, *Zahalnoteoretychni problemy poniattia ta systemy osobystykh nemainovykh prav fizychnykh osib u tsyvilnomu pravi Ukrainy* (Khmelnitskyi universytet upravlinnia ta prava 2006) (in Ukrainian).

Edited books

5. Petryshyn O (red) *Teoriia derzhavy i prava: pidruchnyk* (Pravo 2015) (in Ukrainian).

Journal articles

6. Dovhert A, 'Dzherela tsyvilnoho prava Ukrainy: vydy ta spivvidnoshennia' [2015] 14 Pryvatne pravo i pidpriemnytstvo 14 (in Ukrainian).
7. Kobryn V, Nos Yu, Poliukh R, 'Spivvidnoshennia obov'iazku zakhystu Vitchyzny, nezalezhnosti ta terytorialnoi tsilisnosti Ukrainy z pravom na svobodu svitohliadu ta virospovidannia v umovakh pravovoho rezhymu voiennoho stanu' [2024] 1 Ukrainyskyi chasopys konstytutsiinoho prava 55–69 doi.org/10.30970/jcl.1.2024.5 (in Ukrainian).
8. Myronova H, 'Absolutni prava liudyny u sferi okhorony zdorov'ia: pravovi pidstavy obmezhenia' [2021] 2(28) Medychne pravo 57–70 <https://doi.org/10.25040/medicallaw2021.02.057> (in Ukrainian).
9. Myronova H, 'Zbalansuvannia pryvatnopravovykh ta publichno-pravovykh zasad u sferi okhorony zdorov'ia v umovakh novykh zahroz suspilnomu blahopoluchchiiu' [2025] 25 Pryvatne pravo i pidpriemnytstvo 206 <https://doi.org/10.32849/2409-9201.2025.25.22> (in Ukrainian).
10. Mokhonchuk B, Kovtunenکو O, 'Alternatyvna sluzhba z mirkuvan sovisti: mizhnarodni standarty, sudova praktyka ta problemy rehuliuвання v Ukraini' [2025] 1 Ukrainyskyi chasopys konstytutsiinoho prava 44–59. doi.org/10.30970/jcl.1.2025.5 (in Ukrainian).
11. Oliinyk O, 'Alternatyvna (neviiskova) sluzhba v umovakh pravovoho rezhymu voiennoho stanu: rehuliuвання, realizatsiia ta zakhyst' [2025] 1(6) Analitychno-porivnialne pravoznavstvo 213–222 <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.1.30> (in Ukrainian).
12. Pyroha I, Bielova M, Fridmanska F, 'Konstytutsiine pravo hromadian na zaminu viiskovoi sluzhby alternatyvnoiu (neviiskovoiu) sluzhboiu: Aktualni problemy realizatsii' [2025] 2 Analitychno-porivnialne pravoznavstvo 203–208 <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.02.27> (in Ukrainian).
13. Rabinovych S, 'Zamina vykonannia viiskovoho obov'iazku alternatyvnoiu (neviiskovoiu) sluzhboiu yak pozytyvne zobov'iazannia derzhavy v umovakh voiennoho stanu: pro et contra' [2025] 2 Ukrainyskyi chasopys konstytutsiinoho prava 45–76 doi.org/10.30970/jcl.2.2025.4 (in Ukrainian).

Conference papers

14. Myronova H, 'Zabezpechennia prava na alternatyvnu (neviiskovu) sluzhbu z relihiinykh perekonan v umovakh vyklykiv oboronnoi viiny: yevropeyskyi kontekst', *Suchasni vyklyky dlia pryvatnoho prava Ukrainy: yevropeizatsiia, dydzhytalizatsiia, viina: zb. nauk. pr. za rezultatamy Tretoi Vseukrainskoi nauk.-prakt. konf. (06 chervnia 2025 r., Kyiv–Khmelnyskyi)* (Naukovo-doslidnyi instytut pryvatnoho prava i pidpriemnytstva imeni akademika F. H. Burchaka NAPrN Ukrainy 2025) 26 (in Ukrainian).

Galyna Myronova

THE RIGHT TO CONSCIENTIOUS OBJECTION TO MILITARY SERVICE
ON RELIGIOUS GROUNDS IN THE LEGAL DOCTRINE OF UKRAINE

ABSTRACT. In the last four years, scientific research aimed at new legal trends that go beyond the existing legal regulation has intensified in Ukraine. That is how, with the beginning of the war, a problematic situation arose with the legal institution of alternative non-military service, which is provided for in the Constitution of Ukraine as a legal means of replacing the performance of military duty with non-military service based on religious beliefs. Currently, there is no consensus in the state regarding the legal nature of the institution of alternative non-military service and the rights provided for by it, the scope of application of special legislation, the implementation mechanism in a special period during mobilization, the grounds and procedure for limiting the relevant subjective rights, and many other aspects related to important issues of ensuring the country's defense capability in its national interests. In view of this, the article is devoted to the study of the legal nature of the right to conscientiously refuse military service on the grounds of religious beliefs and

the grounds for limiting the right in the special conditions of martial law. The purpose of the article is the doctrinal substantiation of the legal nature of the right to conscientiously refuse military service on the grounds of religious beliefs, its place in the system of constitutional human rights and special conditions of limitation on the basis of the concept of private law of the European tradition, the principle of the rule of law. Based on the results of the study, the conclusions were drawn: by its legal nature, the right to conscientiously refuse military service on the grounds of religious beliefs is an absolute subjective right with a non-property content, which derives from the fundamental and constitutional right to freedom of outlook and religion; the source of the right to refuse military service is the value of the “sovereignty of a private person”, and not the will of the state; from a formal and legal point of view, the restriction of constitutional rights should be at the level of the norms of the Constitution of Ukraine, not special laws.

Keywords: modernization of legal doctrine; rule of law; constitutional rights; right to alternative non-military service; legal nature of the right to conscientious objection to military service; special procedure for restricting absolute rights of a non-property nature.

Вячеслав Навроцький

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
професор кафедри права
Українського католицького університету
(Львів, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4276-037X>
Researcher ID: D-6589-2019
navrotskyi.vo@gmail.com

УДК 342.731;355.31;344.1321.4.

ЧИ Є РЕЛІГІЙНІ ПЕРЕКОНАННЯ ПРОЩЕННЯМ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА УХИЛЕННЯ ВІД МОБІЛІЗАЦІЇ

АНОТАЦІЯ. Здійснена кримінально-правова оцінка відмови з релігійних мотивів від мобілізації та несення військової служби в умовах війни. Від 2022 р. позиція правозастосовної практики змінилася – суди стали виносити обвинувальні вироки особам, які відмовляються від військової служби з релігійних мотивів. Однак у літературі непоодинокі досі обстоюється думка, що їм має бути надана можливість проходити альтернативну службу навіть під час воєнного стану та що вони не повинні притягатися до кримінальної відповідальності за статтями 336, 337, 402–403, 407–409, 429 Кримінального кодексу України. Кількість відповідних діянь обчислюється тисячами, поряд з особами, які намагаються уникнути військової служби під приводом реалізації свободи совісті, численними є й випадки справжніх моральних трагедій віруючих. Тому адекватна кримінально-правова оцінка відповідних ситуацій має значне не лише суто юридичне, а й соціально-політичне, морально-етичне значення.

Метою статті є обґрунтування гіпотези про те, що з позицій чинного законодавства України особи, які відмовляються від мобілізації, посилаючись на свої релігійні переконання, підлягають кримінальній відповідальності.

Наводяться аргументи на користь такої позиції, зокрема, констатується, що вони не можуть визнаватися малозначними чи вчиненими за обставин, які виключають кримінальну протиправність, практика Європейського суду з прав людини у таких справах не є релевантною.

У разі запровадження альтернативної служби у воєнний час мають бути забезпечені її умови (за тривалістю, місцями несення та ризиками тощо), адекватні військовій службі та встановлена відповідальність за ухилення чи неналежне проходження альтернативної служби не менш сувора, ніж відповідальність військовослужбовців.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: мобілізація; військова служба; ухилення; релігійні переконання.

ВСТУПНІ ЗАУВАЖЕННЯ. Із проблемою відмови від військової служби з релігійних переконань стикаються всі держави, у яких існує примусове залучення до виконання військового обов'язку. Не є винятком і Україна.

У довоєнні роки питання відмови від військової служби з релігійних мотивів вирішувалося в нашій державі доволі просто й з певною вигодою як особи, яка підлягала призову, і держави, та на належних правових підставах. Адже одним із перших законів, прийнятих після відновлення державної незалежності України, став Закон від 12 грудня 1991 р. № 1975-XII “Про

альтернативну (невійськову) службу”¹. Реалізуючи право на альтернативну службу, громадяни України, могли на цілком законних підставах не нести військову службу. Спори, які інколи виникали, стосувалися хіба що доведення зв’язку (належності) особи до відповідної релігійної організації та того, чи дійсно віровчення цієї організації не допускає користування зброєю.

Для забезпечення призову на строкову військову службу кримінально-правові засоби використовувалися рідко. Кількість кримінальних проваджень відповідної категорії загалом була мізерною². Яка частина з них стосувалася осіб, які відмовлялися від призову з релігійних мотивів, сказати важко. Адже офіційна статистика цього не відображала, спеціальні дослідження не проводилися чи, щонайменше, вони не відомі широкому загалу. Ця проблема явно не перебувала у фокусі суспільної уваги. Навіть релігійні діячі не акцентували на порушеннях права на альтернативну службу своїх одновірців та наголошували на безпідставних (на їхню думку) притягненнях до кримінальної відповідальності.

Ситуація почала змінюватися з початком російсько-української війни, коли різко збільшилася кількість військовозобов’язаних, яких залучали до служби, зокрема в районах проведення АТО/ООС. Більше стало і спроб ухилитися від військової служби, зокрема, з посиленням на релігійні переконання. Це вилилося і в зростання кількості кримінальних проваджень про ухилення від мобілізації³. Пік притягнень до кримінальної відповідальності за ст. 336 Кримінального кодексу України⁴ (далі – КК України) припав на 2015 р., а потім їх кількість зменшилася майже до нуля.

Поряд із тим, протягом 2014–2021 рр. мобілізація була частковою, зберігався призов на строкову військову службу та можливість скористатися правом на альтернативну службу для потенційних “строковиків”. Порівняно нечисленні випадки притягнення до кримінальної відповідальності зазвичай завершувалися виправданням раніше засуджених. Показовою є справа Ш., у якій Вищий спеціалізований суд з розгляду цивільних та кримінальних справ залишив без задоволення касаційну скаргу заступника прокурора Дніпропетровської області на виправдувальний вирок Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області та ухвалу апеляційної інстанції та залишив у силі виправдувальний вирок у провадженні про ухилення від мобілізації. Громадянин Ш. був членом релігійної організації “Релігійний центр Свідків Єгови в Україні”, прибув за повісткою, пройшов медичний огляд і визнаний придатним до військової служби, але клопотався направити його для проходження альтернативної служби та отримав від-

¹ Про альтернативну (невійськову) службу: Закон України від 12 грудня 1991 р. № 1975-ХІІ <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12#Text>> (дата звернення 15.02.2026).

² CrimeTracer – швидкий огляд статистичних даних щодо протидії окремим кримінальним правопорушенням [Стаття 336] <<https://crimedatalab.shinyapps.io/platform/>> (дата звернення 15.02.2026).

³ Там само.

⁴ Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-ІІІ <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>> (дата звернення 15.02.2026).

мову у цьому. Касаційний суд наголосив на тому, що на момент призову Ш. не було оголошено воєнного або надзвичайного стану, що унеможливило обмеження його права на проходження альтернативної служби, а відсутність можливості проходження альтернативної служби в період мобілізації не може бути підставою для притягнення до відповідальності за ст. 336 КК України⁵. Ця правозастосовна позиція залишалася незмінною до початку великої війни.

Ситуація кардинально змінилася після початку повномасштабної агресії РФ та запровадження воєнного стану на всій території України, що супроводжувалося зупиненням призову та можливості проходження альтернативної служби. В умовах “великої” війни істотно зросла суспільна небезпека ухилення від мобілізації та тяжкість наслідків таких діянь. Водночас змінився і підхід судової практики щодо кримінально-правової оцінки відмови від проходження військової служби з мотиву її несумісності з релігійними переконаннями військовозобов’язаного. Органи досудового слідства й суди чітко і послідовно стали на позицію, згідно з якою за ухилення від мобілізації стали притягати до відповідальності за ст. 336 КК України, за ухилення від військового обліку – за ст. 337, а дії осіб, які все ж опинилися в лавах ЗСУ, але ухилялися від проходження служби, не виконували накази командирів, відмовлялися діяти зброєю – за статтями 402–403, 407–409, 429 цього Кодексу. Ця позиція неодноразово підтверджувалася рішеннями Верховного Суду⁶. Зокрема, у одному з останніх з них об’єднана палата Касаційного кримінального суду наголосила, що *‘законодавство не допускає відмову від призову під час мобілізації з міркувань релігійних або інших переконань, і така відмова, навіть якщо щирість і послідовність цих переконань не викликає сумніву, зумовлює відповідальність за статтею 336 КК України’*⁷.

Водночас істотно зросла кількість правопорушень такого роду та відкритих кримінальних проваджень. Певна частина з них вчинялася членами окремих релігійних організацій, з мотивів, що їхні релігійні переконання не дозволяють діяти зброєю. Офіційна статистика, як і раніше, не відображає такі мотиви. Проте релігійні діячі та адвокати, які спеціалізуються на відповідній категорії кримінальних проваджень, під час виступів на наукових конференціях повідомляють про непоодинокі факти притягнення до

⁵ Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 23 червня 2015 р. у справі №5-1583км15 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/45855629>> (дата звернення 15.02.2026).

⁶ Наприклад: Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 02.05.2024 у справі № 344/12021/22 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/118893514>> (дата звернення 15.02.2026); Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 13.06.2024 у справі № 601/2491/22 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/120029741>> (дата звернення 15.02.2026); Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 15.04.2025 у справі № 573/406/24 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/126906863>> (дата звернення 15.02.2026); Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 27.10.2025 у справі № 573/838/24 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/131495382>> (дата звернення 15.02.2026).

⁷ Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 27.10.2025 у справі № 573/838/24 (н 6).

кримінальної відповідальності членів тих чи інших релігійних організацій. Так, на круглому столі “Свобода сповідувати свою релігію або переконання в умовах війни”⁸, що відбувся 6 листопада 2025 р. у м. Києві, повідомлялося, що в Україні відкрито більше тисячі кримінальних проваджень за ухилення від мобілізації, десятки осіб засуджені та відбувають покарання за ст. 336 КК України. Ці дані підтверджуються й інформацією з офіційних сайтів релігійних організацій. На сьогодні в Україні значна частина кримінальних проваджень, відкритих проти вірян через відмову від військової служби, стосується представників Свідків Єгови, Євангельських християн-баптистів, П’ятидесятників, Адвентистів сьомого дня. Причому часто це подається як переслідування за віру⁹.

З іншого боку, відомі непоодинокі факти намагань “прикритися” релігійними чи пацифістськими переконаннями для того, щоб ухилитися від захисту Вітчизни та уникнути кримінальної відповідальності за це. Як притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які відмовляються від військової служби, так і випадки nereагування правоохоронних органів на “ухилянтів” викликають гостру суспільну реакцію.

Проблема кримінальної відповідальності за відмову від військової служби з релігійних переконань в Україні вийшла на міжнародний рівень. Так, Звіт Європейського Союзу про розширення за 2025 р. містить положення про те, що *‘Україні необхідно запровадити гарантії захисту осіб від кримінального переслідування у разі відмови від військової служби з мотивів переконань, враховуючи записку amicus curie Венеційської Комісії від березня 2025 року’*¹⁰.

Отже, злободенність проблеми, якій присвячена ця стаття, зумовлена: а) соціально-політичною значущістю забезпечення справедливості та обов’язковості мобілізації в умовах екзистенційної війни, яку змушена вести Україна; б) практично-прикладним значенням правильного вирішення питань відповідальності за ухилення від виконання військового обов’язку у процесі правозастосування – насамперед необхідністю обґрунтувати правомірність притягнення до кримінальної відповідальності) на підставі чинного кримінального закону; в) потребою визначити, чи може поставлена проблема бути вирішеною на підставі існуючого законодавства чи це потре-

⁸ Захист свободи думки, совісті та релігії в умовах воєнного часу: у Києві відбувся круглий стіл, присвячений альтернативній службі (7 листопада 2025) <<https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/protecting-freedom-of-thought-conscience-and-religion-during-wartime-roundtable-on-alternative-service-held-in-kyiv>> (дата звернення 15.02.2026).

⁹ Свідків Єгови ув’язнюють за віру. Дані по країнах і територіях (Офіційний сайт Свідків Єгови) <<https://www.jw.org/uk/новини/країна/з-усього-світу/свідки-єгови-увязнені>> (дата звернення 15.02.2026).

¹⁰ Ukraine 2025 Report Accompanying the document Communication on EU enlargement policy. P. 42 <https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/17115494-8122-4d10-8a06-2cf275eecd7_en?filename=ukraine-report-2025.pdf&prefLang=uk> (accessed 15.02.2026); CDL-AD(2025)006-e. Ukraine \ Amicus curiae brief on alternative (non-military) service, adopted by the Venice Commission at its 142nd Plenary Session (Venice, 14–15 March 2025) <[https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2025\)006-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2025)006-e)> (accessed 15.02.2026).

бує змін до нього; г) необхідністю виконання міжнародно-правових зобов'язань України у відповідній частині.

Попри зазначену актуальність проблеми відповідальності за ухилення від виконання військового обов'язку з мотивів його несумісності з релігійними переконаннями доводиться констатувати, що натепер вона не піддавалася детальному аналізу саме під кутом зору підставності притягнення до кримінальної відповідальності з позицій *de lege lata*. Переважно існуючі публікації просто інформують про винесені судові рішення в публіцистичному стилі, без викладення аргументів та їх аналізу¹¹. У інших же їхні автори пробують пояснити неприйнятність притягнення до кримінальної відповідальності за такі діяння посиланнями на окремі положення Конституції України (інколи без належного врахування інших положень цього ж Основного Закону нашої держави та інших законів), покликаннями на міжнародно-правові акти та практику ЄСПЛ (також не спиняючись на тому, наскільки вони обов'язкові для України) та пропонують вирішити відповідні питання так, ніби їх пропозиції щодо декриміналізації відповідних діянь уже реалізовані в законодавстві¹². Трапляються й повідомлення, які вже у назві містять відверто провокативні тези: “Коли можна не йти на фронт через релігійні переконання”, а одна із рубрик озаглавлена “Хто може не йти на фронт через релігійні переконання”¹³.

Водночас наявні глибокі аналітичні дослідження, у яких обґрунтовується правова природа альтернативної служби, її конституційно-правові та праволюдні аспекти, аналізуються положення міжнародно-правових документів щодо правової природи та доцільності врахування релігійних переконань при залученні до захисту Вітчизни. Серед них насамперед виділю працю С. Рабіновича, присвячену заміні виконання військового обов'язку альтернативною службою в умовах воєнного стану¹⁴. Хоча питання кримінальної відповідальності не становлять її основного змісту, ця публікація є основою для вирішення низки кримінально-правових питань.

¹¹ М Васін, ‘Альтернативна (невійськова) служба: шлях реформ або вироки?’ (01.09.2015) <https://risu.ua/alternativna-neviyskova-sluzhba-shlyah-reform-abo-virokiv_n75843> (дата звернення 15.02.2026); Н Гришанова, ‘Верховний Суд: відмова від мобілізації через релігійні переконання не є підставою для звільнення від відповідальності’ (30 жовтня 2025) <https://jurliga.ligazakon.net/news/239933_verkhovniy-sud-vdmova-vid-moblzats-cherez-relgyn-perekonannya-ne--pdstavoyu-dlya-zvlnennya-vid-vdpovdalnost> (дата звернення 15.02.2026); І Лаб'як, ‘Чи можна отримати відстрочку за релігійними переконаннями: юрист усе пояснив’ (08.04.25) <<https://tsn.ua/ukrayina/chy-mozna-otrymaty-vidstrochku-za-relihiynumy-perekonanniamy-iuryst-use-poiasnyv-2804171.html>> (дата звернення 15.02.2026); В Поліщук, ‘Відмова від військової служби з релігійних міркувань: свобода совісті чи ухилення?’ (25.09.24) <<https://unba.org.ua/publications/9533-vidmova-vid-vijs-kovoi-sluzhbi-z-religijnih-mirkuvan-svoboda-sovisti-chi-uhilennya.html>> (дата звернення 15.02.2026).

¹² D Vovk, ‘Ukraine: How should government deal with conscientious objectors in wartime?’ (24 April 2025) <https://www.forum18.org/archive.php?article_id=2974> (accessed 15.02.2026).

¹³ В Копитко, Д Франчук, ‘Віра не звільняє від мобілізації, але є нюанси. Коли можна не йти на фронт через релігію’ (28.02.2025) <<https://www.rbc.ua/rus/news/vira-zvilnyaє-vid-mobilizatsiyi-ale-e-pnyansi-1740658960.html>> (дата звернення 15.02.2026).

¹⁴ С Рабінович, ‘Заміна виконання військового обов'язку альтернативною (невійськовою) службою як позитивне зобов'язання держави в умовах воєнного стану: pro et contra’ [2025] 2 Український часопис конституційного права 45–76 <https://doi.org/10.30970/jcl.2.2025.4>.

Слід зауважити, що сучасних зарубіжних публікацій, у яких би аналізувалися питання реалізації права на свободу віросповідання в умовах російсько-української війни, виявити не вдалося. Що й не дивно, бо ця проблема стосується передусім України і вирішувати її українським науковцям, правозастосовувачам, законодавцям.

Тож можна констатувати, що проблема, якій присвячена ця стаття, не отримала належного розв'язання в літературі, що додатково підтверджує її актуальність.

З урахуванням викладеного вище про актуальність проблеми, її окремі аспекти та оцінки внеску доктрини в розв'язання, *мета цієї наукової розвідки двоєдина. По-перше*, викласти аргументи на користь гіпотези про те, що, з позицій чинного законодавства, відмова від мобілізації та вчинення низки військових злочинів з мотивів несумісності очікуваної поведінки з релігійними переконаннями, не виступає підставою для визнання таких діянь незлочинними. Це основна ідея праці, яка суттєво відрізняється від положень, які переважно викладаються в існуючих публікаціях, проте спрямована на підтримку актуальної позиції практики. *По-друге*, висунути пропозиції щодо внесення змін до законодавства України, спрямованих на реалізацію права на свободу віросповідання з урахуванням умов воєнного стану та необхідності забезпечення обороноздатності держави. Ці пропозиції доповнюють та розвивають вже викладені в літературі положення та спрямовані на забезпечення юридично рівних і соціально-справедливих умов альтернативної та військової служби в умовах воєнного стану.

Характеризуючи кримінально-правовий аспект відмови від мобілізації у зв'язку з релігійними переконаннями, слід чітко розділяти вирішення питання про відповідальність за ухилення від призову під час мобілізації з позицій *de lege lata* та підходи *de lege ferenda*.

При оцінюванні з позицій чинного КК України поведінки осіб, які відмовляються від призову на військову службу під час мобілізації, не можна обійти увагою такі обставини.

1. Кримінальне матеріальне і процесуальне законодавство України побудоване на засаді невідворотності кримінальної відповідальності. Ця засада означає, що кримінально-правовій оцінці має бути піддане кожне діяння, яке містить ознаки складу кримінального правопорушення та є суспільно небезпечним.

У ч. 1 ст. 6 КК України закріплено положення про те, що особи, які вчинили кримінальні правопорушення на території України, підлягають кримінальній відповідальності за цим Кодексом.

Стаття 25 Кримінального процесуального кодексу України встановлює, що 'прокурор, слідчий *зобов'язані* в межах своєї компетенції розпочати досудове розслідування в *кожному випадку* (курсив мій. – Авт.) безпосереднього ви-

явлення ознак кримінального правопорушення <...>¹⁵. Тобто це є безумовним обов'язком відповідних працівників органів кримінальної юстиції щодо будь-якого суспільно небезпечного та кримінально-протиправного діяння.

2. У ст. 336 КК України встановлена відповідальність за ухилення від призову під час мобілізації та не передбачено будь-яких обмежень щодо кола осіб, які підлягають кримінальній відповідальності (як це має місце в низці інших випадків, зокрема – у ч. 2 ст. 385 ч. 2 ст. 396 КК України, де є пряма вказівка про те, які особи не підлягають кримінальній відповідальності за діяння, передбачені цими статтями).

3. У ч. 1 ст. 11 КК України вказано, що являє собою кримінальне правопорушення (передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння, вчинене суб'єктом кримінального правопорушення), а з ч. 2 ст. 11 КК України випливає, що дія або бездіяльність, яка формально має ознаки діяння, передбаченого цим Кодексом, не є кримінальним правопорушенням лише через малозначність.

Загальновизнано, що положення кримінального закону про малозначність становлять засіб подолання колізії між формальною (кримінальна протиправність) і матеріальною (суспільна небезпека) ознаками кримінального правопорушення. Наявність лише формальних ознак дії або бездіяльності, вказаних у статті КК України, ще недостатньо для визнання цього діяння злочином чи проступком, конче необхідно встановити ще й суспільну небезпеку вчиненого.

Тому виникає питання, *чи не існують підстави визнавати малозначним – таким, що не становить суспільної небезпеки, ухилення від мобілізації осіб, які це здійснюють через свої релігійні переконання?* У ч. 2 ст. 11 КК України поняття малозначності сформульоване вкрай аморфно, вказано лише, що діяння, яке через малозначність не становить суспільної небезпеки, є таке, яке не заподіло і не могло заподіяти істотної шкоди фізичній або юридичній особі, суспільству або державі.

Конкретизуючи це поняття, Судова палата у кримінальних справах Верховного Суду України сформулювала висновок у справі № 5-221к15 від 24 грудня 2015 р. (на який неодмінно посилаються суди при вирішенні аналогічного питання), згідно з яким специфіка встановлення малозначності діяння полягає в обов'язковій сукупності трьох умов:

- 1) формальна наявність у вчиненому діянні ознак складу злочину, передбаченого КК <...>;
- 2) малозначне діяння не становить суспільної небезпеки, яка є типовою для певного злочину. Це виражається в тому, що воно не заподіює взагалі шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству чи державі, або заподіює їм явно незначну (мізерну) шкоду;

¹⁵ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>> (дата звернення 15.02.2026).

3) малозначне діяння не повинно бути суб'єктивно спрямоване на заподіяння істотної шкоди <...>¹⁶.

На перший погляд видається, що таке розуміння поняття малозначності не виключає можливості визнання малозначними діяннями й ухилення від мобілізації з релігійних переконань. При цьому слід особливу увагу звернути на другу умову, виділену Верховним Судом України, – малозначне діяння не становить суспільної небезпеки, типової для певного злочину. Однак “перший погляд” нерідко виявляється і поспішним, і помилковим.

Насамперед звернемо увагу на те, що про малозначність можна вести мову щодо конкретного діяння, а не оголошувати такими певну групу актів поведінки. Правозастосовна діяльність щодо оцінки певного діяння або суспільно небезпечним або ж малозначним (таким, що не становить суспільної небезпеки) не може підміняти собою діяльність законодавця, лише який і вправі відносити ті чи інші типові діяння до злочинів чи актів правомірної (з позицій кримінального права) поведінки. Тобто органи кримінальної юстиції уповноважені визнати або ж не визнати малозначним, тобто таким, що не становить суспільної небезпеки, ухилення від мобілізації конкретного члена конкретної релігійної громади, яке мало місце в певному місці, тривало визначений час, виконувалося тим чи іншим способом etc. Водночас ні самі слідчі, прокурори, судді (будь-якого рівня), ні органи виконавчої влади, ні інститути громадянського суспільства (включаючи релігійні організації), ні самі особи, які підлягають мобілізації чи їх близькі, не вправі відносити до малозначних такі, які не становлять суспільної небезпеки діяння, типові, наділені родовими ознаками, на кшталт “відмова від мобілізації у зв'язку з сумлінними релігійними переконаннями”.

Важливим видається й те, що про малозначність зазвичай ведуть мову щодо кримінальних правопорушень з матеріальним складом, коли в диспозиції статті КК України названа шкода, за наявності якої настає кримінальна відповідальність. Лише щодо таких злочинів / проступків можна визначити наявність чи відсутність істотної шкоди як атрибуту суспільної небезпеки. Ця теза підтверджується й вказаним вище висновком Верховного Суду щодо поняття малозначності. Там вказується:

Поняття істотної шкоди у контексті частини другої статті 11 КК має оціночний характер, його зміст визначається оцінкою правозастосовними органами всіх конкретних обставин справи. Про оціночний характер шкоди можна говорити лише в тому випадку, коли законодавець у відповідних статтях (частинах статей) Особливої частини КК використовує загальні оціночні поняття: тяжкі наслідки, інші тяжкі наслідки (відносно визначені правові норми)¹⁷.

¹⁶ Постанова Верховного Суду України від 24 грудня 2015 р. у справі № 5-221кц15 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/55253289>> (дата звернення 15.02.2026).

¹⁷ Постанова Верховного Суду України від 24 грудня 2015 р. у справі № 5-221кц15 (н 16).

У той же час склад злочину, передбачений ст. 336 КК України, сконструйований як формальний – у диспозиції цієї статті наслідки не вказані, обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу цього кримінального правопорушення є лише вчинення діяння у відповідний час. Тобто законодавець вважає, що саме по собі ухилення від призову на військову службу під час мобілізації неминуче зумовлює заподіяння істотної шкоди інтересам оборони України й окремо встановлювати цю ознаку немає потреби.

Варто звернути увагу на ще одну характеристику малозначності, відзначену Верховним Судом України у згаданій вище постанові. Він звертає увагу на те, що наявність малозначності визначається з урахуванням лише наведених ним трьох обов'язкових умов:

Відповідно, посткримінальна поведінка порушника кримінально-правової заборони, характеристика його особи, ступінь реалізації злочинного умислу, інші обставини, що відповідно до закону є правовими підставами для пом'якшення покарання або звільнення від кримінальної відповідальності, значення в контексті встановлення наявності чи відсутності малозначності діяння за частиною другою статті 11 КК не мають. Так, вчинення злочину внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин, добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, примирення винного з потерпілим, втрата особою суспільної небезпечності на час розслідування злочину не перетворюють злочин у малозначне діяння¹⁸.

Отже, за наведеної позиції, яка видається цілком обґрунтованою і доречною, мотиви поведінки, у розглядуваному випадку – релігійні переконання, не можуть враховуватися як обставина, яка дає підставу визнавати діяння малозначним та таким, що не становить суспільної небезпеки.

Нарешті, остання, але, певно, найважливіша теза, з урахуванням якої ухилення від призову на військову службу під час мобілізації не може визнаватися малозначним діянням. Вона неодноразово висловлювалася в судових вироках про визнання винуватим за ст. 336 КК України, включаючи і тих, які посилаються на свої релігійні переконання: суспільна і державна потреба в забезпеченні формування сил оборони України в умовах війни на виживання настільки велика, що посягання на відповідні інтереси вкрай небезпечні й протидіяти їм потрібно усіма наявними засобами, зокрема кримінально-правовими.

4. При вирішенні питання про те, чи є злочином ухилення від призову на військову службу під час мобілізації внаслідок релігійних переконань, доречно звернути увагу на інститут обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння. За наявності умов правомірності, які сукупно становлять певну обставину, діяння, яке формально передбачене кримінальним законом як злочин/проступок, не є кримінально-протиправним. Тож *варто проаналізувати відповідне ухилення на предмет того, чи не слід оцінювати*

¹⁸ Постанова Верховного Суду України від 24 грудня 2015 р. у справі № 5-221кц15 (н 16).

таке ухилення як таке, що підпадає під ознаки однієї з обставин, передбачених статтями розділу VIII Загальної частини КК України.

Насамперед звернемо увагу на те, що чинний КК України прямо не визначає жодної, пов'язаної з релігійними чи іншими переконаннями особи обставини як такої, що виключає кримінальну протиправність. Аналіз же загальних таких обставин дає змогу виділити з них хіба що крайню необхідність, як сукупність умов, за наявності яких може бути поставлене питання про непоширення приписів ст. 336 КК України на випадки відмови громадянина від виконання військового обов'язку, мотивованої глибокими, щирими та послідовними у сповідуванні релігійними переконаннями.

Стаття 39 КК України передбачає три умови, за наявності яких заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам, тобто вчинення діяння, передбаченого будь-якою статтею Особливої частини КК України, включаючи й ст. 336 КК України, може бути визнане незлочинним і таким, що не зумовлює кримінальної відповідальності:

1) існування небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи інтересам інших суб'єктів (і саме для відвернення цієї небезпеки і вчиняється діяння, формально передбачене кримінальним законом);

2) заподіяння шкоди є єдиним способом відвернення небезпеки;

3) заподіяна шкода не є більш значною, ніж відвернута.

Усі ці умови повинні існувати в сукупності, утворювати так званий юридичний склад крайньої необхідності. Що ж до ситуацій, які аналізуються, принаймні сумнівною є наявність кожної з вказаних вище умов. Їх встановлення пов'язане з вирішенням низки світоглядних та ціннісних питань, які явно виходять за межі кримінального права, а перебувають у сфері етики та моралі, конституційного розуміння співвідношення прав та обов'язків громадянина, релігійних постулатів. Не беручи на себе відповідальність за остаточне їх вирішення, відзначу лише окремі положення, які видаються важливими в аспекті встановлення наявності чи відсутності умов крайньої необхідності як інституту кримінального права.

Перша із них пов'язана з наявністю небезпеки та її безпосередністю. Традиційно в кримінальному праві небезпеку, усувати яку можна за правилами про крайню необхідність, розуміють як таку, що походить від діянь інших людей, поведінки тварин, стихійних сил, несправності технічних систем. Досі, наскільки відомо авторові цих рядків, ніхто не ставив питання про те, що джерелом відповідної небезпеки може виступати держава та її органи, які діють у межах закону та встановленої процедури. Тому призов на військову службу (а надто за мобілізацією в умовах воєнного стану – коли повноваження держави кардинально розширюються) навряд чи має оцінюватися як небезпека, для усунення якої існують легальні засоби. У цивілізованому суспільстві загрозу, яка походить від держави та її органів, прийнято

усувати іншими засобами, а не шляхом вчинення дій, за які передбачена кримінальна відповідальність.

Навряд чи можна пройти мимо того, що необхідність у мобілізації виникла внаслідок дій не України, а держави-агресора. Це знову ж таки спонукає задуматися, а чи можна шляхом заподіяння шкоди інтересам української держави усувати небезпеку, яка породжена ворогом? Навряд чи можна обґрунтувати позитивну відповідь на це питання. А, надто, з урахуванням того, що КК України прямо вказує на безпосередність загрози (“усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи охоронюваним законом правам цієї людини”). Крайня необхідність зорієнтована першочергово на усунення небезпеки шляхом заподіяння шкоди її джерелу, а вже потім – комусь іншому.

Наступна умова крайньої необхідності пов'язана з тим, що заподіяння шкоди (у розглядуваній ситуації – ухилення від мобілізації) є єдиним способом усунення небезпеки (релігійним почуттям і переконанням мобілізованого). Відтак, сам по собі призов на військову службу вже має визнаватися тим, що становить небезпеку, він завжди й неодмінно посягає на релігійні спрямування людини. Виникає питання, а чи буде існувати небезпека світогляду і переконанням віруючого, якщо він проходитиме військову службу на “небойових” посадах? Чи обов'язково ухилитися від мобілізації, чи це єдино можливий варіант поведінки, якщо його не неодмінно чекає служба зі зброєю і фізичним знищенням живої сили ворога? Мабуть, навпаки, залучення до протидії агресорові сприятиме скорішому усуненню умов, які викликали воєнний стан і необхідність мобілізації. За такого підходу, ухилення від мобілізації явно не виступає єдиним способом відвернути небезпеку у вигляді конфлікту між релігійними переконаннями та залученнями до сил оборони України.

Нарешті, остання умова правомірності цієї обставини, яка виключає кримінальну протиправність, пов'язана з визначенням співмірності між заподіяною шкодою внаслідок ухилення від призову на військову службу під час мобілізації (шкодою від злочину, передбаченого ст. 336 КК України) та усунутою шкодою релігійним правам та інтересам людини, яка підлягає мобілізації. Ще раз нагадаю, що відповідно до формулювання, наведеного у ч. 2 ст. 39 КК України, перевищення меж крайньої необхідності має місце, якщо заподіяна шкода, є більш значною, ніж відвернута. І, навпаки, якщо заподіяна шкода рівна або менша за відвернуту, то її заподіяння відповідає цій ознаці крайньої необхідності.

Порівнювати шкоду, завдану ухиленням від мобілізації, і, відповідно, обороноздатності України, з одного боку, і шкоду релігійним переконанням та почуттям віруючого вкрай важко. Адже немає критеріїв для порівняння у вигляді кількості потерпілих чи розміру шкоди, заподіяної здоров'ю, вартості шкоди в гривнях тощо.

Явно неприйнятним вважаю апеляцію до того, що права однієї людини мають перевагу над інтересами держави. Адже тут йдеться далеко не лише про інтереси держави, а й про права та інтереси окремих осіб – кожного, хто в Україні розраховує на те, що його буде убезпечено військовими засобами – зусиллями мобілізованого, інтереси діючих військовослужбовців, які розраховують на ротацію та їх рідних і близьких і т. ін.

Загалом, аргументи на кшталт того, що держава неодмінно має забезпечити проходження альтернативної служби навіть в умовах воєнного стану, а релігійні чи пацифістські почуття мають неодмінний пріоритет над усіма іншими міркуваннями, що право на відмову від військової служби є ледь не природженим і абсолютним, безумовно, важливі й поважні. Але кожен із них піддається не менш вагомій, переконливій і системній критиці.

Доводиться констатувати, що цей спір (що вагомніше – інтереси держави щодо забезпечення мобілізації чи релігійні переконання) не має свого розв’язання. Для вирішення відповідного питання треба вийти з кола повторюваних обома сторонами аргументів і звернутися до системного тлумачення. З урахуванням же того, що дві інші умови правомірності крайньої необхідності щодо аналізованої ситуації не виглядають наявними, констатую, що посилятися на крайню необхідність як обставину, що виключає кримінальну протиправність діяння, немає резонів. До того ж, про крайню необхідність може йтися лише в конкретному кримінальному провадженні. І відсутні підстави ґрунтовно оголошувати певну групу актів поведінки такими, що не є кримінально-протиправними за доволі чітко сформульованої диспозиції статті Особливої частини КК України та позиції правозастосовної практики.

5. Противники позиції практики, яка, принаймні від часу введення воєнного стану на всій території України, полягає у притягненні до кримінальної відповідальності за ст. 336 КК України тих, хто ухиляється від призову на військову службу, посилаючись на свої глибокі, щирі й послідовні релігійні переконання, *зазвичай апелюють до зарубіжного досвіду та рішень ЄСПЛ, інших міжнародних організацій*¹⁹, які обстоюють тезу про необхідність запровадити альтернативну службу навіть в умовах воєнного стану.

¹⁹ Управління Верховного комісара ООН з прав людини у своїх звітах про ситуацію з правами людини в Україні неодноразово вказувало, що право на відмову від військової служби за релігійними переконаннями в Україні зазнає неправомірних обмежень. Зокрема, у п. 106 “r” Доповіді про ситуацію з правами людини в Україні 1 грудня 2024 – 31 травня 2025 р. нашій державі рекомендовано ‘*Повністю дотримуватися права на відмову від військової служби з міркувань совісті відповідно до статті 18 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права*’ [цитоване – на с. 28]: Управління Верховного комісара Організації Об’єднаних Націй з прав людини, Доповідь про ситуацію з правами людини в Україні. 1 грудня 2024 р. – 31 травня 2025 р. <<https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2025-08/2025-07-24%20ОНСНР%2042nd%20periodic%20report%20on%20Ukraine%20UKR.pdf>> (дата звернення 15.02.2026).

Доповідь про ситуацію з правами людини в Україні 1 червня – 30 листопада 2025 р. (від 9 грудня 2025 р.) містить окремий п. 113, присвячений критиці позиції Верховного Суду, згідно з якою релігійні переконання не є перепорою для притягнення до кримінальної відповідальності за ухилення від виконання військового обов’язку, а практика ЄСПЛ у таких справах не є безумовно застосовною щодо України. На думку автора/авторів доповіді, згідно з Міжнародним пактом про громадянські та

Щодо цього не можна обійти такі міркування:

– відсутність інституту альтернативної служби під час воєнного стану в Україні та його наявність в інших державах жодним чином не може впливати на вирішення в Україні питання про відповідальність з позицій *de lege lata* тих, хто ухиляється від служби військової. Тут має місце не прогалина у законодавстві, а однозначна позиція законодавця;

– зарубіжний досвід, будучи повчальним, аж ніяк не може безпосередньо враховуватися у правозастосовній діяльності суверенної держави, якою, всупереч помислам і діям наших ворогів, є Україна. До того сама наявність того чи іншого зарубіжного досвіду не означає, що він є позитивним, корисним і таким, що заслуговує сприйняття Україною. Для такого висновку необхідні спеціальні дослідження, до того ж вони повинні бути репрезентативними – охопити певну кількість держав, які перебувають у схожих умовах, поки що не відомо про такі дослідження та їх результати, а вносити пропозиції чи/та робити висновки на окремих прикладах (тієї ж Вірменії), методологічно невдало;

– рішення ЄСПЛ, за всієї їх авторитетності, не можуть виступати прямим орієнтиром для вітчизняної правозастосовної практики з огляду на принаймні дві обставини: а) вони не прийняті у справах, де стороною є Україна, а тому мають значення рекомендаційне, а не виступають джерелом права²⁰; б) жодна держава, якої стосуються рішення ЄСПЛ про ухилення від військової служби в умовах війни, не знаходилася в таких умовах, у яких перебуває Україна, війна якої з рф є екзистенційною; в) ЄСПЛ не розглядав справи про відмову від військової служби під час воєнного стану²¹;

– жоден міжнародно-правовий акт, ратифікований Україною, не передбачає її пряме зобов'язання запровадити альтернативну службу в умовах війни та не встановлює заборону притягати до кримінальної відповідальності за ухилення від мобілізації. Побажання, натяки та все інше, що знаходиться “між рядками” міжнародних угод, що впливає з їх “духу” etc не є частиною національного кримінального закону України, не виступає джерелом її права у прямому розумінні, не є обов'язковим для правозастосовної практики.

Отже, можна констатувати, що не існує міжнародно-правових перепон у притягненні до кримінальної відповідальності в Україні за ст. 336 КК України осіб, які ухиляються від призову на військову службу під час мобілізації.

політичні права право на відмову від військової служби з мотивів переконань не допускає жодних обмежень чи відступів [цитоване – на с. 30–31]: OHCHR, Report on the human rights situation in Ukraine. 1 June – 30 November 2025 <<https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2025-12/2025-12-09%20OHCHR%2043rd%20periodic%20report%20on%20Ukraine%20ENG.pdf>> (accessed 15.02.2026).

²⁰ Стаття 46.1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) прямо передбачає, що ‘Високі Договірні Сторони зобов’язуються виконувати остаточні рішення Суду в будь-яких справах, у яких вони є сторонами’ (виділено мною. – Авт.): Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text> (дата звернення 15.02.2026).

²¹ На цьому наголошується в п. 15 згаданого вище рішення Венеційської Комісії: CDL-AD(2025)006-e (п 10).

6. Виникає питання, чи можуть відповідні особи за аналізовані діяння бути звільнені від кримінальної відповідальності, якщо в ході досудового слідства та судового розгляду буде встановлено, що їх релігійні переконання, яким військова служба суперечить, є тривалими, глибокими, щирими, добро-совісними. Тут доводиться згадати, що ст. 44 КК України закріплює правило про те, що звільнення від кримінальної відповідальності здійснюється лише у випадках, передбачених цим Кодексом. Водночас чинний КК України не передбачає звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з релігійними переконаннями особи, яка вчинила відповідне діяння.

7. Наявність релігійних переконань у особи, яка вчинила діяння, передбачене ст. 366 КК України, може бути враховане як обставина, яка пом'якшує покарання. Видається, що при цьому слід звернутися до п. 5 ч. 1 ст. 66 КК України, яка передбачає врахування при призначенні покарання “вчинення кримінального правопорушення внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин”. Очевидно, що в аналізованій ситуації, якраз і має місце збіжність кількох таких інших обставин, які виникли мимо волі особи – збройна агресія проти України, введення воєнного стану, наявність статусу військовозобов'язаного – у поєднанні зі стійкими, глибокими та щирими релігійними переконаннями, які перешкоджають участі у війні.

Своєю чергою наявність такої пом'якшуючої обставини (яка може поєднуватися з іншими пом'якшуючими обставинами, позитивною характеристикою особи) може бути враховане судом при визначенні тривалості позбавлення волі в межах санкції ст. 336 КК України, застосуванні “пільгових” заходів, передбачених статтями 69, 69¹, 75 КК України, та згодом, при звільненні від покарання.

Загалом же можна констатувати, що з позицій чинного кримінального законодавства, підходів правозастосовної практики, доктринальних конструкцій ухилення від призову на військову службу під час мобілізації становить кримінально каране діяння.

Якщо ж перейти до можливості змін до законодавства – *характеристики ухилення від призову на військову службу під час мобілізації з позицій de lege ferenda* – то може йтися про можливі зміни та формулювання пропозицій. Очевидно, що законодавець може дотримуватися будь-якого підходу: а) залишити все як є; б) внести редакційні зміни та часткові доповнення до чинного законодавства; в) кардинально змінити правову регламентацію залучення осіб, які мають релігійні переконання чи переконання пацифістського змісту до виконання суспільно необхідних видів діяльності. Головне, щоб такі законодавчі зміни не були смішними.

Видається, що при цьому варто врахувати такі положення:

– запровадження заміни військової служби альтернативною в умовах воєнного стану має супроводжуватися такими умовами альтернативної служби, які відповідають умовам військової служби;

– альтернативна служба не повинна бути легшою, менш небезпечною, коротшою, ніж служба осіб, призваних на військову службу за мобілізацією. Іншими словами, альтернативна служба повинна відбуватися в місцевостях, наближених до зони бойових дій, включаючи лінію зіткнення; на фронт чи у прифронтові місцевості “альтернативники” повинні потрапляти так само оперативно, як це стається з мобілізованими; перебувати там не менше часу, ніж перебував би мобілізований; ризикувати своїм життям і здоров’ям нарівні з військовозобов’язаними;

– виходячи з того, що альтернативна служба повинна бути відокремлена від військової (принаймні не пов’язана з використанням зброї, її виготовленням чи ремонтом, нанесенням вражень по живій силі ворога) варто передбачити види завдань, які не можуть бути покладені на осіб, які проходять альтернативну службу;

– водночас доцільно визначити види завдань, які покладаються на осіб, які відбувають альтернативну службу. При цьому категорично неприйнятними є пропозиції, згідно з якими *‘альтернативна служба повинна включати як неозброєні варіанти у військових установах, так і суто цивільні варіанти, такі як робота в лікарнях або гуманітарні програми для переміщених осіб та людей, постраждалих від війни’*²². Можливо, серед інших завдань можуть бути й такі. Але ще – евакуація поранених і вивезення тіл загиблих з бойових порядків, доставка на лінію зіткнення якщо не боєприпасів, то продовольства і ліків, розмінування та/чи знешкодження ворожих вибухових пристроїв, спорудження укриттів та оборонних споруд – всього того, чим займаються в умовах війни військовослужбовці;

– запровадження альтернативної служби в умовах воєнного стану означатиме, що особи, які мають право на таку службу чи проходять її, не зможуть визнаватися суб’єктами злочинів, передбачених статтями 336, 337 у їх чинній редакції, оскільки вони не виступатимуть як особи, що призиваються на військову службу;

– особи, які підлягатимуть залученню до альтернативної служби у зв’язку зі своїми релігійними переконаннями, повинні нести кримінальну відповідальність на таких же засадах, що й мобілізовані на військову службу. Вбачається принаймні два шляхи реалізації цієї ідеї: 1) внесення відповідних змін і доповнень до статей розділу XIX Особливої частини КК України – вказівка на особу, яка проходить альтернативну службу (чи підлягає залученню до неї) під час воєнного стану, як на суб’єкта військових кримінальних правопорушень у ч. 2 ст. 401, а також у статті 336 і 337 КК України; 2) формулювання нових статей про відповідальність таких осіб з поміщенням їх або до розділу XV “Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади...” або ж до новосформованого розділу Особливої частини, який доцільно помістити поряд з розділом XIX про вій-

²² Vovk (n 12).

ськові кримінальні правопорушення. Кожен із цих шляхів має свої переваги і недоліки, а відповідні питання потребують окремого аналізу.

Висновки. Проведений із позицій чинного законодавства аналіз не виявив передбачених законом підстав для визнання таких діянь незлочинними чи вчиненими за наявності підстав, що виключають кримінальну протиправність. Відповідні релігійні переконання можуть хіба що пом'якшувати покарання.

Відтак особа, яка призвана на військову службу за мобілізацією, є “повноцінним” суб’єктом злочинів проти встановленого порядку несення військової служби. Релігійні переконання не стають прощенням від відповідальності за непокору та невиконання наказу, дезертирство, ухилення від військової служби, самовільне залишення поля бою або відмову діяти зброєю чи інших статей, передбачених розділом XIX Особливої частини КК України.

Водночас наявні достатні підстави для внесення змін до низки нормативно-правових актів, спрямованих на запровадження альтернативної служби не лише в мирний час, а й в умовах воєнного стану. Серед них мають бути і зміни до КК України, спрямовані на протидію ухиленню від такої служби чи неналежне виконання покладених обов’язків. Умови альтернативної служби та відповідальність за них повинні відповідати тим, які поширюються на військовослужбовців, а в умовах воєнного стану – мобілізованих. Поряд із тим, це не повинно перерости в покарання чи дискримінацію “альтернативників”.

Навряд чи висловлені міркування знайдуть одностайну підтримку в усіх. Але справедливе юридичне рішення далеко не завжди має усім подобатися. Так чи інакше, проблема кримінальної відповідальності осіб, які відмовляються від мобілізації, посилаючись на свої релігійні переконання, не має свого адекватного вирішення на основі чинного законодавства, а потребує законодавчих змін – як у регульованому законодавстві, так і в КК України.

REFERENCES

Bibliography

Journal articles

1. Rabinovych S, ‘Zamina vykonannia viiskovoho obov’iazku alternatyvnoiu (neviiskovoiu) sluzhboiu yak pozytyvne zobov’iazannia derzhavy v umovakh voiennoho stanu: pro et contra’ [2025] 2 *Ukrainskyi chasopys konstytutsiinoho prava* 45–76 <https://doi.org/10.30970/jcl.2.2025.4> (in Ukrainian).

Newspaper articles

2. Vovk D, ‘Ukraine: How should government deal with conscientious objectors in wartime?’ (24 April 2025) <https://www.forum18.org/archive.php?article_id=2974> (accessed 15.02.2026).
3. Hryshanova N, ‘Verkhovnyi Sud: vidmova vid mobilizatsii cherez relihiini perekonannia ne ye pidstavoiu dlia zvilnennia vid vidpovidalnosti’ (30 zhovtnia 2025) <https://jurliga.ligazakon.net/news/239933_verkhovniy-sud-vdmova-vd-moblzats-cherez-relgyn-perekonannya-nepdstavoyu-dlya-zvlnennya-vd-vdpovdalnost> (accessed 15.02.2026) (in Ukrainian).

4. Kopytko V, Franchuk D, 'Vira ne zvilniaie vid mobilizatsii, ale ye niuansy. Koly mozhna ne yty na front cherez relihiu' (28.02.2025) <<https://www.rbc.ua/rus/news/vira-zvilnyae-vid-mobilizatsiyi-ale-e-nyuansi-1740658960.html>> (accessed 15.02.2026) (in Ukrainian).
5. Lab'iak I, 'Chy mozhna otrymaty vidstrochku za relihiinymy perekonanniamy: yuryst use poiasnyv' (08.04.25) <<https://tsn.ua/ukrayina/chy-mozna-otrymaty-vidstrochku-za-relihiinymy-perekonanniamy-iuryst-use-poiasnyv-2804171.html>> (accessed 15.02.2026) (in Ukrainian).
6. Polishchuk V, 'Vidmova vid viiskovoi sluzhby z relihiinykh mirkuvan: svoboda sovisti chy ukhlyennia?' (25.09.24) <<https://unba.org.ua/publications/9533-vidmova-vid-vijs-kovoi-sluzhbi-z-religijnih-mirkuvan-svoboda-sovisti-chi-uhilennya.html>> (accessed 15.02.2026) (in Ukrainian).
7. Vasin M, 'Alternatyvna (neviiskova) sluzhba: shliakh reform abo vyrokiv' (01.09.2015) <https://risu.ua/alternativna-neviyskova-sluzhba-shlyah-reform-abo-virokiv_n75843> (accessed 15.02.2026) (in Ukrainian).

Websites

8. CrimeTracer – shvydkyi ohliad statystychnykh danykh shchodo protydii okremym kryminalnym pravoporushenniam [Stattia 336] <<https://crimedatalab.shinyapps.io/platform/>> (accessed 15.02.2026) (in Ukrainian).
9. Zakhyst svobody dumky, sovisti ta relihii v umovakh voiennoho chasu: u Kyievi vidbuvsia kruhlyi stil, prysviachenyi alternatyvnii sluzhbi (7 lystopada 2025) <<https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/protecting-freedom-of-thought-conscience-and-religion-during-wartime-roundtable-on-alternative-service-held-in-kyiv>> (accessed 15.02.2026) (in Ukrainian).
10. Svidkiv Yehovy uv'iazniuit za viru. Dani po krainakh i terytoriiakh (Ofitsiinyi sait Svidkiv Yehovy) <<https://www.jw.org/uk/novyny/kraina/z-usoho-svitu/svidky-iehoviy-uviazneni>> (accessed 15.02.2026) (in Ukrainian).

Vyacheslav Navrotskyi

ARE RELIGIOUS BELIEFS A PARDON FROM CRIMINAL LIABILITY
FOR EVADING MOBILIZATION

ABSTRACT. The article provides a criminal-law assessment of refusal, on religious grounds, to undergo mobilization and perform military service under wartime conditions. Since 2022, the position of law-enforcement and judicial practice has changed: courts have begun to issue convictions against individuals who refuse military service for religious reasons. However, academic literature still frequently maintains that such persons should be allowed to perform alternative service even during martial law and should not be held criminally liable under Articles 336, 337, 402–403, 407–409, and 429 of the Criminal Code of Ukraine. The number of such acts amounts to thousands; alongside persons who attempt to evade military service under the pretext of exercising freedom of conscience, there are also numerous cases of genuine moral tragedies experienced by believers. Therefore, an adequate criminal-law assessment of these situations is of significant importance not only from a purely legal perspective, but also from a socio-political and moral-ethical one.

The purpose of the article is to substantiate the hypothesis that, under the current legislation of Ukraine, persons who refuse mobilization by invoking their religious beliefs are subject to criminal liability.

Arguments in support of this position are presented, including the assertion that such acts cannot be regarded as insignificant or as committed under circumstances excluding criminal unlawfulness, and that the case law of the European Court of Human Rights in such matters is not relevant.

If alternative service is introduced during wartime, its conditions (in terms of duration, places of service, risks, etc.) must be ensured as comparable to those of military service, and liability for evasion or improper performance of alternative service must be established as no less severe than the liability borne by military personnel.

KEYWORDS: mobilization; military service; evasion; religious beliefs.

Ярослав Котилко

доктор філософії з державного управління,
заступник начальника відділу юридичного забезпечення
та правової аналітики
Державної служби України з етнополітики та свободи совісті
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3870-5431>
y.kotylko@gmail.com

DOI: 10.33498/Юш-2026-02-093

УДК 342.7(4/9)

АЛЬТЕРНАТИВНА (НЕВІЙСЬКОВА) СЛУЖБА В ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВАХ: ПРАВОВІ МОДЕЛІ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ

Анотація. У статті здійснено порівняльно-правовий аналіз альтернативної (невійськової) служби у Греції, Швейцарії, Фінляндії, Естонії, Литві, Вірменії, Республіці Корея та Тайвані з метою окреслення правових моделей і інституційних механізмів реалізації права на відмову від військової служби з мотивів совісті. Досліджено конституційні підходи до закріплення оборонного обов'язку та альтернативної служби, показано розбіжності між моделями, що прямо визнають альтернативну службу на рівні конституції, і моделями, де відповідні гарантії формуються переважно законом. Проаналізовано інституційний дизайн систем (комісійні процедури оцінки переконань або адміністративно-централізоване управління), а також види альтернативної служби, її тривалість і базові елементи організації (підготовка, місця проходження, тривалість тощо). Обґрунтовано, що ефективність альтернативної служби залежить від нормативної визначеності, інституційної спроможності адміністратора та нейтральних критеріїв оцінки переконань. Сформульовано орієнтири для вдосконалення українського регулювання в умовах воєнного стану та євроінтеграційних зобов'язань.

Ключові слова: альтернативна (невійськова) служба; оборонний обов'язок; свобода совісті; військовий обов'язок; сумлінна відмова.

У контексті триваючої широкомасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України питання належного нормативного врегулювання та інституційної організації альтернативної (невійськової) служби набуває особливої актуальності. Держава об'єктивно потребує своєчасного й якісного комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань. Водночас Конституція України¹ гарантує свободу світогляду і віросповідання, передбачаючи можливість заміни виконання військового обов'язку альтернативною (невійськовою) службою у випадках, коли виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина.

Україна взяла зобов'язання до I кварталу 2026 року забезпечити право на сумлінну відмову від військової служби з мотивів релігійних переконань

¹ Конституція України від 28 червня 1996 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення 05.01.2026).

© Ярослав Котилко, 2026

під час воєнного стану². У цьому контексті звернення до досвіду зарубіжних держав, які виробили різні моделі та інституційні механізми альтернативної служби, є необхідним для формування концептуально цілісних і практично дієвих рішень.

Проблематика реалізації права на альтернативну (невійськову) службу в умовах війни вже ставала предметом дослідження українських науковців, зокрема, С. Рабіновича, Б. Мохончука, В. Голуба, І. Пирого, М. Белової, В. Фрідманської, О. Білаш, Т. Карабіна, Я. Митровки, О. Олійника та ін. У їхніх працях переважно акцентовано увагу на аналізі національного законодавства та проблемах його застосування.

Водночас у сучасних наукових пошуках відчутною є нестача системного узагальнення зарубіжного досвіду, а національне регулювання проходження альтернативної (невійськової) служби потребує нових підходів, де корисними видаються засновані на практиках демократичних держав щодо поєднання гарантій свободи совісті з потребами національної оборони. Саме тому доцільним є звернення до порівняльного аналізу досвіду зарубіжних країн, які виробили різні підходи до: 1) нормативного закріплення права на відмову від військової служби з мотивів совісті; 2) інституційного дизайну механізмів його реалізації (визначення компетентного органу або комісії); 3) класифікації видів альтернативної служби та встановлення її тривалості.

Мета дослідження. Метою цього дослідження є розгляд правових моделей та інституційних механізмів альтернативної (невійськової) служби на прикладі Греції, Швейцарії, Фінляндії, Естонії, Литви, Вірменії, Республіки Корея та Тайваню з акцентуванням на тих аспектах, що мають практичне значення для напрацювання сучасних ефективних підходів до реалізації конституційного права на відмову від військової служби з мотивів совісті.

Досвід держав, що розглядаються, демонструє різні конституційні підходи до закріплення оборонного обов'язку та можливості його виконання через альтернативну службу. У частині країн відповідні положення сформульовані як прямі конституційні норми про альтернативну службу. В інших конституція встановлює загальний обов'язок оборони і/або містить відсилку до закону, який визначає підстави та порядок звільнення чи заміни служби з мотивів совісті. Така різноманітність конституційних конструкцій становить вихідну рамку для подальшого порівняльного аналізу моделей правового регулювання та інституційних механізмів їх реалізації.

Греція. Грецька модель вирізняється тим, що конституційний текст прямо допускає запровадження альтернативної служби як форми виконання обов'язку захисту вітчизни для осіб, які з мотивів переконань не

² Деякі питання забезпечення переговорного процесу про вступ України до Європейського Союзу за кластером 1 “Основи процесу вступу до ЄС”: розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 травня 2025 р. № 475-р <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475-2025-%D1%80#Text>> (дата звернення 05.01.2026).

можуть проходити збройну службу. Частина 6 ст. 4 Конституції Греції встановлює, що

кожен грек, здатний носити зброю, зобов'язаний робити внесок у захист Вітчизни, як це передбачено законом. Положення частини шостої не перешкоджає законодавчому встановленню обов'язкового пропонування інших видів служби у складі або поза збройними силами (альтернативна служба) особам, які мають документально підтверджену відмову від проходження збройної або загальновійськової служби з мотивів переконань³.

Відповідно до ст. 59 Закону Греції № 3421/2005 особи, які через свої релігійні або ідеологічні переконання відмовляються виконувати військовий обов'язок, можуть бути визнані совісними відмовниками. Такі переконання повинні бути складовою цілісної системи світогляду особи, ґрунтуватися на усвідомлених релігійних, філософських чи моральних поглядах, що систематично проявляються в її поведінці⁴.

Швейцарія. Швейцарська конституційна конструкція була змінена після референдуму 1992 р., у результаті якого до Основного закону включено положення про цивільну службу як заміну військовій. Норма поєднує обов'язок військової служби, наявність альтернативної (цивільної) служби та інститут компенсаційного збору за невиконання обов'язку в обох формах. Стаття 59 Федеральної конституції Швейцарської Конфедерації передбачає, що

обов'язок військової служби покладається на громадян Швейцарії чоловічої статі, а закон має передбачати альтернативну цивільну службу. Для жінок військова служба є добровільною. Громадяни Швейцарії чоловічої статі, які не проходять ні військову, ні альтернативну службу, сплачують компенсаційний збір, який встановлюється Конфедерацією, а нараховується та стягується кантонами⁵.

Естонія. Конституція Естонської Республіки поєднує загальний обов'язок участі в національній обороні з прямим приписом щодо альтернативної служби для осіб, які відмовляються від обов'язкової служби в силах оборони з релігійних або моральних причин. Тож конституційна модель Естонії охоплює не лише випадки, коли відмова зумовлена релігійними переконаннями в межах певної конфесійної традиції, а й ситуації, коли особа з власних морально-світоглядних міркувань вважає проходження служби у збройних силах неприйнятним. Стаття 124 Конституції Естонської Республіки встановлює, що

³ The Constitution of Greece, 07.06.1975 <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/ebooks/ekdoseis/2019_THE-CONSTITUTION-OF-GREECE/26/index.html> (accessed 05.01.2026).

⁴ Στρατολογία των Ελλήνων και άλλες διατάξεις: Νόμος 3421/2005, 13.12.2005 <<https://www.kodiko.gr/nomothesia/document/159282/nomos-3421-2005>> (accessed 05.01.2026).

⁵ Federal Constitution of the Swiss Confederation of 18 April 1999 (Status as of 1 January 2021) <<https://fedlex.data.admin.ch/filestore/fedlex.data.admin.ch/eli/cc/1999/404/20210101/en/pdf-a/fedlex-data-admin-ch-eli-cc-1999-404-20210101-en-pdf-a.pdf>> (accessed 05.01.2026).

громадяни Естонії зобов'язані брати участь у національній обороні на підставах та в порядку, передбаченому законом. Особи, які відмовляються від обов'язкової служби в силах оборони з релігійних або моральних причин, зобов'язані проходити альтернативну службу у порядку, передбаченому законом⁶.

Вірменія. Вірменська Конституція прямо визнає право особи замінити військову службу альтернативною, якщо виконання військового обов'язку суперечить її віросповіданню або релігійним переконанням, залишаючи деталізацію процедур на рівні закону. Частина 3 ст. 41 Конституції Республіки Вірменія передбачає, що *'кожен громадянин, віросповіданню чи релігійним переконанням якого суперечить військова служба, має право замінити її альтернативною службою в установленому законом порядку⁷.*

Литва. Конституція Литовської Республіки формулює оборонний обов'язок як право й обов'язок громадянина та водночас прямо закріплює можливість виконання цього обов'язку через військову або альтернативну службу. Цим задається конституційна рамка рівнозначності двох форм служби, а порядок їх проходження визначається законом. Стаття 139 Конституції Литовської Республіки встановлює, що *'захист Литовської Республіки від зовнішнього збройного нападу є правом та обов'язком кожного громадянина Литовської Республіки. У встановленому законом порядку громадяни Литовської Республіки зобов'язані проходити військову або альтернативну службу з охорони краю⁸.*

Фінляндія. Фінська Конституція у загальній формі закріплює обов'язок участі або сприяння національній обороні та спеціально підкреслює, що звільнення (або незалучення) з міркувань совісті врегульовується законом. Тож конституційна норма закладає основу для правового механізму реалізації свободи совісті у сфері оборонного обов'язку через законодавче регулювання. Стаття 127 Конституції Фінляндії визначає, що *'кожен громадянин Фінляндії зобов'язаний брати участь або допомагати в національній обороні, як це передбачено законом. Положення про право на звільнення від участі у військовій національній обороні з міркувань совісті встановлені законом⁹.*

Тайвань. Конституція Республіки Китай (Тайваню) формулює загальний обов'язок проходження військової служби, не деталізуючи альтернативні форми її виконання. Відповідно, конкретні моделі "замінної / альтернативної служби" визначаються спеціальним законодавством. Стаття 20 Консти-

⁶ Eesti Vabariigi põhiseadus, Vastu võetud 28.06.1992 <<https://www.riigiteataja.ee/akt/115052015002>> (accessed 05.01.2026).

⁷ Constitution of the Republic of Armenia, 05.07.1995 <<https://www.president.am/en/constitution-2015>> (accessed 05.01.2026).

⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucija įsigaliojo 1992 m. lapkričio 2 d. <<https://www.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija20220522.htm>> (accessed 05.01.2026).

⁹ The Constitution of Finland, 11.06.1999 <<https://www.finlex.fi/en/legislation/translations/1999/eng/731>> (accessed 05.01.2026).

туції Тайваню проголошує, що *‘громадяни зобов’язані проходити військову службу відповідно до закону’*¹⁰.

Республіка Корея. Конституція Республіки Корея закріплює загальний обов’язок національної оборони, залишаючи на розсуд законодавця визначення умов його виконання. Альтернативна служба прямо не згадується в конституційному тексті, а її запровадження і параметри формуються на рівні законодавства та конституційної юриспруденції. Частина 1 ст. 39 Конституції Республіки Корея передбачає, що *‘усі громадяни несуть обов’язок національної оборони відповідно до умов, передбачених Законом’*¹¹.

Наведені конституційні приписи уможливають окреслити загальний нормативний контур: у таких державах, як Греція, Швейцарія, Естонія, Литва, Вірменія, Фінляндія альтернативна служба прямо передбачена або виразно допускається на рівні Конституції, тоді як у Тайвані (Республіка Китай) і Корейській Республіці конституційний припис насамперед фіксує обов’язок оборони / військової служби та залишає питання заміни служби чи звільнення з мотивів совісті для подальшого законодавчого врегулювання.

Водночас аналіз конституційних норм засвідчує, що в окремих державах на рівні основного закону закріплюється не лише можливість заміни військової служби з релігійних мотивів, а й ширше – з огляду на переконання совісті та моральні підстави. Так, частина конституцій прямо оперують категоріями “моральні причини” або “переконання” як самостійною підставою для альтернативної служби, тоді як інші не зводять її виключно до релігійного критерію, залишаючи законодавцю простір охоплювати також нерелігійні, але глибокі світоглядні заперечення щодо служби зі зброєю.

Частина 4 ст. 35 Конституції України, подібно до ч. 3 ст. 41 Конституції Республіки Вірменія, пов’язує можливість заміни виконання військового обов’язку альтернативною (невійськовою) службою з наявністю релігійних переконань¹². Водночас навіть за зовнішньої подібності таких формулювань простежується суттєва концептуальна відмінність: у Конституції Вірменії використовуються дві суміжні підстави – віросповідання та релігійні переконання. Перша категорія має переважно ідентифікаційний характер і пов’язана зі сповіданням певної релігії як системи віровчення та практик, що здебільшого проявляється в належності до конкретної релігійної організації. Натомість релігійні переконання є категорією індивідуальною, що відображає особистий внутрішній світогляд і може існувати незалежно від формального членства в релігійній інституції.

В Українській Конституції законодавець оперує саме категорією “релігійні переконання”, що за своєю природою спрямована на оцінку змісту пе-

¹⁰ Constitution of the Republic of China (Taiwan), 01.01.1947 <<https://law.moj.gov.tw/ENG/LawClass/LawAll.aspx?pcode=A0000001>> (accessed 05.01.2026).

¹¹ Constitution of the Republic of Korea <https://elaw.klri.re.kr/eng_service/lawView.do?lang=ENG&hseq=1> (accessed 05.01.2026).

¹² Конституція України (н 1).

реконтань, а не формального статусу особи. У Положенні про порядок проходження альтернативної (невійськової) служби¹³ застосування відповідної конституційної гарантії знівельовано фактичним використанням критерію належності до певної релігійної організації як визначальним (або навіть єдиним) доказовим маркером. Такий підхід є проблемним у правовому сенсі, тому що підміняє конституційний критерій “переконтань” організаційною належністю і може призводити до невинправданого звуження змісту права: особа зі щирими релігійними переконтаннями, яка не є членом жодної релігійної організації, опиняється в менш сприятливому становищі, ніж особа з формально підтвердженим членством.

Щодо відсутності згадки про альтернативну (невійськову) службу в конституціях Південної Кореї та Тайваню (Республіці Китай) потрібно зазначити, що Південна Корея не мала альтернативної служби до недавнього часу – конституційна норма про загальний військовий обов’язок (ст. 39) традиційно тлумачилася як така, що не допускає винятків. Лише у 2018 р. Конституційний суд Республіки Корея визнав відсутність альтернативної служби неконституційною, що змусило законодавця запровадити відповідний інститут з 2020 р. – шляхом внесення змін до Закону “Про військову службу” та ухвалення спеціального закону про альтернативну службу¹⁴.

Подібно до цього на Тайвані (Республіці Китай) альтернативна служба існує на підставі закону: відповідно до ст. 5 Закону “Про систему військової служби” альтернативна (замінна) служба є однією з форм виконання військового обов’язку нарівні зі строковою службою. Тайванське законодавство протягом 2000-х років розвинуло спеціалізовані підвиди такої служби, що розглянемо далі¹⁵.

Ключовим елементом правового механізму альтернативної (невійськової) служби є інституційне визначення органу (або системи органів), який ухвалює рішення про визнання призовника відмовником з мотивів совісті та забезпечує організацію й адміністрування проходження альтернативної служби. У досліджуваних державах простежуються дві базові моделі: 1) комісійна, за якої питання обґрунтованості переконтань розглядає спеціальний колегіальний орган, часто з міждисциплінарним або змішаним складом, та 2) адміністративно-централізована, за якої весь комплекс питань альтернативної служби зосереджено у спеціалізованому центральному органі з чітко визначеною компетенцією та процедурами.

Комісійна модель притаманна, зокрема, таким країнам, як Литва, Вірменія, Греція та Республіка Корея. Логіка цієї моделі полягає в тому, що

13 Положення про порядок проходження альтернативної (невійськової) служби, затвержене постановою Кабінету Міністрів України від 10 листопада 1999 р. № 2066 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2066-99-%D0%BF#Text>> (дата звернення 05.01.2026).

14 Conscientious Objectors: Constitutional Court of Korea, 2011Hun-Ba379, Jun 28, 2018 <https://isearch.court.go.kr/view.do?idx=00&docId=33791_010200> (accessed 05.01.2026).

15 Act of Military Service System: Law of the Republic of China (Taiwan), 03.05.2023 <<https://law.moj.gov.tw/ENG/LawClass/LawAll.aspx?pcode=F0040001>> (accessed 05.01.2026).

визначення наявності конфлікту совісті потребує не лише формальної перевірки документів, а й колегіальної оцінки обставин, що потенційно підвищує рівень об'єктивності та знижує ризики упередженого ставлення до переконань особи.

У Литві заяви призовників про проходження альтернативної служби розглядає спеціальна комісія з оцінки обґрунтованості переконань, до складу якої входять представники традиційних релігійних громад, освітніх установ та інших інституцій громадянського суспільства. Комісія надає рекомендаційний висновок, а остаточне рішення – визнати переконання достатніми чи ні – ухвалює компетентний орган системи національної оборони (військовий комісаріат)¹⁶.

Аналогічно у Вірменії постійно діє Республіканська комісія з питань альтернативної служби, до складу якої входять представники органів у справах релігій, охорони здоров'я, освіти, соціального захисту тощо. Комісія ухвалює рішення кваліфікованою більшістю (2/3 голосів) і може задовольнити заяву (визначивши вид служби – альтернативна “військова” чи трудова) або відхилити її.

У Греції рішення про надання статусу відмовника ухвалює міністр національної оборони на підставі висновку міждисциплінарної комісії при міністерстві. Комісія проводить співбесіду із заявником, перевіряє подані документи та надає рекомендацію, яка слугує підставою для адміністративного рішення міністра.

Особливо розвиненою у процесуальному вимірі є модель Республіки Корея, де створено незалежну Комісію з альтернативної служби – колегіальний орган із 13 членів (правники, науковці, психологи, правозахисники, посадовці), які мають значний професійний стаж. Важливо, що члени Комісії призначаються різними органами (включно з парламентом і Національною комісією з прав людини), що забезпечує інституційний плюралізм і знижує ризик залежності від одного центру впливу. Комісія здійснює детальний розгляд кожної заяви: проводить опитування, може викликати свідків, вистежувати інформацію та ініціювати додаткові перевірки¹⁷.

Поряд із комісійною моделлю поширеним є інший підхід – створення окремого державного органу, який забезпечує повний цикл адміністрування альтернативної служби: від реєстру, прийняття та супроводу заяв до організації місць служби, переведення, дисциплінарних процедур і контролю. Важливою відмінністю цієї моделі є зміщення акценту з “оціночної” комісійної процедури на адміністративне управління системою, стандартизацію процесів і централізацію відповідальності.

¹⁶ Lietuvos Respublikos Krašto apsaugos sistemos organizavimo ir karo tarnybos įstatymas, 1998 m. gegužės 5 d. Nr. VIII-723 <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.56646/asr>> (accessed 05.01.2026).

¹⁷ Act on assignment to and performance of alternative service: Law of the Republic of Korea <https://elaw.klri.re.kr/eng_mobile/viewer.do?hseq=70244&type=sogan&key=3> (accessed 05.01.2026).

Так, у Фінляндії функціонує Центр альтернативної служби, який виконує адміністративні функції щодо альтернативної служби та підпорядковується Міністерству економіки і праці. Центр веде облік альтернативників, затверджує організації як місця проходження служби, укладає з кожним службовцем трудові контракти, видає накази про призначення, переведення і звільнення, а також застосовує дисциплінарні стягнення. Він уповноважений надавати відстрочку (до 3 років) з поважних причин і, у разі мобілізації, відповідає за розподіл альтернативників між установами, залученими до виконання завдань у надзвичайний період, та організовує прискорену підготовку.

Ключовою інституційною ознакою Швейцарії є наявність спеціалізованого цивільного органу – Федерального відомства цивільної служби (ZIVI), яке адмініструє всі аспекти її проходження. Показовою є еволюція критеріїв допуску: до 31 березня 2009 р. застосовувалася модель обов'язкового слухання, де заявник мав доводити конфлікт совісті; надалі було запроваджено принцип “доказової готовності”, за яким сама добровільна згода проходити цивільну службу, тривалість якої у 1,5 раза перевищує строк військової, вважається достатнім підтвердженням наявності конфлікту між переконаннями та військовим обов'язком¹⁸. Додатковою рисою є використання цифрових інструментів (зокрема платформи “ZiviConnect”) для взаємодії між службовцями, приймаючими установами та державними органами, що підвищує прозорість і керованість системи¹⁹.

Естонія демонструє модель, у якій альтернативна служба адмініструється через спеціалізований державний орган – Агентство оборонних ресурсів у системі Міністерства оборони. Рішення про заміну військової служби альтернативною приймається на підставі вмотивованої заяви. Уповноважений орган може вимагати додаткові пояснення та робити запити до місця навчання / роботи або до релігійної організації. Агентство також може змінювати місце проходження альтернативної служби за обґрунтованою заявою службовця, а в його структурі діє профільний підрозділ комплектування, який забезпечує організацію призову й супровід альтернативної служби та комунікаційні заходи у сфері національної оборони²⁰.

Отже, комісійна та адміністративно-централізована моделі різняться не лише організаційною формою, а й логікою забезпечення балансу між свободою совісті та оборонним обов'язком: перша робить акцент на колегіальній процедурній оцінці переконань, друга – на централізації управління, стан-

¹⁸ Verordnung über den zivilen Ersatzdienst (Zivildienstverordnung, ZDV) vom 11. September 1996. Der Schweizerische Bundesrat <https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/1996/2685_2685_2685/de> (accessed 05.01.2026).

¹⁹ Verordnung über die Datenbearbeitung im automatisierten Informationssystem des Zivildiensts vom 16. Oktober 2024, Der Schweizerische Bundesrat <<https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/2024/595/de>> (accessed 05.01.2026).

²⁰ Kaitseresursside Ameti põhimäärus, Vastu võetud 27.03.2013 nr 25 <<https://www.riigiteataja.ee/akt/129032013004?leiaKehtiv>> (accessed 05.01.2026).

дартизації процедур та інституційній відповідальності за функціонування системи загалом.

Україна фактично відійшла від комісійної моделі, не запровадивши натомість спеціалізованого органу, відповідального за формування державної політики та адміністрування альтернативної (невійськової) служби. Зокрема, у 2013 р. були внесені суттєві зміни до Положення про порядок проходження альтернативної (невійськової) служби, внаслідок яких комісійний підхід до розгляду заяв було скасовано, а повноваження з ухвалення рішень передано окремим структурним підрозділам органів виконавчої влади. Нині для вирішення питання про направлення на альтернативну службу громадянин після взяття на військовий облік, але не пізніше ніж за два календарні місяці до початку встановленого законодавством періоду призову на військову службу, особисто подає письмову заяву до відповідного структурного підрозділу місцевої державної адміністрації за місцем проживання. Також було ліквідовано Комісію у справах альтернативної (невійськової) служби України та скасовано Положення про комісії у справах альтернативної (невійськової) служби України²¹.

Такий підхід видається дискусійним з погляду належної організації проходження альтернативної служби та гарантій реалізації конституційного права. Відхід від колегіального розгляду заяв і відсутність спеціалізованого центрального органу виконавчої влади, до компетенції якого належало б формування політики та адміністрування альтернативної служби, створює низку системних ризиків. До них належать: односторонність і непослідовність оцінки заяв у різних адміністративно-територіальних одиницях; підвищені корупційні ризики та ризики конфлікту інтересів; дефіцит процедурної прозорості та ефективного контролю; залежність результату розгляду від управлінської позиції конкретного керівника структурного підрозділу; а також ускладнення забезпечення єдиних стандартів доказування та мотивування рішень. Сукупно це підриває передбачуваність правозастосування і може призводити до фактичного звуження змісту права на альтернативну (невійськову) службу.

Варто також відзначити, що моделі альтернативної (невійськової) служби в різних країнах різняться за видами такої служби. Деякі держави передбачають лише один вид такої служби (як правило, цивільну або трудову службу), тоді як інші запровадили декілька її форм.

У Греції Закон № 3421/2005 регулює порядок призову і проходження альтернативної служби, визначаючи її як альтернативну (невійськову) цивільну службу поза збройними силами. Греція має лише одну форму такої служби – саме цивільну службу у вигляді суспільно корисної роботи. Її три-

²¹ Про ліквідацію деяких консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів, утворених Кабінетом Міністрів України: постанова Кабінету Міністрів України від 13.03.2013 № 180 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/180-2013-%D0%BF#Text>> (дата звернення 05.01.2026).

валість суттєво перевищує строк військової служби: за чинними нормами, альтернативники служать 23 місяці замість повних 12 місяців військової служби, 17 місяців замість скороченої військової служби 9 місяців. Цивільну службу проходять у державних або благодійних установах у сферах охорони здоров'я, соціального захисту, довкілля, культури тощо.

Швейцарія також має лише один основний вид альтернативної служби – це альтернативна цивільна служба для тих, хто не може служити в армії з мотивів совісті. Строк цивільної служби становить у 1,5 раза довше тривалості військової – якщо строкова служба солдата триває 245 днів, то альтернативник служитиме 367 днів. Цивільна служба у Швейцарії має невійськовий характер і здійснюється в установах, що діють в інтересах суспільства – охорони здоров'я, соціального забезпечення, освіти, охорони довкілля, збереження культурної спадщини, гуманітарної допомоги тощо. Також у системі швейцарського військового обов'язку існує і “альтернативна військова служба” – для непридатних за станом здоров'я – вони залучаються до служби цивільного захисту або сплачують спеціальний збір, але це окремих випадок, не пов'язаний зі свободою совісті.

В Естонії альтернативна служба виступає єдиною формою невійськового виконання оборонного обов'язку, інтегрованою до загальної системи національної оборони. Закон Естонської Республіки “Про службу в Силах оборони”²² 2012 р. визначає альтернативну службу як різновид обов'язкової підготовки до захисту держави для осіб, які з міркувань совісті не можуть проходити службу зі зброєю. Тривалість альтернативної служби встановлюється урядом і натеper становить 12 місяців, що відповідає максимальному терміну строкової військової служби. Сфера проходження альтернативної служби є функціонально орієнтованою та достатньо широкою: закон допускає направлення альтернативників до державних і муніципальних установ у сферах соціального захисту, рятувальних служб, охорони здоров'я, забезпечення критичної інфраструктури тощо, а за окремим рішенням – також до приватних організацій, які надають соціальні послуги на підставі договорів (контрактів) із державою.

Вірменія запровадила кілька видів альтернативної служби, щоб урахувати різні ступені неприйняття військової служби. Закон Республіки Вірменія “Про альтернативну службу” (чинний з 2004 р., зі змінами 2013 р.) передбачає два види альтернативної (невійськової) служби:

– Альтернативна військова служба – проходить у Збройних Силах, але без зброї. Цей особливий вид державної служби призначений для осіб, чії переконання дозволяють службу в армії, проте не дозволяють носити або застосовувати зброю. Альтернативні військовослужбовці носять спеціальну форму з нашивками, складають присягу, але не виконують бойових завдань

²² Kaitseväeteenistuse seadus (lühend – KVTS) 13.06.2012 <<https://www.riigiteataja.ee/akt/110072012001>> (accessed 05.01.2026).

і не займають посад, передбачених для звичайних військових. Строк такої служби – 30 місяців, що перевищує тривалість звичайної строкової служби (24 місяці).

– Альтернативна трудова служба – проходить поза межами Збройних Сил, у цивільних державних установах чи на державних підприємствах. Вона призначена для тих, чиї релігійні або моральні переконання цілком виключають будь-яку форму військової служби. Альтернативники цього виду працевлаштовуються на час служби на посади в установах (лікарні, соціальні заклади, комунальні служби тощо) і виконують там роботу на загальних засадах, хоча й з деякими обмеженнями (наприклад, не можуть обіймати керівні посади). Строк трудової служби – 36 місяців, тобто на пів року довше, ніж альтернативної військової. Спочатку ці строки були 36 і 42 місяці відповідно, але їх скоротили після критики Венеційської Комісії щодо надмірності²³.

Литва запровадила єдиний вид альтернативної служби – альтернативну невійськову (цивільну) службу, проте цей інститут охоплює як мирний час, так і особливий період мобілізації. Від 1990-х років норми про альтернативну службу інтегровані в Закон Литви “Про військову службу” від 1996 р., що об’єднує питання військової і альтернативної служби. Відповідно до цього закону альтернативна служба розглядається як форма виконання військового обов’язку для призовників, які через релігійні чи пацифістські переконання не можуть служити зі зброєю. Вона здійснюється у формі суспільно корисної праці в державних або муніципальних установах (лікарнях, соціальних службах, школах, рятувальних підрозділах тощо)²⁴.

У мирний час строк альтернативної служби становить 10 місяців – це приблизно відповідає тривалості строкової служби для більшості призовників (Литва після перерви відновила призов з 2015 р., строк служби в армії становить 9–12 місяців). Важливо, що литовське законодавство гарантує право на альтернативну службу і під час загальної мобілізації: у разі воєнного стану громадянин, якого визнано повністю відмовником, проходить невійськову службу протягом усього періоду мобілізації – фактично до офіційного оголошення демобілізації.

Фінляндія має розвинуту та структуровану систему альтернативної служби, яка передбачає декілька форм виконання обов’язку залежно від обставин. Її основи визначає Закон “Про альтернативну службу”²⁵ 2007 р. Базовим видом є звичайна альтернативна служба в мирний час – фактично

²³ On alternative service: Law of the Republic of Armenia, adopted on 17 December 2003 <https://www.arlis-am.translate.google.com/acts/117011?_x_tr_sl=auto&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=wapp> (accessed 05.01.2026).

²⁴ Lietuvos Respublikos Karo prievolis ir alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos įstatymas, 1996 m. spalio 22 d. Nr. I-1593 <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.32330/asr>> (accessed 05.01.2026).

²⁵ Non-Military Service Act (1446/2007) (as amended by the Act No 940/2013) <<https://www.finlex.fi/api/media/statute-foreign-language-translation/688240/mainPdf/main.pdf?timestamp=2007-12-27T22%3A00%3A00.000Z>> (accessed 05.01.2026).

це цивільна трудова служба на користь суспільства. Її тривалість нині становить 347 днів (≈11,5 місяців), що дорівнює максимальному терміну строкової військової служби. Раніше альтернативна служба була довшою, але у 2019 р. її скоротили до паритетного рівня, щоб усунути каральний характер. Служба починається з 4 тижнів навчання у Центрі альтернативної служби (включає цивільний захист, першу допомогу та інші навички замість військової підготовки), після чого 319 днів альтернативник працює в обраній установі. Сфери праці – медицина, соціальний захист, екологія, освіта, поштово-логістичні послуги, охорона довкілля тощо. Перелік затверджує уряд і він широкий, щоб кожен міг знайти прийнятне місце служби.

Окрім базової служби, фінський закон передбачає додаткову, надзвичайну та мобілізаційну форми служби. Додаткова служба – це короткостроковий збори (навчання) для осіб, які вже пройшли альтернативну службу, на випадок, якщо вони залучатимуться в особливий період. Її мета – підтримувати навички альтернативників та інтегрувати їх до планів оборони. Загальна тривалість додаткової служби не може перевищувати 40 діб за весь період до досягнення особою 50 років. Надзвичайна служба – це виконання обов'язків альтернативної служби в умовах надзвичайного стану (наприклад, великі стихійні лиха, катастрофи) для підтримки функціонування суспільства. Вона оголошується урядом і може стосуватися як військовозобов'язаних, так і альтернативників. Мобілізаційна служба – у разі оголошення мобілізації особи, які раніше пройшли альтернативну службу, можуть бути призвані знову виконувати невійськові завдання на період війни. Закон прямо гарантує: в разі війни чи надзвичайної ситуації альтернативники будуть задіяні в цивільній обороні, охороні об'єктів, рятувальних та інших невійськових роботах, але не мобілізуватимуться до збройних сил.

Тайвань (Республіка Китай) розробив унікальну модель альтернативної служби, що характеризується різноманітністю форм і гнучкістю. Законодавство (зокрема Положення про замісну службу 2000 р.) прирівнює альтернативну (невійськову) службу до виконання військового обов'язку нарівні зі строковою службою²⁶. Залежно від характеру завдань, у Тайвані діють три основні форми замісної служби:

– Загальна замісна служба (*General Substitute Service*) – універсальна цивільна служба, що охоплює широкий спектр громадських робіт. Призовників направляють до поліції (допоміжні ролі), пожежно-рятувальних частин, лікарень та соціальних служб, екологічних, освітніх і аграрних установ, роботи з корінними народами тощо. Фактично це аналог класичної альтернативної служби у сфері суспільно корисної праці.

– Науково-дослідна замісна служба (*R&D Substitute Service*) – спеціалізована форма, в якій призовники з відповідною освітою та навичками залуча-

²⁶ Enforcement Statute for Substitute Services: Law of the Republic of China (Taiwan), 21.01.2021 <<https://law.moj.gov.tw/ENG/LawClass/LawAll.aspx?pcode=D0040017>> (accessed 05.01.2026).

ються до роботи над науковими дослідженнями, інноваційними проєктами і технологічними розробками, важливими для держави. Мета – використати інтелектуальний потенціал молоді для розвитку науки і підвищення обороноздатності, надаючи можливість виконати обов’язок без зброї.

– Промислово-технічна замісна служба (*Industry Training Substitute Service*) – форма, що поєднує службу з професійним навчанням на підприємствах. Призовників направляють на заводи, у компанії високотехнологічного сектору чи іншої промисловості, де вони проходять стажування й одночасно працюють, здобуваючи фах. Ця форма покликана підтримати економіку кадрами і дати молоді професію, виконуючи оборонну роль опосередковано через розвиток промислового потенціалу²⁷.

Стандартна тривалість альтернативної служби на Тайвані натеper співмірна зі строковою військовою службою. Після останніх реформ 2022–2023 рр. строк строкової служби відновлено до 12 місяців (з 2024 р.), відповідно альтернативна служба також триватиме не менше року. Закон встановлює правило: загальний термін служби альтернативника (включно з підготовчим курсом) не може бути меншим, ніж дійсної військової служби у мирний час. Водночас для спеціалізованих форм допускається довша служба – на період до 3 років більше за строк військової служби. Тобто, наприклад, за військового обов’язку 12 місяців, служба в рамках R&D чи промислової програми може тривати до 4 років. Це обґрунтовується тим, що такі призовники проходять глибшу професійну підготовку, беруть участь у складних довготривалих проєктах, і для стабільності роботи установ потрібно, щоб вони служили довше. Якщо ж призовник припиняє спеціалізовану службу достроково (за власною ініціативою чи за порушення дисципліни), він зобов’язаний відслужити повний строк загальної служби наново – це запобігає зловживанням, коли хтось намагається скоротити собі час, покинувши R&D-програму раніше.

Республіка Корея (Південна Корея) є порівняно новим прикладом запровадження альтернативної служби. Після низки рішень Конституційного суду та тиску міжнародних організацій у 2019 р. парламент ухвалив Закон “Про створення та проходження альтернативної служби”²⁸. Цим законом встановлено єдиний вид альтернативної служби – це невійськова служба в пенітенціарних установах (в установах виконання покарань)²⁹.

Закон 2019 р. визначив тривалість альтернативної служби 36 місяців, тобто вдвічі довше, ніж строкової військової служби (18 місяців). Крім того,

²⁷ Enforcement Rules of the Implementation Act of Substitute Services: Ministry of the Interior, Republic of China (Taiwan), 19.12.2018 <<https://law.moj.gov.tw/ENG/LawClass/LawAll.aspx?pcode=D0040018>> (accessed 05.01.2026).

²⁸ Constitutional challenge to Article 88, Paragraph 1 of the Military Service Act: Constitutional Court of Korea, Heon-Ba 61, 2004 Heon-Ba 62, 2004 Heon-Ba 75, October 28, 2004 <https://isearch.court.go.kr/view.do?idx=00&docId=12975_010500> (accessed 05.01.2026).

²⁹ Act on assignment to and performance of alternative service, Act No. 19789, 31.12.2019 <https://elaw.klri.re.kr/eng_service/lawView.do?hseq=70244&lang=ENG> (accessed 05.01.2026).

альтернативники зобов'язані були проживати при казармах пенітенціарної установи всі три роки, мали обмеження на вільне пересування, контакти, сімейне життя тощо. Альтернативники направляються працювати на господарських посадах у тюрмах і слідчих ізоляторах, підпорядкованих Міністерству юстиції³⁰. По суті, умови були суворіші, ніж у солдатів строкової служби.

Така модель викликала значну критику: її розцінили як покарання, щоб відлякати потенційних відмовників від реалізації права на совість. Конституційний суд Республіки Корея у травні 2024 р. розглянув скарги альтернативників і визнав низку положень неконституційними – зокрема, надмірну тривалість (36 місяців) та обмеження проходження служби лише у в'язницях. Суд постановив, що така система порушує принцип рівності та гідності, і зобов'язав законодавця скоротити строк та розширити сфери альтернативної служби³¹. На час підготовки цього огляду уряд Південної Кореї працює над поправками.

Висновки. Розглянуті зарубіжні системи альтернативної (невійськової) служби демонструють різні, але концептуально співмірні підходи до поєднання оборонного обов'язку та свободи совісті. Їхня архітектура визначається історичним досвідом держав, моделлю національної оборони, рівнем безпекових ризиків і традиціями публічного адміністрування. Швейцарія та Фінляндія репрезентують інституційно “зрілу” модель, у якій існує чітко визначений адміністратор, стандартизовані та порівняно прозорі процедури доступу до альтернативної служби, а також елементи первинної підготовки й системного обліку осіб, що проходять службу. Греція, Литва й Естонія інтегрують альтернативну службу в ширшу концепцію всеосяжної оборони та резерву, закріплюючи її як рівноцінний спосіб виконання конституційного обов'язку перед державою. Тайвань, своєю чергою, вирізняється багатоваріантністю форм замісної служби (зокрема науково-дослідною та промислово-технічною), що дає змогу одночасно забезпечувати потреби оборони та спрямовано залучати людський капітал до пріоритетних секторів. Вірменія застосовує диференційований підхід через співіснування двох форм альтернативної служби (альтернативної “військової” та трудової), тоді як Республіка Корея демонструє інститут, який сформувався порівняно недавно під впливом конституційної юриспруденції та перебуває на етапі подальшого коригування з огляду на вимоги рівності й недискримінації.

У всіх досліджених країнах альтернативна служба не трактується як привілей або спосіб уникнення оборонного обов'язку. Навпаки, вона роз-

³⁰ Enforcement decree of the Act on assignment to and performance of alternative service: Presidential Decree No. 30807, Jun. 30, 2020 <https://elaw.klri.re.kr/eng_service/lawView.do?hseq=67622&lang=ENG> (accessed 05.01.2026).

³¹ Case on Alternative Military Service: Constitutional Court of Korea, 2021Hun-Ma117, May 30, 2024 <https://isearch.court.go.kr/download.do?filePath=/st_xml/sdata3/ccourt/xmlData_new/xmlFile/0/010400/2024/pdf/e2021m117_1.pdf> (accessed 05.01.2026).

глядається як інша форма його виконання, яка має бути організаційно забезпеченою, співмірною за тривалістю та соціальними гарантіями, а також процедурно справедливою. Звідси впливає ключовий методологічний висновок: життєздатність інституту альтернативної служби визначається не лише формальним закріпленням права, а передусім здатністю держави створити стабільну інституційну модель із передбачуваними правилами доступу, належним адмініструванням і контролем.

В Україні доцільно створити центральний орган виконавчої влади, відповідальний за формування та реалізацію державної політики у сфері альтернативної (невійськової) служби. Такий орган має забезпечувати єдині стандарти розгляду заяв, ведення реєстру місць проходження служби, координацію з органами оборони та соціальної сфери, а також контроль за прозорістю процедур і однаковістю правозастосування по всій території держави. Це підвищить інституційну спроможність системи та мінімізує ризики фрагментарної й дискреційної практики на місцевому рівні.

Також, з огляду на зарубіжні підходи, доцільним вважаємо запровадження в Україні двох взаємодоповнювальних видів альтернативної служби:

- альтернативної військової служби (небойового характеру) – у складі сил оборони або інших державних структур, без носіння і застосування зброї, з фокусом на забезпечувальних функціях (логістика, евакуація, ремонт, медичне забезпечення, інженерні та інші роботи);

- альтернативної трудової (цивільної) служби – поза межами Збройних Сил України, у системі охорони здоров'я, соціального захисту, цивільного захисту, критичної інфраструктури та інших суспільно необхідних сфер.

Такий підхід, по-перше, уможливив би врахувати різну природу переконань: для частини осіб неприйнятним є лише використання зброї, але не сама військова служба, тоді як для інших – неприйнятною є будь-яка форма військової служби. По-друге, модель альтернативної військової служби може мати практичну оборонну цінність для держави, оскільки забезпечувальні завдання у воєнний час є критично важливими й потребують підготовленого персоналу на бойових посадах. По-третє, диференціація видів служби узгоджується з принципом “рівнозначності обов’язку” – особа не звільняється від свого конституційного обов’язку, а виконує його в іншій формі.

З урахуванням того, що окремі релігійні традиції не допускають складання присяги, доцільно передбачити, за зразком Литви, підписання письмового зобов’язання морально-етичного характеру як альтернативу тексту присяги для осіб, які проходять альтернативну військову службу. Такий інструмент одночасно забезпечує дисциплінарну й ціннісну основу служби, не вступаючи у конфлікт зі свободою совісті.

Одним із практичних бар’єрів реалізації права на альтернативну службу в Україні залишається обмежена доступність місць проходження служби.

Ярослав Котилко

Навіть у мирний час відсутність належно сформованої мережі установ, готових приймати альтернативників, призводила до ситуацій, коли особа визнавалася сумлінним відмовником, але не могла реально розпочати службу. Відтак необхідно законодавчо визначити механізм формування та підтримання реєстру місць альтернативної служби, встановити обов'язки державних / комунальних установ щодо участі в цій системі, а також передбачити інституційний орган з функціями координації, контролю та забезпечення єдиної практики.

Yaroslav Kotylko

ALTERNATIVE (NON-MILITARY) SERVICE IN FOREIGN STATES: LEGAL MODELS AND INSTITUTIONAL MECHANISMS

ABSTRACT. This article provides a comparative legal analysis of alternative (non-military) service in Greece, Switzerland, Finland, Estonia, Lithuania, Armenia, the Republic of Korea, and Taiwan in order to delineate the legal models and institutional mechanisms for implementing the right to refuse military service on grounds of conscience. It examines constitutional approaches to enshrining the duty of national defence and alternative service, and demonstrates the differences between systems that expressly recognise alternative service at the constitutional level and those in which the relevant guarantees are shaped primarily by legislation. The study analyses the institutional design of these systems (commission-based procedures for assessing convictions versus administratively centralised governance), as well as the types of alternative service, its duration, and the basic organisational elements (training, places of service, duration, etc.). It substantiates that the effectiveness of alternative service depends on normative clarity, the institutional capacity of the administering authority, and neutral criteria for assessing applicants' convictions. The article formulates guidelines for improving Ukrainian regulation under martial law and in light of Ukraine's European integration commitments.

KEYWORDS: alternative (non-military) service; duty of national defence; freedom of conscience; military duty; conscientious objection.

Богдана Ратушна

кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри права
Львівського національного університету
ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького
(Львів, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2645-9242>
bogdana.ratyshna@gmail.com

DOI: 10.33498/Юш-2026-02-109

УДК 342.731:347.94:355.211(477)

ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОГО ДОКАЗУВАННЯ ЩИРОЇ ВІРИ У СПРАВАХ ПРО СУМЛІННУ ВІДМОВУ ВІД НОСІННЯ АБО ВИКОРИСТАННЯ ЗБРОЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті досліджено на загальнотеоретичному рівні деякі особливості судового доказування щирих релігійних переконань (віри), на підставі яких особа сумлінно відмовляється від носіння або використання зброї в умовах воєнного стану в Україні.

На підставі аналізу Конституції України, Указу Президента України “Про введення воєнного стану” від 24 лютого 2022 р. № 64/2022, Закону України “Про альтернативну (невійськову) службу”, Закону України “Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію” виявлено, що право на альтернативну службу, яке мають громадяни України, які належать до релігійних організацій, врівнення яких не допускає користування зброєю та служби у Збройних Силах України (ч. 4 ст. 35 Конституції України), не може бути реалізоване в умовах воєнного стану в Україні, адже чинне законодавство не передбачає механізму проходження альтернативної (невійськової) служби під час мобілізації в умовах воєнного стану. Такі прогалини в законодавстві спричинили появу значної кількості судових проваджень в українських судах щодо притягнення до юридичної відповідальності осіб, які відмовляються від носіння або використання зброї через свої релігійні переконання.

На підставі здійсненого дослідження сформульовано висновки про те, що предмет доказування у таких справах має включати факт наявності в особи релігійних переконань (віри); щирість таких релігійних переконань (віри) та виникнення (формування) щирих релігійних переконань у період до повномасштабного вторгнення в Україну.

Такі обставини предмета доказування можуть встановлюватись у межах кримінального, адміністративного чи цивільного судочинства за допомогою усього переліку процесуальних джерел доказів, які, незалежно від виду національного судочинства, тяжіють до уніфікації.

Окреслено перелік належних і допустимих доказів (документів від релігійних громад, свідчень, підтверджень попередньої діяльності та ін.), що можуть підтверджувати сумлінну відмову від носіння або використання зброї в умовах воєнного стану в Україні.

Встановлено, що суди в означеній категорії справ мають встановити наявність у особи щирої віри, використовуючи стандарт доказування “поза розумними сумнівами” (у кримінальному та адміністративному судочинстві). У цивільному судочинстві такі обставини справи мають бути встановлені з достатньою достовірністю.

Ключові слова: судове доказування; щира віра; стандарт доказування; практика Верховного Суду.

© Богдана Ратушна, 2026

В Україні діє режим воєнного стану, спричинений повномасштабним вторгненням росії та запроваджений Указом Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022¹. У зв'язку з цим постала нагальна потреба максимального залучення усіх громадян нашої держави до захисту Батьківщини та виконання конституційного обов'язку захисту України, передбаченого у ст. 65 Основного Закону². Цей обов'язок деталізується та конкретизується низкою спеціалізованих законів. Ці законодавчі акти створюють комплексну правову базу, яка регулює різні аспекти виконання цього обов'язку, від загальної військової служби до мобілізаційних заходів і альтернативних форм участі в обороні. Однак правовий режим воєнного стану передбачає тимчасове, зумовлене загрозою національній безпеці, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина. Такі обмеження можуть застосовуватись, зокрема, у зв'язку з проведенням мобілізаційних заходів. У цьому контексті окремої уваги заслуговує правовий порядок реалізації ст. 35 Конституції України, яка гарантує кожному право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність.

Частина 4 статті 35 Конституції України передбачає, що у разі, якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою. Закон України "Про альтернативну (невійськову) службу"³ визначає, що право на альтернативну службу мають громадяни України, які належать до релігійних організацій, віровчення яких не допускає користування зброєю та служби у Збройних Силах України. Перелік таких релігійних організацій затверджується Кабінетом Міністрів України.

Водночас цей Закон був розроблений і застосовувався переважно в контексті строкової військової служби у мирний час. Його застосування під час мобілізації в умовах воєнного стану в Україні стало предметом гострих дискусій та спричинило низку проблем у правозастосовній практиці насамперед через те, що чинне законодавство не передбачає механізму проходження альтернативної (невійськової) служби під час мобілізації в умовах воєнного стану. Закон України "Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію"⁴ не містить положень, які б звільняли від мобілізації осіб з релігійними переконаннями або дозволяли їм проходження альтернативної служби в умовах воєнного стану.

¹ Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>> (дата звернення 25.10.2025).

² Конституція України від 28 червня 1996 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення 25.10.2025).

³ Про альтернативну (невійськову) службу: Закон України від 12 грудня 1991 р. № 1975-XII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12#Text>> (дата звернення 25.10.2025).

⁴ Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21 жовтня 1993 р. № 3543-XII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>> (дата звернення 25.10.2025).

Проблеми реалізації конституційного права на альтернативну (невійськову) службу в умовах воєнного стану в Україні спричинилися до значної кількості судових проваджень в українських судах щодо притягнення до юридичної відповідальності осіб, які відмовляються від виконання військового обов'язку, зокрема від носіння або використання зброї, через свої релігійні переконання. Запорукою справедливого розгляду та вирішення судами таких категорій справ, як і будь-яких інших, є належне доказування обставин справи.

Проблеми судового доказування не обділені науковою увагою дослідників процесуальних галузей права і почасти є предметом активних обговорень (В. Гмирко, В. Вапнярчук, Т. Цюра, Д. Луспенник та ін). Однак особливості судового доказування у справах про сумлінну відмову особи від носіння та використання зброї через свої релігійні переконання в умовах воєнного стану в Україні нині не викликали особливого наукового інтересу, хоча у практичній площині означена проблема стоїть гостро.

Метою статті є комплексний аналіз специфіки процесу судового доказування наявності щирих релігійних переконань особи, що виключають можливість носіння або використання зброї в умовах воєнного стану в Україні, а також розробка практичних рекомендацій щодо перевірки правдивості таких тверджень судом.

За час повномасштабного вторгнення суди України напружували великий масив судової практики у справах про сумлінну відмову особи від носіння або використання зброї в умовах воєнного стану. Значна кількість таких судових проваджень здійснювалась у касаційному порядку Верховним Судом. З цього приводу є позиція Верховного Суду⁵, відповідно до якої сама лише належність до тієї чи іншої релігійної організації, віровчення якої забороняє користування зброєю, не є безумовною підставою для звільнення від мобілізації.

Крім цього, відповідно до правового висновку об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду за результатами розгляду справи № 573/838/24⁶, законодавство України не передбачає виключення з обов'язку проходити військову службу за призовом під час мобілізації, яке ґрунтується на релігійних або інших переконаннях. Такі переконання не можуть бути підставою для звільнення особи від кримінальної відповідальності у разі її ухилення від мобілізації у значенні ст. 336 Кримінального кодексу України⁷ (далі – КК України).

⁵ Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 02 травня 2024 р. у справі № 344/12021/22 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/118893514>> (дата звернення 25.10.2025).

⁶ Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 27 жовтня 2025 р. у справі № 573/838/24 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/131495382>> (дата звернення 25.10.2025).

⁷ Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>> (дата звернення 25.10.2025).

В аналізованому рішенні Верховного Суду зазначено, що за обставинами кримінального провадження суди попередніх інстанцій визнали винуватим і засудили обвинуваченого за ст. 336 КК України за те, що він, будучи придатним за станом здоров'я до військової служби, без поважних причин не прибув до територіального центру комплектування та соціальної підтримки для направлення до військової частини з метою проходження служби. У касаційній скарзі захисник зазначив, що обвинувачений мав підстави для добросовісної відмови від проходження військової служби, оскільки така відмова ґрунтувалася на його щирих релігійних переконаннях, несумісних із виконанням будь-якої військової служби, включно зі службою без зброї, а також на його належності до релігійної організації Свідків Єгови, віровчення якої категорично виключає можливість такої служби.

Оцінюючи зазначені касаційні вимоги, об'єднана палата зауважила, що призов за мобілізацією може зумовлювати виконання військового обов'язку небойового характеру, що не потребує носіння та використання зброї (ремонт техніки, вивезення поранених, будівництво укріплень тощо). Об'єднана палата визнала, що впроваджена законом неможливість відмовитися від військової служби через переконання означає, що таке обмеження має застосовуватися пропорційно до мети, що ставиться, навіть під час захисту Вітчизни від агресії. Міркування, пов'язані з переконаннями, не можуть бути повністю виключені під час війни, тому призов на військову службу під час мобілізації автоматично не скасовує права на сумлінну відмову від носіння або використання зброї⁸.

Тож особа, будучи призваною на військову службу під час мобілізації, має право на сумлінну відмову від носіння або використання зброї і може обстоювати це право в судах. Запорукою реалізації цього права є наявність у особи щирої віри, яка проявляється в її релігійних переконаннях.

Факт наявності релігійних переконань як підстави для реалізації права на сумлінну відмову від носіння або використання зброї може встановлюватися судом у межах:

– *кримінального судочинства*: якщо особа притягується до кримінальної відповідальності за ухилення від мобілізації (ст. 336 КК України) і посиляється на свої релігійні переконання як на обставину, що виключає її вину або пом'якшує її;

– *адміністративного судочинства*: у випадку оскарження дій (бездіяльності) або рішень територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки (ТЦК та СП), які не врахували релігійні переконання особи;

– *окремого провадження в цивільному судочинстві (теоретично)*: хоча це менш поширений шлях у контексті мобілізації. В окремому провадженні можуть встановлюватися факти, що мають юридичне значення.

⁸ Постанова Верховного Суду від 27 жовтня 2025 р. у справі № 573/838/24 (н 6).

Основою *предмета доказування* в означених категоріях справ є обставини, які свідчать про наявність у особи щирої віри, що проявляється в релігійних переконаннях, їх послідовність та незмінність. Тут варто зазначити, що етимологічний аналіз терміна “віра”, здійснений науковцями, визначає такі її значення, як вірність, служіння, щирість, переконаність, істинність, правильність⁹.

Доведення щирості віри та релігійних переконань, як і інших обставин, що мають значення для судової справи, має здійснюватись за допомогою таких процесуальних засобів доказування, як: допит свідків, дослідження письмових чи речових доказів, з-поміж них і електронних, та висновків експертів. Слід зазначити, що такий перелік процесуальних засобів доказування (джерел доказів) є, по суті, уніфікованим для будь-кого виду судочинства України (ст. 74 Цивільного процесуального кодексу України¹⁰, ст. 84 Кримінального процесуального кодексу України¹¹, ст. 72 Кодексу адміністративного судочинства України¹²).

При доведенні щирості релігійних переконань суди мають вимагати надання вагомих доказів наявності таких переконань і того, що вони є глибокими, свідомими та щирими. До таких доказів може належати довідка від релігійної організації, яка зареєстрована відповідно до Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”¹³, про належність особи до такої організації та про віровчення, яке забороняє використання зброї. Без сумніву, однієї лише довідки для доведення щирості переконань *недостатньо*. Суду мають бути надані інші *письмові* докази (наприклад, особисті щоденники та записники), а також *речові* та *електронні* докази, зокрема фото- та відеодокази активної участі особи в релігійних обрядах та інших заходах релігійної громади.

Також важливим у контексті досліджуваної проблеми є встановлення такої обставини, як відсутність в особи попереднього досвіду військової служби. Однак цю обставину не варто вважати вирішальною при доведенні щирості релігійних переконань, адже особа могла увірувати та отримати щирі релігійні переконання як у молодому, так і у середньому чи у старшому віці, зокрема після проходження військової служби в попередній період свого життя.

Окрім цього, вагомим доказом послідовності поведінки особи протягом тривалого часу, що свідчить про її глибокі релігійні переконання, є наявність

⁹ О Кузнецов, ‘Психологічний аналіз феномену віри у науковому пізнанні’ [2017] 1(11) Психологія і особистість 289.

¹⁰ Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>> (дата звернення 25.11.2025).

¹¹ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>> (дата звернення 25.11.2025).

¹² Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>> (дата звернення 26.11.2025).

¹³ Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1991 р. № 987-XII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text>> (дата звернення 26.11.2025).

звернення із заявою до ТЦК та СП (військкомату) про бажання пройти альтернативну службу з посиланням на релігійні переконання. Така заява може бути подана ще до отримання повістки або відразу після її отримання.

Показання свідків (представників релігійної громади, інших осіб) також можуть засвідчити щирість віри особи, дотримання нею релігійних настанов у повсякденному житті. Встановлення зазначених обставин допоможе підтвердити послідовність поведінки особи протягом тривалого часу та сформуванню в суду переконання про її щире віру.

Чи доцільно використовувати для доказування віри висновок експерта? Та який вид експертизи був би доцільний у цьому разі? Висловлюються міркування про те, що наявність щирих релігійних переконань зможе підтвердити висновок релігієзнавчої експертизи¹⁴. Слід зазначити, що в Україні немає окремого закону, який би врегулював проведення такої експертизи, але такий вид експертних досліджень є інструментом, визначеним у рамках Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації” та інших законодавчих актів (зокрема, пов’язаних із заборонаю пропаганди агресії). Релігієзнавча експертиза проводиться, щоб визначити, чи має релігійна організація “ознаки афілійованості” з закордонними центрами (особливо в РФ), і має наслідки, як-от припинення договорів користування майном.

Видається, що для встановлення наявності чи відсутності в особі щирої віри доцільно проводити судово-психологічну експертизу, адже такий вид експертних досліджень проводиться ‘для дослідження індивідуально-психологічних властивостей особистості, індивідуальних особливостей психічних процесів і станів підекспертного, що має значення для встановлення істини в конкретній справі’¹⁵.

Іншою важливою обставиною в контексті досліджуваної проблеми є часовий (темпоральний) аспект наявності в особі релігійних переконань. На думку С. Рабіновича, темпоральним рубежем виникнення в особі релігійних переконань може бути дата початку повномасштабної агресії або інша, більш рання, дата¹⁶. Слід погодитись із висловленими поглядами з метою виключення маніпулятивних тверджень про виникнення в особі щирої віри саме в період повномасштабного вторгнення, Суди мають вважати належними ті докази, що свідчать про існування в особі щирих релігійних переконань у період до початку повномасштабної російської агресії.

Безперечно, що усі вищевказані докази мають бути належними, допустимими, достовірними та достатніми для того, щоб Суд, дотримуючись усіх

¹⁴ С Рабінович, ‘Заміна виконання військового обов’язку альтернативною (невійськовою) службою як позитивне зобов’язання держави в умовах воєнного стану: pro et contra’ [2025] 2 Український часопис конституційного права 45 <https://doi.org/10.30970/jcl.2.2025.4>.

¹⁵ М-Л Чєпа, ‘Про предмет і об’єкт судово-психологічної експертизи’ [2007] 3(5) Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами 290–299.

¹⁶ Рабінович (н 14) 45–76.

процесуальних вимог їх дослідження, міг на їх основі встановити наявність чи відсутність у особи щирої віри та релігійних переконань.

Особливої уваги заслуговує питання стандарту доказування, який має бути застосований судом при встановленні факту наявності в особи щирої віри. Стандарт доказування як критерій достовірності результату судового пізнання залишається в центрі уваги наукової спільноти. Проте серед українських науковців немає єдиного розуміння цього поняття.

Значного поширення набуває уявлення про те, що знання, які одержує суд в процесі судового пізнання, не можна вважати абсолютно істинними, оскільки завжди мають певний ступінь ймовірності. Висловлюються міркування про те, що під істиною потрібно розуміти не повну доведеність вини особи у скоєнні злочину, а тільки високий ступінь ймовірності такої винуватості, а встановлення фактичних обставин справи характеризується високим ступенем ймовірності наближення до істини, “просування до істини”¹⁷, що в літературі одержало назву – *стандарт доказування*. Інші науковці висловлюють схожі міркування¹⁸.

Ці погляди, гадаємо, заслуговують на увагу, оскільки в них вказується на зв'язок стандарту доказування з якістю судового знання та його ймовірністю, що, на нашу думку, є виправданим. Вважаємо, що в судовому правозастосуванні істинне знання можливе лише щодо встановлення окремих, одиничних фактів. Результат судового пізнання як цілісна картина обставин справи у різних видах судових проваджень мозаїчно складається з суми знань про окремі факти, одні з яких можуть бути об'єктивно *істинними* (наприклад, знання про факт вчинення злочину, про розмір заподіяної матеріальної шкоди), інші ж – *ймовірними* (наприклад, висновок експерта про те, що позивач у момент укладення договору не розумів значення своїх дій, знання про мотиви злочину та про форму вини). Тому ймовірність *завжди* тією чи іншою мірою наявна в судовому знанні¹⁹.

Отже, стандарт доказування – це умовна межа, кількісна характеристика знань (доказів), що переходить у якість, достатню для винесення правосудного рішення, тобто певний рівень переконаності суду в істинності обставин, що є основою для ухвалення рішення. Вона розглядає його як критерій достовірності результатів судового пізнання, що визначає мінімально необхідний рівень доказів для встановлення обставин справи.

Ключові аспекти стандарту доказування:

– *Якісна оцінка доказів*: Суд досліджує докази та оцінює їх якість і кількість, доки не досягне певного рівня розуміння.

¹⁷ В Гмирко, *Доказування в кримінальному процесі: діяльнісна парадигма. Теоретичний аналіз. Проблема тизація. СМД-репрезентація* (АМСУ 2010) 137.

¹⁸ М Погорецький, О Міцкан, ‘Стандарт доказування “достатня підстава” у кримінальному процесі України’ [2019] 3 Вісник кримінального судочинства 31–42 <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2019.3/31-42>.

¹⁹ Б Ратушна, ‘Належне доказування у судовому правозастосуванні України в світлі практики Європейського суду з прав людини (загальнотеоретичне дослідження)’ (дис канд юрид наук, 2014) 67–68.

– *Суб'єктивне переконання*: Стандарт доказування пов'язаний із суб'єктивним переконанням судді, але воно має базуватися на об'єктивних доказах.

– *Межа між достатнім і недостатнім*: Це та точка, де суд вважає, що зібраної інформації достатньо для справедливого вердикту.

– *Процесуальна функція*: Стандарт доказування встановлює вимоги до того, наскільки “доведеними” мають бути факти, щоб на їх основі будувати рішення.

Хоча термін “стандарт доказування” не є прямо закріплений у процесуальному законодавстві, він відображає систему принципів та уявлень про мету доказування у різних видах судочинства. Так, у кримінальному та адміністративному судочинстві суди мають дійти внутрішнього переконання, що обставини встановлені поза розумним сумнівом. У цивільному судочинстві діє стандарт доказування, відповідно до якого суди мають встановити обставини справи з достатньою достовірністю²⁰. Стандарт судового доказування у справах про сумлінну відмову від носіння та використання зброї в умовах воєнного стану в Україні має відображати особливості того виду судочинства, у якому встановлюються такі обставини.

Тож прогалини в національному законодавстві стосовно можливості проходження альтернативної служби в умовах воєнного стану поставили під сумнів можливість реалізації конституційного права на свободу світогляду і віросповідання та спричинили появу численної кількості судових справ щодо сумлінної відмови від носіння чи використання зброї в умовах воєнного стану в Україні. У зв'язку з цим проблема належного доведення наявності щирої віри стала справжнім викликом для українських судів, які розглядають такі категорії справ.

На підставі аналізу чинного процесуального законодавства та правових позицій Верховного Суду стосовно доведення в судовому порядку щирої віри в справах про сумлінну відмову від носіння або використання зброї в умовах воєнного стану в Україні доцільно сформулювати висновки про те, що основою предмета доказування в таких справах є факт наявності в особи релігійних переконань (віри); їх щирість, а також виникнення (формування) таких переконань у період до повномасштабного вторгнення.

До засобів доказування (джерел доказів), які суди мають застосовувати для встановлення вищенаведених обставин, варто зарахувати увесь перелік процесуальних джерел доказів, які, незалежно від виду національного судочинства (кримінальне, адміністративне, цивільне), тяжіють до уніфікації.

Дослідження результатів судово-психологічної експертизи є вагомим психологічним маркером, який уможливорює суду відрізнити справжні релігійні переконання від маніпулятивних спроб ухилення від мобілізації.

²⁰ Ратушна (н 19) 67–68.

Важливим аспектом судового доказування вищезначених обставин є досягнення судом певного стандарту доказування, який, будучи критерієм достовірності результатів судового пізнання, визначає певний рівень переконаності суду в істинності обставин, що є основою для ухвалення рішення. У кримінальному та адміністративному судочинстві суди у справах про сумлінну відмову від носіння або використання зброї в умовах воєнного стану в Україні мають встановити наявність у особи щирої віри поза розумними сумнівами. У цивільному судочинстві такі обставини справи мають бути встановлені з достатньою достовірністю.

Безперечно, особливості належного встановлення обставин справи про сумлінну відмову від носіння або використання зброї в умовах воєнного стану в Україні потребують більш детального дослідження, адже судове доказування – це складна багатогранна процесуальна діяльність. Тому активне долучення науковців і правників-практиків до обговорення і вирішення цих проблем, без сумніву, матиме позитивний вплив на якість здійснення правосуддя у зазначеній категорії судових справ і збагатить теорію доказування новими науковими здобутками.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Hmyrko V, *Dokazuvannia v kryminalnomu protsesi: diialnisna paradyhma. Teoretychnyi analiz. Problematyzatsiia. SMD-reprezentatsiia* (AMSU 2010) (in Ukrainian).

Journal articles

2. Chepa M-L, 'Pro predmet i ob'iekt sudovo-psykholohichnoi ekspertyzy' [2007] 3(5) Aktualni problemy navchannia ta vykhovannia liudei z osoblyvymy potrebamy 290–299 (in Ukrainian).
3. Kuznietsov O, 'Psykholohichni analiz fenomenu viry u naukovomu piznanni' [2017] 1(11) Psykholohiia i osobystist 289 (in Ukrainian).
4. Pohoretskyi M, Mitskan O, 'Standart dokazuvannia "dostatnia pidstava" u kryminalnomu protsesi Ukrainy' [2019] 3 Visnyk kryminalnoho sudochynstva 31–42 <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2019.3/31-42> (in Ukrainian).
5. Rabinovych S, 'Zamina vykonannia viiskovoho obov'iazku alternatyvnoiu (neviiskovoio) sluzhboiu yak pozytyvne zobov'iazannia derzhavy v umovakh voiennoho stanu: pro et contra' [2025] 2 Ukrainskyi chasopys konstytutsiinoho prava 45 <https://doi.org/10.30970/jcl.2.2025.4> (in Ukrainian).

Theses

6. Ratushna B, 'Nalezhne dokazuvannia u sudovomu pravozastosuvanni Ukrainy v svitli praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny (zahalnoteoretychne doslidzhennia)' (dys kand yuryd nauk, 2014) (in Ukrainian).

FEATURES OF JUDICIAL PROOF OF SINCERE BELIEF
IN CASES OF CONSCIENTIOUS REFUSAL TO CARRY
OR USE WEAPONS UNDER MARTIAL LAW IN UKRAINE

ABSTRACT. The article examines, at a general theoretical level, some features of judicial evidence of sincere religious beliefs (faith) on the basis of which a person conscientiously refuses to carry or use weapons in conditions of martial law in Ukraine.

Based on an analysis of the Constitution of Ukraine, the Decree of the President of Ukraine “On the Introduction of Martial Law” dated 24 February 2022 No. 64/2022, the Law of Ukraine “On Alternative (Non-Military) Service in Ukraine”, and the Law of Ukraine “On Mobilisation Preparation and Mobilisation”, it has been found that the right to alternative service, which is enjoyed by citizens of Ukraine who belong to religious organisations whose beliefs do not allow the use of weapons and service in the Armed Forces of Ukraine (Part 4 of Article 35 of the Constitution of Ukraine), cannot be exercised under martial law in Ukraine, as the current legislation does not provide for a mechanism for alternative (non-military) service during mobilisation under martial law. Such gaps in the legislation have led to a significant number of court proceedings in Ukrainian courts to bring to justice persons who refuse to carry or use weapons because of their religious beliefs.

Based on the research conducted, conclusions have been drawn that the subject of proof in such cases should include the fact of a person’s religious beliefs (faith); the sincerity of such religious beliefs (faith); and the emergence (formation) of sincere religious beliefs in the period prior to the full-scale invasion of Ukraine.

Such circumstances of the subject matter of proof may be established within the framework of criminal, administrative or civil proceedings using the entire list of procedural sources of evidence, which, regardless of the type of national proceedings, tend towards unification.

A list of relevant and admissible evidence (documents from religious communities, testimonies, confirmation of previous activities, etc.) that may confirm conscientious refusal to bear or use weapons under martial law in Ukraine has been outlined.

It has been established that courts in this category of cases must establish the existence of sincere belief in a person using the standard of proof “beyond reasonable doubt” (in criminal and administrative proceedings). In civil proceedings, such circumstances of the case must be established with sufficient certainty.

KEYWORDS: judicial evidence; sincere belief; standard of proof; Supreme Court practice.

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ З АКТУАЛЬНОЇ ТЕМИ

1. Із загальних засад конституційного ладу України, обов'язків людини перед суспільством і з конституційного обов'язку захисту Вітчизни випливає обов'язок кожного громадянина зробити свій внесок у захист Вітчизни у разі агресії проти України та наявності життєвої загрози її існуванню. Цей обов'язок жодним чином не залежить від переконань людини, зокрема релігійних, оскільки ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань.

2. До переконань, сповідування яких є конституційно захищеним, належать, зокрема, такі релігійні переконання, яким суперечить виконання військового обов'язку та військової служби. Нерозривний зв'язок переконань із особистістю людини, збереженням внутрішньої цілісності людини як особистості зумовлює принципову неможливість зміни переконань без руйнівного впливу на цілісність особистості та її засадничу гідність, які є об'єктом безумовної поваги та охорони в конституційному та міжнародному праві прав людини.

Право на заміну виконання військового обов'язку альтернативною (невійськовою) службою є інструментом забезпечення можливості сповідувати, зокрема, згадані вище релігійні переконання. Під таким оглядом гарантія ч. 4 ст. 35 Конституції України являє собою своєрідний антидискримінаційний механізм, заснований на обґрунтованій правовій диференціації обов'язків громадян з огляду на зв'язок між їхніми релігійними переконаннями та виконанням військового обов'язку.

3. Обов'язки захисту суверенітету і територіальної цілісності України, обов'язок захисту Вітчизни та обов'язки альтернативної (невійськової) служби, зокрема під час дії воєнного стану, є видами обов'язків людини перед суспільством.

4. За своєю правовою природою право на сумлінну відмову від військової служби з мотивів релігійних переконань є абсолютним суб'єктивним правом із немайновим змістом, яке походить від фундаментального та конституційного права на свободу світогляду та віросповідання; джерелом права на відмову від військової служби є цінність "суверенітету приватної особи", а не воля держави; обмеження конституційних прав людини і громадянина має відбуватися на рівні норм Конституції України, а не спеціальних законів.

5. Альтернативна (невійськова) служба є особливим видом публічної служби виключно поза межами Сил безпеки й оборони України у цивільних установах (охорона здоров'я, соціальний захист, освіта, ДСНС/цивільний захист, критична інфраструктура, довілля тощо), яка призначена лише для

осіб, чий переконання повністю унеможливають виконання військового обов'язку і проходження військової служби в будь-якій формі.

Для функціонування інституту альтернативної (невійськової) служби в умовах війни існують юридичні, моральні й політичні та військово-економічні підстави. До останніх належить нагальна потреба безперервно підтримувати охорону, захист і відновлення об'єктів інфраструктури як у прифронтових, так і в тилкових зонах, розмінування, невідкладну допомогу пораненим, внутрішньо переміщеним особам тощо. Завдяки альтернативній (невійськовій) службі під час війни обороноздатність держави буде забезпечена у спосіб, який не порушуватиме конституційних та міжнародних гарантій права людини на охорону людської гідності, свободи релігії та недискримінації.

6. У разі запровадження альтернативної служби у воєнний час – за дотримання невійськового характеру такої служби – її інші умови (тривалість, місця несення, ризики тощо) мають відповідати умовам, які поширюються на військовослужбовців, а під час дії воєнного стану – на мобілізованих. Водночас це не повинно перерости в покарання чи дискримінацію осіб, які проходять альтернативну службу.

Коло громадян, які мають право на заміну військової служби альтернативною (невійськовою) службою, не може бути обмежене за ознакою їх належності до певних релігійних організацій.

7. Законом мають бути врегульовані організаційні засади альтернативної (невійськової) служби, порядок розгляду заяв громадян про наявність у них релігійних переконань, яким суперечить виконання військового обов'язку, порядок скерування громадян для проходження альтернативної (невійськової) служби та особливості проходження такої служби в мирний час та в умовах воєнного стану.

З урахуванням зарубіжного досвіду і практики Європейського суду з прав людини за ст. 9 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, зокрема у справах проти Вірменії, в українському законодавстві, яке забезпечує конституційне право на альтернативну службу, важливо передбачити механізм забезпечення окремих видів служби, яка запроваджується у визначених Конституцією і законом випадках замість виконання військового обов'язку, залежно від характеру релігійних переконань громадянина.

У законі мають бути повною мірою враховані міжнародні стандарти, наведені у Висновку Венеційської Комісії, зокрема: доступ громадян до альтернативної служби має здійснюватися через справедливі та прозорі механізми; система альтернативної служби має бути достатньою мірою відокремлена від військової системи щодо повноважень, контролю або застосовуваних правил, зовнішніх ознак, а також тривалості програми

порівняно з військовою службою; будь-яка форма нагляду чи контролю за організацією та проходженням альтернативної служби повинна мати цивільний характер.

Бажаним є створення незалежного органу виконавчої влади, відповідального за формування та реалізацію державної політики у сфері проходження альтернативної (невійськової) служби. У законі слід передбачити компетенцію такого органу здійснювати акредитацію місць (баз) проходження альтернативної (невійськової) служби за прозорими критеріями: відповідність профілю робіт, наявність матеріально-технічної бази і наставництва, гарантії безпеки та трудових прав, ведення обліку часу і результатів. Акредитовані бази мають бути внесені до Єдиного реєстру.

8. Для вирішення питання про скерування на проходження альтернативної служби правове значення має зумовлений релігійними переконаннями громадянина факт існування (юридичний стан) непереборного конфлікту сумління, що призводить до неможливості виконувати військовий обов'язок. Водночас джерела виникнення релігійної віри (вірувань), віровчень та релігійних переконань є юридично нейтральними, що впливає із засади відокремлення церкви і релігійних організацій в Україні від держави (ч. 3 ст. 35 Конституції України). Предметом оцінювання з боку органів державної влади може бути тільки ступінь серйозності, глибини, щирості та послідовності сповідування релігійних переконань.

9. Предмет доказування наявності щирих релігійних переконань (віри), на підставі яких особа сумлінно відмовляється від носіння або використання зброї в умовах воєнного стану в Україні, має включати факт наявності в особи релігійних переконань (віри); щирість таких релігійних переконань (віри) та виникнення (формування) щирих релігійних переконань у період до початку повномасштабного вторгнення. Такі обставини можуть встановлюватись у межах адміністративного, кримінального чи цивільного судочинства за допомогою усього переліку процесуальних джерел доказів. Суди мають встановити наявність у особи щирої віри, використовуючи стандарт доказування “поза розумними сумнівами” (у кримінальному та адміністративному судочинстві). У цивільному судочинстві такі обставини справи мають бути встановлені з достатньою достовірністю.

10. У Законі України “Про військовий обов'язок і військову службу” слід передбачити гарантії несення військової беззбройної служби – державної служби особливого характеру у складі Сил безпеки й оборони України та інших військових формувань на небойових посадах без носіння та застосування зброї, призначеного для осіб, чії релігійні або інші переконання суперечать лише поводженню зі зброєю, але не самій військовій службі та підпорядкуванню. Вирішення питань управління організацією та проход-

женням громадянами військової беззбройної служби може бути покладене на окремий структурний підрозділ Міністерства оборони України.

11. Серед законодавчих змін, пов'язаних із запровадженням в умовах війни альтернативної (невійськової) служби, мають бути також зміни до Кримінального кодексу України, спрямовані на протидію ухиленню від такої служби чи неналежне виконання покладених обов'язків.

За редакцією координатора актуальної теми

“Конституційний обов'язок захисту Вітчизни і право на свободу світогляду та віросповідання в умовах воєнного стану”,

*доктора юридичних наук, професора,
професора кафедри конституційного права
Львівського національного університету імені Івана Франка,
завідувача Лабораторії прав людини імені академіка Петра Рабіновича
Науково-дослідного інституту державного будівництва
та місцевого самоврядування НАПрН України*

СЕРГІЯ РАБІНОВИЧА

ВИБРАНА БІБЛІОГРАФІЯ З АКТУАЛЬНОЇ ТЕМИ:
“КОНСТИТУЦІЙНИЙ ОБОВ’ЯЗОК ЗАХИСТУ ВІТЧИЗНИ
І ПРАВО НА СВОБОДУ СВІТОГЛЯДУ ТА ВІРОСПОВІДАННЯ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ”

1. Cahill L S, *Love Your Enemies: Discipleship, Pacifism, and Just War Theory* (Westminster John Knox Press 2013).
2. Fiala A (ed), *The Routledge Handbook of Pacifism and Nonviolence* (Routledge 2020).
3. Fratelli Tutti. Енцикліка Всі Брати (Брати і Сестри) Святішого Отця Франциска про братерство і суспільну дружбу (пер. О. Кривобочок, Святий Престол 2020) <https://www.vatican.va/content/francesco/uk/encyclicals/documents/papa-francesco_20201003_encyclica-fratelli-tutti.html> (дата звернення 15.02.2026).
4. Kellenberger J, *Religion, Pacifism, and Nonviolence* (Springer 2017).
5. Raven C E, *The Theological Basis of Christian Pacifism* (SCM Press 1950).
6. Вереша Р, *Філософія вини у кримінальному праві* (Алерта 2024).
7. Вовк Д, *Право і релігія: загальнотеоретичні проблеми співвідношення* (Право 2009).
8. Гмирко В, *Доказування в кримінальному процесі: діяльнісна парадигма: теоретичний аналіз, проблематизація, СМД-репрезентація* (АМСУ 2010).
9. Демидова Л, Назарчук В, *Кримінально-правова охорона національної безпеки України: кримінальна відповідальність за ухилення від проходження служби цивільного захисту в особливий період чи у разі проведення цільової мобілізації* (Право 2019).
10. Зачепа А, *Армія, релігія, держава: українські та світові реалії* (Закарпат. держ. ун-т, Львів. навч.-наук. ін-т., 2011).
11. Іванов В, ‘Зловживання правом у сфері альтернативної (невійськової) служби’ [2025] 3 Київський часопис права 24–32 <https://doi.org/10.32782/klj/2025.3.3>.
12. Кобрин В, Нос Ю, Полюх Р, ‘Співвідношення обов’язку захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України з правом на свободу світогляду та віросповідання в умовах правового режиму воєнного стану’ [2024] 1 Український часопис конституційного права 55–69 <https://doi.org/10.30970/jcl.1.2024.5>.
13. Колодний А, Филипович Л, ‘Війна та її наслідки для релігійного багатоманіття України’ [2025] 3 Філософська думка 135–148 <https://doi.org/10.15407/fd2025.03.135>.
14. Котилко Я, ‘Модель альтернативної (невійськової) служби у Фінляндії: структура, механізми та виклики’ [2025] 28 Публічне управління та регіональний розвиток 303–333 <https://doi.org/10.34132/pard2025.28.01>.

15. Летнянчин Л, *Конституційні обов’язки людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики* (СПД ФО Вапнярчук Н В 2006).
16. Мохончук Б, Ковтуненко О, ‘Альтернативна служба з міркувань совісті: міжнародні стандарти, судова практика та проблеми регулювання в Україні’ [2025] 1 Український часопис конституційного права 44–59 <https://doi.org/10.30970/jcl.1.2025.5>.
17. Навроцький В, *Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посібник* (Юрінком Інтер 2009).
18. Рабінович П (голов ред), *Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики* (Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина НДІ ДБМС НАПрН України, Серія І: Дослідження та реферати, вип. 30, Сполум 2016).
19. Рабінович П, ‘Свобода віровизнання: філософсько-правові та державно-юридичні аспекти’ [2001] 2(25) Вісник Академії правових наук України 108–114.
20. Рабінович П, Панкевич І, *Здійснення прав людини: проблеми обмежування (загальнотеоретичні аспекти)* (Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина НДІ ДБМС НАПрН України, Серія І: Дослідження та реферати, вип. 3, Астрон 2001).
21. Рабінович С, ‘Заміна виконання військового обов’язку альтернативною (невійськовою) службою як позитивне зобов’язання держави в умовах воєнного стану: pro et contra’ [2025] 2 Український часопис конституційного права 45–76 <https://doi.org/10.30970/jcl.2.2025.4>.
22. Ратушна Б, ‘Належне доказування у судовому правозастосуванні України в світлі практики Європейського суду з прав людини (загальнотеоретичне дослідження)’ (дис канд юрид наук, 2014).
23. *Релігійна свобода і права людини* (у 3 т., упор. М Мариневич, Л Коваленко, Свічадо 2000–2004).
24. Христова Г, *Позитивні зобов’язання держави у сфері прав людини: сучасні виклики* (Право 2018).
25. Ярмол Л, *Свобода віросповідання: юридичне забезпечення в Україні (загальнотеоретичне дослідження)* (Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина НДІ ДБМС НАПрН України, Серія І: Дослідження та реферати, вип. 8, Світ 2006).

Андріанна Бадида

кандидатка юридичних наук,
доцентка кафедри теорії та історії держави і права
Ужгородського національного університету
(Ужгород, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5980-5132>
Andrianna.badyda@gmail.com

УДК 342.72:17.026.4

ЛЮДСЬКА ГІДНІСТЬ У СУЧАСНОМУ ПРАВОРОЗУМІННІ: СУБ'ЄКТИВНЕ ПРАВО, ПРИНЦИП ЧИ МЕЖА ВЛАДИ

Анотація. У статті здійснено теоретико-правовий аналіз правової природи людської гідності в сучасному праворозумінні з метою з'ясування її місця в системі прав людини та механізмів обмеження державної влади. Показано, що в різних правових традиціях людська гідність концептуалізується по-різному: як засаднича цінність, конституційний принцип або суб'єктивне право, що безпосередньо впливає на характер її юридичного захисту.

Досліджено німецьку модель, у якій людська гідність закріплена як автономний і безпосередньо діючий конституційний принцип, що встановлює абсолютну межу дозволеного втручання держави та забороняє перетворення людини на засіб навіть в ім'я публічного блага. Натомість французька правова доктрина і практика Конституційної ради розглядають гідність як конституційний принцип, що функціонує в межах правопорядку та реалізується через механізм пошуку балансу, інколи – шляхом обмеження індивідуальної автономії.

Зміст і правова природа гідності залишаються дискусійними. Попри наявність мінімального універсального ядра (неприпустимість певних форм поведінки з людиною), поза цим ядром гідність не має уніфікованого наповнення та залежить від конкретної моделі конституційного правозастосування. Це породжує різні, інколи протилежні способи використання поняття “гідність” у судових аргументаціях.

У статті показано, що людська гідність, на думку певних вчених, концептуалізується як конституційний принцип і водночас як категорія, що виконує “межову” функцію щодо державної влади. Інші дослідники обґрунтовують подвійний характер гідності – як принципу / цінності та суб'єктивного права, наголошуючи, що нерозмежування цих аспектів призводить до труднощів у інтерпретації.

Показовою є українська конституційна модель, у якій людська гідність прямо закріплена переважно як суб'єктивне право на повагу до неї, тоді як принципом виступає обов'язок держави забезпечувати права і свободи людини. Це спонукає до необхідності подальшого теоретичного уточнення правової природи гідності людини з урахуванням законодавчого регулювання та практики Конституційного Суду України.

Ключові слова: людська гідність; права людини; конституційний принцип; суб'єктивне право; конституційна цінність; межі державного втручання; автономія волі; пропорційність; конституційна юрисдикція.

АКТУАЛЬНІСТЬ цієї статті зумовлена відсутністю єдності в підходах до визначення правової природи людської гідності в сучасному конституційному праві. У різних правових традиціях людська гідність розглядається або як суб'єктивне право, або як конституційний принцип, або як засаднича цінність, що безпосередньо впливає на механізми її захисту та межі допустимого втручання державної влади.

В українському правопорядку ця проблема набуває особливої гостроти у зв'язку з прямим закріпленням гідності як суб'єктивного права у Конституції України та одночасним впливом європейських доктринальних підходів і практики Європейського суду з прав людини, у яких гідність переважно має статус принципу.

МЕТА СТАТТІ – дослідити правову природу людської гідності у сучасному правопорядку шляхом аналізу її концептуалізації як суб'єктивного права та як конституційного принципу, а також визначення особливостей функціонування людської гідності в українській конституційній моделі у порівняльному контексті.

Поняття людської гідності є предметом активних наукових досліджень як у межах теорії прав людини, так і конституційного права. У зарубіжній доктрині людська гідність розуміється як фундаментальна цінність сучасного праворозуміння, нормативний орієнтир для судового тлумачення та концепт із широким змістом, що відображено у працях К. МакКруддена, Дж. Волдрона, Н. Рао, Д. Грімма, Л. Р. Баррозо тощо. Українська правова доктрина також представлена вагомими дослідженнями людської гідності, зокрема у працях М. Савчина, П. Рабіновича, С. Шевчука та ряду інших вчених, однак питання її правової природи – як суб'єктивного права, конституційного принципу чи межової категорії – залишається недостатньо систематизованим.

Ряд авторів у всьому світі ставлять перед собою одне й те ж питання: що означає “гідність” у правовому сенсі? Чи це самостійне право, чи це фундамент усіх прав, або ж, як стверджує вчений К. МакКрудден, лише зручна риторична формула? У підсумку поняття людської гідності не має єдиного, універсального змісту. Згадуваний автор зазначає, що суди в різних країнах використовують “гідність”: для скасування обмежень на аборти (США), для обґрунтування заборон (Франція), для скасування дискримінаційних норм (ПАР), у справах про асистоване самогубство в Європі. Тож гідність часто не обмежує суддівський розсуд, а навпаки – розширює його, бо наповнюється змістом залежно від контексту¹.

Своєю чергою Л. Р. Баррозо показує, що людська гідність стала універсальним поняттям у сучасному праві, але її зміст не є єдиним, крім того, часто протилежні сторони в одному й тому ж спорі посилаються на гідність.

¹ C McCrudden, 'Human Dignity and Judicial Interpretation of Human Rights' [2008] 19(4) The European Journal of International Law 656–657 <https://doi.org/10.1093/ejil/chn043>

Автор також наводить приклади конкретних судових справ з усього світу, які об'єднують апелювання до людської гідності, але з різним змістом і результатом². З наведеного робимо висновок, що гідність є доволі суперечливим поняттям. Тож невизначеність правового змісту людської гідності зумовлена не лише її моральним походженням, а насамперед відсутністю єдності щодо її юридичної природи.

Ключовим філософським джерелом сучасного правового розуміння гідності є категоричний імператив Канта: людина повинна розглядатись завжди як мета, а не засіб. Саме тому гідність має абсолютну цінність, яка не підлягає зважуванню з утилітарними інтересами. Іншими словами, гідність виконує межову функцію для державної влади, забороняючи сприйняття людини як засобу навіть в ім'я публічного блага³. Саме тому в конституційно-правовому вимірі гідність розглядається не як об'єкт балансування, а як абсолютна межа допустимого втручання держави.

Цікавим видається дослідження Неомі Рао, яка ставить у ньому методологічно дуже сильне питання: що саме мають на увазі конституційні суди, коли вони посилаються на людську гідність? Відповідаючи, авторка демонструє, що апеляція до людської гідності в конституційній юриспруденції приховує щонайменше три різні концепції: вроджену гідність як внутрішню цінність особи, субстантивну гідність як вимогу відповідності певним соціальним стандартам та гідність як визнання, що пов'язана з повагою і символічним статусом. Нерозрізнення цих концепцій призводить до концептуальної непрозорості судових рішень і пояснює, чому посилання на гідність може як розширювати, так і обмежувати індивідуальну автономію⁴. Із наведеного чітко зрозуміло, що відсутність концептуального розмежування гідності фактично уможлиблює її ситуативне використання як інструменту захисту, так і обмеження автономії особи.

У філософії ідея гідності існувала давно, але у правових і особливо конституційних текстах вона з'являється масово лише у ХХ ст. Перші конституційні згадки: Мексика (1917), Веймарська Німеччина (1919), Фінляндія (1919), Португалія (1933), Ірландія (1937), Куба (1940). Водночас використання гідності в цих конституціях було обмеженим і маргінальним, а не системотвірним. Рішучий перелом відбувається після 1945 року, коли переможені у Другій світовій війні держави зробили гідність центральною конституційною цінністю як реакція на досвід масових порушень людської гідності⁵.

Однією з перших правових систем, у рамках якої людська гідність набула статусу самостійної та безпосередньо діючої конституційної норми,

² L. R. Barroso, 'Here, There, and Everywhere: Human dignity in Contemporary Law and in the Transnational Discourse.' [2012] 35:331 Boston College International & Comparative Law Review 331–333.

³ R. Steinmann, 'The legal significance of human dignity' (thesis, Doctor of Laws, 2016) 14–16.

⁴ N. Rao, 'Three Concepts of Dignity in Constitutional Law' [2013] 86 Notre Dame Law Review 187–189.

⁵ McCrudden (n 1) 664–666.

став Основний закон ФРН 1949 р., у ст. 1 якого було закріплено підхід, який визначив подальший розвиток європейської доктрини прав людини. Формула, відповідно до якої людська гідність є недоторканною, а її повага і захист становлять обов'язок усієї державної влади⁶, закріплює принципово новий підхід до співвідношення людини і держави. Йдеться не лише про проголошення цінності, а про встановлення абсолютної межі, яка не може бути подолана жодними міркуваннями доцільності чи суспільного інтересу. Саме ця особливість німецької моделі зумовлює її відмінність від інших європейських підходів до правового розуміння гідності.

Д. Грімм, професор, колишній суддя Федерального конституційного суду Німеччини, у співавторстві з А. Кеммерер і К. Меллерс показують, що в німецькій конституційній доктрині людська гідність зазвичай не визначається через абстрактне поняття, а з'ясується шляхом установлення конкретних дій, які становлять її порушення. Такий підхід дає змогу усвідомити сутність гідності саме з практичної точки зору. Автори прямо вказують, що гідність є “воротами” для етичних аргументів у праві, особливо у справах щодо катувань, біотехнологій та меж втручання держави в людське життя⁷.

На відміну від німецького підходу французька правова доктрина та практика Конституційної ради тяжіють до інструментального розуміння гідності як конституційного принципу, який функціонує в межах публічного порядку та застосовується через механізми балансування, інколи навіть як обмеження індивідуальної автономії. Незважаючи на відсутність прямого закріплення людської гідності у тексті Конституції 1958 р., Конституційна рада послідовно розглядає її як орієнтир, що обмежує як законодавця, так і виконавчу владу. Аналіз рішень Ради у справах, пов'язаних з припиненням лікування, глибокою седацією, а також добровільним перериванням вагітності, свідчить про те, що людська гідність у французькій моделі не зводиться до суб'єктивного права особи або прояву її автономії, а функціонує як конституційний принцип⁸. Тож у Франції людська гідність постає як межовий принцип, що визначає допустимі рамки законодавчого регулювання та наповнюється конкретним змістом у процесі конституційного правозастосування.

Проаналізовані підходи до людської гідності неминуче ставлять питання про її юридичну природу та місце в системі конституційного права: як принципу, суб'єктивного права чи особливої ціннісної категорії.

⁶ Basic Law for the Federal Republic of Germany (Grundgesetz). (1949) <https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gg> (accessed 15.02.2026).

⁷ D Grimm, A Kemmerer, C Möllers, *Human Dignity in Context. Explorations of a Contested Concept* (Nomos 2018).

⁸ А Бадида, ‘Принцип поваги до людської гідності у правопорядку Французької Республіки’, *International scientific-practical conference “Current Issues of the World Economy, International Economic Relations and International Communications Amidst the Formation of a New World Order and Polarization of the World”* (March 24–25, 2025) Vol. 1 (Baltija Publishing 2025) 138–140 <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-534-1-17>.

Гідність не завжди має конкретного носія, крім того, не завжди можна визначити чіткий обсяг, конкретний спосіб реалізації, одного адресата (наприклад, заборона тортур, жорстокого поводження, мінімальні соціальні стандарти). Гідність як принцип – це джерело інших прав людини (право на життя, тілесну недоторканність, автономію, приватність) та “обмежувачем” державної влади, вважає Л. Р. Баррозо. Згодимось із ним у тому, що це власне типова роль принципу, а не суб'єктивного права. До того ж гідність як принцип означає, що суд може застосовувати її без прямої норми, використовувати для пошуку балансу та наповнювати змістом залежно від контексту та виконує системотвірну роль.

Дж. Вальдрон також обґрунтовує необхідність розуміння людської гідності як правового принципу, виходячи з її статусної природи. Оскільки статус є складною юридичною категорією, що визначає обсяг прав, обов'язків та заборон, людська гідність у сучасному праві постає як нормативний принцип, який структурує систему прав людини та визначає межі допустимого поводження з особою. Крім того, вчений підкреслює, що гідність “почувається вдома” у праві⁹. Іншими словами, гідність – це не просто моральна ідея, запозичена правом, а правова конструкція з власною логікою¹⁰.

У вступі до збірника “Human Dignity and Bioethics” А. Шульман демонструє, що звернення до людської гідності в біоетичних дебатах часто породжує не консенсус, а конфлікт, оскільки одне й те саме поняття використовується для обґрунтування протилежних нормативних позицій. Водночас автор не відкидає гідність як таку, а наполягає на необхідності розрізнення її концептуальних значень і пропонує розуміти гідність насамперед як людяність, здатну виконувати орієнтуючу функцію в етиці та праві¹¹.

Важливо зауважити, що ряд науковців схиляються до позиції щодо подвійної правової природи гідності: як конституційної цінності та як суб'єктивного права, і ця дуальність породжує інтерпретаційні труднощі. У низці конституцій, зокрема і у німецькій, гідність є одночасно позитивним і негативним правом, яке не лише накладає обмеження на дії держави, а й зобов'язує державу поступово реалізовувати гідність¹². Теоретична відмінність між гідністю як цінністю та гідністю як правом полягає в тому, що перша виконує засадничу функцію, визначаючи аксіологічну основу конституційного ладу та спрямовує тлумачення та застосування прав людини. У такому сенсі вона не може бути об'єктом обмеження, оскільки саме цінності слугують критерієм оцінки допустимості втручання держави у сферу прав. Натомість гідність як суб'єктивне право має іншу юридичну природу: вона наділена

⁹ J Waldron, M Dan-Cohen (eds), *Dignity, Rank, and Rights: The Berkeley Tanner Lectures* (Oxford Academic 2012), <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199915439.001.0001>.

¹⁰ Ibid 210.

¹¹ A Schulman, ‘Bioethics and the question of human dignity’, *Human dignity and bioethics: essays commissioned by the President’s Council on Bioethics* (Washington D.C. 2008) 4–6.

¹² Steinmann (n 3) 16.

визначеним обсягом, може вступати у конфлікт з іншими конституційними правами та підлягає застосуванню механізму пропорційності. Змішування цих двох вимірів гідності призводить до концептуальної непослідовності, оскільки вроджена гідність не може одночасно зберігати абсолютний характер і бути предметом балансування в межах обмеження прав. Саме тому розмежування гідності як цінності та як права є необхідною передумовою коректного конституційного тлумачення і запобігання релятивізації її нормативного змісту¹³.

У цьому контексті показовою є конституційна модель України, у якій людська гідність закріплена передусім у формі суб'єктивного права. Стаття 28 Конституції України формулює гідність як право на повагу до неї¹⁴, що фактично вбудовує це положення у загальний механізм обмеження прав і застосування принципу пропорційності. На відміну від підходів, у яких “вроджена” гідність концептуалізується як вроджена цінність, українська модель не проводить чіткого розмежування між онтологічною гідністю та правом на її повагу і захист. Як наслідок, оця “вроджена” гідність стає суб'єктивним правом, що потенційно допускає її зважування з іншими конституційними правами. Водночас, аналізуючи текст Конституції України, зокрема ст. 3, людська гідність постає передусім як конституційна цінність та як суб'єктивне право (ст. 28), тоді як системотвірним принципом є обов'язок держави поважати та забезпечувати права і свободи людини. За таких умов гідність не набуває статусу автономного конституційного принципу, а функціонує опосередковано – через принцип поваги до прав людини. Наведене актуалізує необхідність подальшого теоретичного уточнення правової природи людської гідності в українському конституційному праві, з урахуванням як нормативного регулювання, так і практики Конституційного Суду України.

Гідність людини має виконувати не лише легітимуючу, а насамперед обмежувальну функцію щодо державної влади. У цьому контексті питання правової природи людської гідності логічно доповнюється аналізом автономії особи, через яку гідність реалізується у сфері індивідуальної свободи та прийняття рішень. Автономія у цьому сенсі виступає категорією, що поєднує ціннісний і нормативний виміри людської гідності.

Однією із найбільш послідовних сучасних концепцій автономії є підхід К. Трейгер-Бар-Ама, яка розглядає автономію не лише як свободу волі, а як нормативну категорію, тісно пов'язану з обов'язками щодо інших та повагою до людської гідності¹⁵. Крім того, автономія пов'язується з кантівським категоричним імперативом. Уже згадуваний нами вчений Л. Р. Баррозо також пропонує виділяти автономію як право особи робити фундаментальні життєві вибори. Серед складових гідності вчений також виділяє внутріш-

¹³ Steinmann (n 3) 215–223.

¹⁴ Конституція України від 28 червня 1996 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>> (дата звернення 10.12.2025).

¹⁵ K Treiger-Bar-Am, ‘In Defense of Autonomy: An Ethic of Care’ [2008] 3 NYU Journal of Law & Liberty 551.

ню цінність (кожна людина має гідність просто тому, що вона людина) та соціальну цінність (гідність пов'язана з відповідальністю перед іншими та суспільством)¹⁶.

Ми з'ясували, що в сучасній конституційній доктрині автономія особи зазвичай розглядається як центральний, а інколи й необхідний елемент людської гідності. Водночас, як слушно зазначає М. Мальманн, такий зв'язок не є безпроблемним, оскільки традиційна модель автономного, раціонального суб'єкта зазнає критики з огляду на соціальні, культурні та гендерні чинники. Саме ця напруженість між гідністю та автономією зумовлює потребу в переосмисленні автономії не як абстрактної свободи волі, а як нормативної категорії, що може забезпечити реальний захист людської гідності у конституційному праві¹⁷. По суті, без автономії гідність у праві втрачає свій правовий сенс і перетворюється на інструмент контролю.

Висновки. Людська гідність не зводиться до абстрактної цінності, а виконує фундаментальну роль у системі прав людини. Саме завдяки цьому різні правові та культурні системи можуть погоджуватися щодо неприйнятності певних форм поведінки з людиною незалежно від відмінностей у правових традиціях та ціннісних орієнтаціях.

Водночас поза цим мінімальним ядром гідність не має уніфікованого змісту, а її правове тлумачення залишається контекстуальним і залежним від конкретної моделі конституційного правозастосування. Така відкритість змісту зумовлює не обмеження, а розширення суддівського розсуду, що підтверджується порівняльним аналізом національних конституційних підходів.

Порівняльний аналіз показав істотні розбіжності між певними підходами: у німецькій моделі гідність постає як абсолютна межа влади, тоді як французька традиція частіше концептуалізує її як принцип, що реалізується через пошук балансу.

Людська гідність у конституційному праві функціонує щонайменше як конституційний принцип (або цінність) та як суб'єктивне право, а їх нерозмежування зумовлює суперечності правозастосування.

Правовий сенс людської гідності розкривається через межі державного втручання до сфери прав людини. Гідність робить неможливим використання людини як засобу для досягнення навіть легітимних публічних цілей та є запобіжником від непропорційного або свавільного втручання державної влади.

В українській конституційній моделі гідність прямо закріплена як суб'єктивне право (ст. 28 Конституції України), тоді як її статус як конституційного принципу не має прямого нормативного формулювання і проявляється

¹⁶ Barroso (n 2) 334.

¹⁷ M. Mahlmann, 'Human Dignity and Autonomy in Modern Constitutional Orders', in M. Rosenfeld, A. Sajó (eds), *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law* (Oxford Academic 2012) 372–373 <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199578610.013.0020>.

Андріанна Бадида

опосередковано, що актуалізує потребу подальшого уточнення її правової природи.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Grimm D, Kemmerer A, Möllers C, *Human Dignity in Context. Explorations of a Contested Concept* (Nomos 2018).

Edited books

2. Mahlmann M, 'Human Dignity and Autonomy in Modern Constitutional Orders', in M Rosenfeld, A Sajó (eds), *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law* (Oxford Academic 2012) 372–373 <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199578610.013.0020>.
3. Schulman A, 'Bioethics and the question of human dignity', *Human dignity and bioethics: essays commissioned by the President's Council on Bioethics* (Washington, D.C. 2008) 4–6.
4. Waldron J, Dan-Cohen M (eds), *Dignity, Rank, and Rights: The Berkeley Tanner Lectures* (Oxford Academic 2012), <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199915439.001.0001>.

Journal articles

5. Barroso L R, 'Here, There, and Everywhere: Human dignity in Contemporary Law and in the Transnational Discourse. [2012] 35:331 Boston College International & Comparative Law Review 331–333.
6. McCrudden C, 'Human Dignity and Judicial Interpretation of Human Rights' [2008] 19(4) The European Journal of International Law 656–657 <https://doi.org/10.1093/ejil/chn043>
7. Rao N, 'Three Concepts of Dignity in Constitutional Law' [2013] 86 Notre Dame Law Review 187–189.
8. Treiger-Bar-Am K, 'In Defense of Autonomy: An Ethic of Care' [2008] 3 NYU Journal of Law & Liberty 551.

Theses

9. Steinmann R, 'The legal significance of human dignity' (thesis, Doctor of Laws, 2016)

Conference papers

10. Badyda A, 'Pryntsy povahy do ljudskoj hidnosti u pravoporjadku Frantsuzkoji Respubliki', *International scientific-practical conference "Current Issues of the World Economy, International Economic Relations and International Communications Amidst the Formation of a New World Order and Polarization of the World"* (March 24–25, 2025) Vol. 1 (Baltija Publishing 2025) 138–140 <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-534-1-17> (in Ukrainian).

Andrianna Badyda

HUMAN DIGNITY IN CONTEMPORARY LEGAL THEORY: A SUBJECTIVE RIGHT, A PRINCIPLE, OR A LIMIT ON STATE POWER?

ABSTRACT. The article provides a theoretical and legal analysis of the legal nature of human dignity in modern legal understanding in order to clarify its place in the system of human rights and mechanisms for limiting state power. It is shown that in different legal traditions, human dignity is conceptualized differently: as a fundamental value, a constitutional principle, or a subjective right, which directly affects the nature of its legal protection.

The German model is studied, in which human dignity is enshrined as an autonomous and directly acting constitutional principle that establishes the absolute limit of permissible state intervention

and prohibits the transformation of a person into a means even in the name of the public good. In contrast, French legal doctrine and the practice of the Constitutional Council consider dignity as a constitutional principle that functions within the framework of the legal order and is implemented through a mechanism for finding a balance, sometimes by limiting individual autonomy.

The content and legal nature of dignity remain debatable. Despite the presence of a minimum universal core (the inadmissibility of certain forms of treatment of a person), the position of dignity as this core does not have a unified content and depends on the specific model of constitutional law enforcement. This gives rise to different, sometimes opposite ways of using the concept of “dignity” in judicial arguments.

The article shows that human dignity, according to certain scholars, is conceptualized as a constitutional principle and at the same time as a category that performs a “borderline” function in relation to state power. Other researchers substantiate the dual nature of dignity – as a principle/value and a subjective right, emphasizing that the failure to distinguish these aspects leads to difficulties in interpretation.

The Ukrainian constitutional model is indicative, in which human dignity is directly enshrined mainly as a subjective right to respect for it, while the principle is the duty of the state to ensure human rights and freedoms. This leads to the need for further theoretical clarification of the legal nature of human dignity, taking into account legislative regulation and the practice of the Constitutional Court of Ukraine.

KEYWORDS: human dignity; human rights; constitutional principle; subjective right; constitutional value; limits of state intervention; autonomy of will; proportionality; constitutional jurisdiction.

Головатий Сергій. Щодо мови правничої. Студії. Зібране. Словники. Документи. К. : Наш Формат, 2024. xiv, 1016 с. : іл. (XXXII).

Ця книга – про українську правничу мову, яка зазнала глибокого змозовщення, особливо від кінця 20-х років ХХ ст. за тотальної советизації всіх сфер життя українців. За десятиліття інтенсивних трансформацій з української мови витіснено базові елементи *правний* і *правничий*, натомість накинута росіянізм-калька правовий, а в слові *право* начисто стерто його первинний серцевинний смисл – *ідеал справедливого*. Советизація поняття «право» через нашарування на нього ідеології «червоного», «революційного» та «радянського» спричинила спотворення смислів і знищення сутності ключових понять і явищ у царині права, що їх в українській мові досі позначають за московськими моделями як *правова держава*, *правовий закон*, *правова норма*, *правова система*, *правова наука*, *правова позиція* тощо.

Такі перенесення в українську правничу мову чужих, непитомих елементів, усталених словосполук зі спотвореними смислами ключових понять унеможливлювали точний переклад українською мовою актів міжнародного права, спеціальних юридичних текстів з англійської, німецької та інших мов, зробили непридатними для професійного використання тлумачні й перекладні словники.

Книга повертає до спадщини українських правників і мовознавців 20–30-х років ХХ ст., чий внесок у формування української наукової термінології, зокрема і з ділянки правництва, об'єктивно й гідно ще не поціновано.

Провідне завдання розвитку української правничої мови, наукової термінології правознавства – очищення їх від московського і советського спотворень, вироблення й використання в юридичних текстах питомих українських термінів і моделей словосполук. З цієї метою автор запропонував подати в українському тлумачному словнику нове, десовєтизоване, пояснення змісту та структуру значень терміна *право*, що конче потрібне для оновлення системи української правничої термінології.

Для правників, мовознавців, перекладачів, широкого кола шанувальників української мови.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

Михайло Хоменко

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8031-850X>
Scopus ID: 57212002258
khomenko@knu.ua

УДК 347.5

НЕДОГОВІРНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ЯК КООРДИНАЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ СИСТЕМИ ПРИВАТНОГО ПРАВА

Анотація. Недоговірні зобов'язання в українській цивілістиці традиційно визначають через окремі інститути: відшкодування шкоди, безпідставне збагачення, ведення чужих справ без доручення, рятування та інші спеціальні конструкції. Такий підхід є необхідним для аналізу відповідних юридичних фактів, умов виникнення зобов'язань і способів захисту, однак він не дає вичерпної відповіді на питання про системне місце недоговірних зобов'язань у приватному праві та про критерії їх координації з договором, речово-правовими способами захисту, наслідками недійсності правочину й іншими приватноправовими режимами.

Метою статті є обґрунтування доктринальної моделі недоговірних зобов'язань як координаційного механізму системи приватного права, визначення її ключових категорій і формулювання критеріїв розмежування, конкуренції та взаємодії недоговірних вимог з іншими способами приватноправового захисту.

У статті запропоновано використовувати категорію приватноправового дисбалансу як узагальнювальну категорію, що охоплює майнову втрату, безпідставну майнову вигоду, неуповноважене втручання в чужу сферу, створення загрози, витрати на її відвернення та інші деформації рівноваги між суб'єктами приватного права. Обґрунтовано, що компенсаційні, реституційні, інтервенційні та превентивно-спеціальні зобов'язання утворюють самостійну, але не ізольовану функціональну підсистему приватного права.

Зроблено висновок, що координація недоговірних зобов'язань має ґрунтуватися на принципі функціональної комплементарності. Цей принцип передбачає збереження автономії кожного приватноправового режиму у властивій йому сфері регулювання та водночас допускає їхню взаємодію там, де одна фактична ситуація породжує кілька юридичних вимірів. Запропонована модель має значення для визначення меж цивільно-правової відповідальності та відшкодування збитків у ситуаціях конкуренції вимог, а також для рекодифікації цивільного законодавства України, оскільки дає змогу уникнути хаотичної конкуренції вимог, подвійного відшкодування або іншого повторного майнового відновлення за один і той самий елемент порушення та механічного нашарування норм.

Ключові слова: недоговірні зобов'язання; цивільно-правова відповідальність; відшкодування збитків; приватноправовий дисбаланс; реституція; конкуренція вимог; функціональна комплементарність; рекодифікація.

У сучасному цивільному праві недоговірні зобов'язання дедалі важче визначати лише як сукупність інститутів, що виникають «не з договору». Таке негативне визначення історично зрозуміле: воно дає змогу первинно відмежувати відшкодування шкоди, безпідставне збагачення, ведення чужих справ без доручення, рятування та інші спеціальні конструкції від зобов'язань, що виникають з домовленості сторін. Проте для сучасної цивілістики цього вже недостатньо. Недоговірні зобов'язання функціонують не на периферії приватного права, а в його найбільш складних координаційних вузлах: на межі договору і делікту, речового права і реституції, недійсності правочину і відшкодування шкоди, спеціальних приватноправових режимів і загальних механізмів приватноправового захисту.

Складність полягає в тому, що одна фактична ситуація нерідко одночасно активує кілька юридичних режимів. Порушення договору може водночас зачіпати абсолютні права контрагента або третьої особи; протиправне користування чужою річчю може породжувати речово-правову, компенсаційну й реституційну логіку; недійсний правочин може спричинити не лише повернення одержаного, а й відшкодування шкоди або усунення неправомірної майнової вигоди; цифрові й інформаційні відносини можуть одночасно містити елементи договірного зв'язку, деліктного ризику, безпідставного збагачення та превентивного реагування. У таких випадках право не може обмежитися формальним вибором одного належного способу захисту, а має визначити, який елемент приватноправового дисбалансу потребує самостійної юридичної реакції. Воно має відповісти на складніше питання: як розподілити функції між кількома приватноправовими режимами так, щоб зберегти автономію кожного з них, не допустити обходу спеціальних правил і водночас не залишити порушену приватноправову рівновагу без належної реакції.

Отже, проблема полягає не лише у визначенні переліку недоговірних зобов'язань, а в поясненні їхнього системного призначення. Якщо недоговірні зобов'язання розуміти лише як залишкову сферу «не з договору», вони неминуче втрачають власну позитивну функцію. Якщо ж розглядати їх як самодостатній і відокремлений масив, виникає інша небезпека – руйнування меж договору, речового права, наслідків недійсності правочину та інших спеціальних режимів. Саме тому потрібна модель, яка водночас визнає автономію недоговірних зобов'язань і пояснює їхню взаємодію з іншими елементами приватного права.

Недоговірні зобов'язання не слід зводити до залишкової сфери, що починається там, де немає договору. Їхнє системне призначення полягає в іншому: вони забезпечують узгоджене приватноправове реагування на ті ситуації, у яких порушення рівноваги між суб'єктами не вичерпується одним юридичним режимом. За цією логікою цивільно-правова відповідальність і відшкодування збитків є лише одним із можливих способів реагуван-

ня – поряд із реституцією, врегулюванням наслідків дій у чужому інтересі, запобіганням шкоді та іншими спеціальними конструкціями. Саме тому недоговорні зобов'язання доцільно розглядати як самостійну, але відкриту до взаємодії функціональну підсистему приватного права, покликану реагувати на різні форми приватноправового дисбалансу: майнову втрату, безпідставну майнову вигоду, неуповноважене втручання в чужу сферу, створення загрози, витрати на її відвернення та інші деформації рівноваги між суб'єктами. Такий підхід має безпосереднє значення для рекодифікації цивільного законодавства України, оскільки новий Цивільний кодекс має бути не механічним зібранням традиційних інститутів, а внутрішньо узгодженою системою приватноправового реагування.

У зарубіжній приватноправовій доктрині проблема координації різних режимів захисту розвивається в кількох взаємозв'язаних напрямках. Перший із них пов'язаний із загальною теорією приватного права та права зобов'язань. У працях Ф. Терре, Ф. Сімлера, І. Лекетта та Ф. Шенедє сучасне право зобов'язань постає як складна система договірних, недоговорних і квазидоговірних зв'язків, що потребують внутрішнього узгодження¹. Д. М. Вісенте, аналізуючи порівняльне право зобов'язань, звертає увагу на те, що модельні європейські правила не обмежуються договором, а охоплюють також ведення чужих справ без доручення, недоговорну відповідальність за шкоду, безпідставне збагачення, набуття і втрату права власності на рухомі речі, забезпечувальні речові права та траст². Дж. Гордлі, розглядаючи підвалини приватного права, вибудовує аналіз навколо чотирьох великих масивів – власності, делікту, договору та безпідставного збагачення, що особливо важливо для розуміння їхньої взаємодії як частин єдиної приватноправової архітектури³.

Другий напрям становлять дослідження, у яких приватне право аналізується як система взаємозв'язаних регулятивних режимів, а способи захисту розглядаються не як похідний наслідок порушення, а як важливий елемент приватноправового регулювання. С. Грундманн, Г.-В. Мікліц і М. Реннер обґрунтовують плюралістичне розуміння приватного права, у якому окремі режими не зводяться до одного домінуючого принципу, а мають узгоджуватися через ширшу систему цінностей, функцій і практичних наслідків⁴. У цьому ж напрямі важливим є DCFR, який прямо демонструє

¹ F Terré, P Simler, Y Lequette, F Chénéde, *Droit civil. Les obligations* (12 éd, Dalloz 2019) 11–24, 969–976, 1329–1335.

² D M Vicente, *Comparative Law of Obligations* (Edward Elgar Publishing 2021) 267–364, 365–376, 378–410.

³ J Gordley, *Foundations of Private Law: Property, Tort, Contract, Unjust Enrichment* (Oxford University Press 2006) 9.

⁴ S Grundmann, H-W Micklitz, M Renner, *New Private Law Theory: A Pluralist Approach* (Cambridge University Press 2021) 3–11, 120–121.

можливість побудови загальної частини зобов'язань, придатної не лише для договорів, а й для недоговірних зобов'язань⁵.

Третій напрям стосується конкуренції договірних і недоговірних вимог. Т. Балок аналізує роль безпідставного збагачення в договірному контексті й доводить, що реституційна вимога не повинна механічно виводитися з договірного права, оскільки її самостійність пов'язана з умовністю передання майнової вигоди та подальшим відпадінням або недосягненням відповідної умови⁶. Праця за редакцією Дж. Картрайта і С. Віттекера є важливою для розуміння оновленої системи французького договірного права після реформи 2016 р., зокрема тих змін, які впливають на співвідношення договірного режиму з іншими приватноправовими способами реагування⁷. Б. Маркезініс і Г. Унберат розкривають німецькі й порівняльні підходи до чистих економічних втрат, захисної дії договору щодо третіх осіб та інших конструкцій, які не дають звести співвідношення договору й делікту ні до жорсткого розмежування, ні до повної свободи паралельних вимог⁸.

Четвертий напрям охоплює реституцію, безпідставне збагачення та співвідношення речово-правових і зобов'язальних способів захисту. Г. Даннеманн послідовно розкриває німецьку модель кондикційних зобов'язань, зокрема відмінність між реституцією отриманого за виконанням і реституцією майнової вигоди, набутої внаслідок втручання в чуже право; це має істотне значення для розмежування різних підстав повернення безпідставно набутого⁹. Г. Вірго відмежовує реституційні вимоги від речових вимог і доводить, що реституційний механізм покликаний передусім усунути безпідставну майнову вигоду, а не забезпечити здійснення попередньо існуючого речового титулу¹⁰. В. Фарнсворт, аналізуючи реституцію як цивільну відповідальність за безпідставне збагачення, наголошує на її симетрії з деліктом: деліктне право реагує на втрати, завдані однією особою іншій, тоді як реституція реагує на вигоди, одержані однією особою за рахунок іншої¹¹. С. Ван Ерп і Б. Аккерманс розкривають автономну логіку речового права, що дає змогу чіткіше відмежувати речово-правове відновлення титулу від компенсаційних і реституційних наслідків порушення¹².

⁵ Christian von Bar, Eric Clive, Hans Schulte-Nölke, (eds), *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law: Draft Common Frame of Reference (DCFR)* (Full Edition, Sellier European Law Publishers 2009) Introduction, paras 34–40; Books V–VII.

⁶ T A Baloch, *Unjust Enrichment and Contract* (Hart Publishing 2009) 94, 177–178.

⁷ J Cartwright, Whittaker S (eds), *The Code Napoléon Rewritten: French Contract Law after the 2016 Reforms* (Hart Publishing 2017) 1–4, 9–10, 64–65.

⁸ Vicente (n 2) 294–295, 350–353; B S Markesinis, H Unberath, *The German Law of Torts: A Comparative Treatise* (4th edn, Hart Publishing 2002) 291–292, 328–329.

⁹ G Dannemann, *The German Law of Unjustified Enrichment and Restitution: A Comparative Introduction* (Oxford University Press 2009) 87–89, 100–102.

¹⁰ G Virgo, *The Principles of the Law of Restitution* (3rd edn, Oxford University Press 2015) 10–11, 415–424, 631–642.

¹¹ W Farnsworth, *Restitution: Civil Liability for Unjust Enrichment* (University of Chicago Press 2014) Preface.

¹² S van Erp, B Akkermans (eds), *Cases, Materials and Text on National, Supranational and International Property Law* (Hart Publishing 2012) 12–16, 42.

У сучасній українській цивілістиці важливим кроком до оновлення відповідної проблематики стали колективні монографічні дослідження, присвячені компенсації в праві та цивільно-правовій відповідальності. У них компенсація і цивільно-правова відповідальність розглядаються в різних юридичних контекстах – договірному, деліктному, речовому, корпоративному, спадковому та інших, що підтверджує потребу не лише в інституційному, а й у координаційному аналізі приватноправових наслідків порушення¹³. Особливе значення має також комплексне дослідження цивільно-правової відповідальності, у якому прямо акцентовано на її договірному, деліктному, речовому, корпоративному, спадковому та інших вимірах¹⁴.

Попри значний розвиток окремих напрямів, у вітчизняній цивілістиці досі бракує цілісної моделі, яка б пояснювала недоговірні зобов'язання не лише через їхню внутрішню структуру, а й через їхню зовнішню координаційну функцію в системі приватного права. Саме цій невирішеній частині загальної проблеми присвячено статтю.

Метою статті є обґрунтування доктринальної моделі недоговірних зобов'язань як координаційного механізму системи приватного права.

Досягнення цієї мети передбачає розв'язання чотирьох взаємопов'язаних завдань. По-перше, необхідно відмовитися від суто залишкового розуміння недоговірних зобов'язань як сфери, що визначається лише відсутністю договору. По-друге, слід обґрунтувати категорію приватноправового дисбалансу як узагальнювальний критерій, який дає змогу пояснити спільне функціональне призначення компенсаційних, реституційних, інтервенційних і превентивно-спеціальних конструкцій. По-третє, потрібно сформулювати правила координації недоговірних вимог із договором, речово-правовими способами захисту, наслідками недійсності правочину та іншими приватноправовими режимами. По-четверте, необхідно розкрити принцип функціональної комплементарності як методологічну основу розмежування, конкуренції та взаємодії приватноправових засобів реагування.

1. Недоговірні зобов'язання як функціональна підсистема приватного права

Недоговірні зобов'язання традиційно визначаються через відсутність договору як юридичного факту. Такий підхід придатний для первинного розмежування джерел зобов'язань, однак він не розкриває самостійного призначення недоговірних зобов'язань у приватному праві. Якщо визначати їх лише через відсутність договору, цей масив неминуче виглядатиме як периферійний або допоміжний щодо договірному регулюванню. Проте така логіка не пояснює, чому відшкодування шкоди, повернення безпідставно набутого, ведення чужих справ без доручення, рятування, усунення загрози

¹³ І Спасибо-Фатєєва (ред), *Трактат про компенсацію в праві* (ECUS 2026) 3, 10–11, 16–41.

¹⁴ І Спасибо-Фатєєва (ред), *Вчення про цивільно-правову відповідальність* (ECUS 2025) 3, 10–11, 14–16.

та інші спеціальні механізми приватноправового реагування можуть застосовуватися не лише за відсутності договору, а й у межах або поруч із договірними, речовими, корпоративними, сімейними, спадковими, інформаційними чи цифровими відносинами.

Більш переконливим є функціональне розуміння недоговірних зобов'язань. Вони виникають не тому, що між сторонами відсутній договір, а тому, що в певній приватноправовій ситуації з'являється дисбаланс, який не може бути повністю пояснений і вичерпаний іншим спеціальним режимом. Такий дисбаланс може проявлятися як майнова втрата потерпілого, як безпідставна майнова вигода набувача, як неуповноважене втручання в чужу сферу, як створення небезпеки, як необхідні витрати на відвернення шкоди, як порушення довіри, як дефіцит договірної програми або як поєднання кількох цих елементів. Саме тому вихідною категорією для сучасного розуміння недоговірних зобов'язань має бути не «позадоговірність» у негативному сенсі, а приватноправовий дисбаланс.

Категорія приватноправового дисбалансу не підміняє традиційні інститути, а дає змогу пояснити їхню спільну функціональну основу. Вона, з одного боку, не дає змогу ототожнювати недоговірні зобов'язання лише з деліктом і відшкодуванням шкоди, адже не кожне порушення приватноправової рівноваги має форму шкоди. Іноді правова проблема полягає не у втраті позивача, а в необґрунтованій майновій вигоді відповідача; не в подальшому відшкодуванні вже завданої шкоди, а в її запобіганні; не в компенсації втрати, а у врегулюванні наслідків дії особи в чужому інтересі. З іншого боку, ця категорія не допускає й механічного розпорошення недоговірних зобов'язань між окремими інститутами без пояснення того, чому вони утворюють єдину функціональну підсистему приватного права.

У такій перспективі компенсаційні, реституційні, інтервенційні та превентивно-спеціальні недоговірні зобов'язання не є випадковим набором конструкцій. Вони становлять різні функціональні групи, кожна з яких відповідає на окрему форму приватноправового дисбалансу. Компенсаційні зобов'язання обґрунтовують перенесення приватноправової втрати з потерпілого на особу, яка має її нести. Реституційні зобов'язання усувають безпідставну майнову вигоду, що не має належної юридичної підстави для збереження. Інтервенційні зобов'язання врегульовують наслідки неуповноваженого, але юридично релевантного втручання в чужу сферу. Превентивно-спеціальні зобов'язання реагують на загрозу, витрати на її відвернення, рятування та інші ситуації, у яких право має спрацювати ще до остаточного настання шкоди або безвідносно до класичної компенсаційної логіки.

Саме тому недоговірні зобов'язання доцільно розглядати як функціональну підсистему приватного права. Їхня самостійність виявляється у власних юридичних фактах, критеріях покладення обов'язку та способах реагування. Їхня системна відкритість полягає в тому, що вони постійно

взаємодіють з іншими приватноправовими режимами. У цьому сенсі недоговорне зобов'язання не є ані простим додатком до договору, ані універсальною заміною інших способів захисту. Воно вступає в дію там, де конкретний елемент приватноправового дисбалансу потребує самостійної юридичної реакції.

*2. Договір і недоговорний захист:
межі автономії волі та позадоговірної охорони*

Першою сферою, у якій виявляється значення запропонованої моделі, є співвідношення договору й недоговорного захисту. Саме тут особливо помітна напруженість між повагою до автономії волі та потребою зберегти загальні механізми приватноправової охорони. Договір є інструментом саморегулювання: сторони визначають зміст свого юридичного зв'язку, розподіл ризиків, межі відповідальності та наслідки порушення. Тому наявність договору не може бути байдужою для юридичної кваліфікації спору. Якби будь-яке порушення договірної зв'язку можна було довільно перевести в деліктну, реституційну чи іншу недоговорну площину лише через вигідність такої кваліфікації для кредитора, договір утратив би значення інструменту автономного розподілу ризиків.

Цю небезпеку добре демонструє французький підхід, який обмежує можливість сторони договору довільно переносити спір у деліктну площину лише для того, щоб уникнути наслідків погодженого сторонами договірної режиму¹⁵. Для цієї статті важливий не детальний аналіз французького підходу, а закладена в ньому координаційна ідея: договірний режим не може бути довільно замінений недоговорним захистом.

Водночас договір не забезпечує повного імунітету від недоговорних вимог. Він визначає погоджений сторонами порядок їхньої взаємодії, виконання обов'язків, розподілу ризиків і відповідальності, але не завжди охоплює всі блага та інтереси, які можуть бути порушені у зв'язку з його укладенням або виконанням. Тому вирішальним є не сам факт існування договору, а те, чи охоплює договірне регулювання саме той інтерес, порушення якого покладено в основу відповідної вимоги.

Проблема чистих економічних втрат якісно демонструє, чому межа між договором і недоговорним захистом не може бути суто формальною. У багатьох правопорядках деліктне право ставиться до таких втрат обережно, оскільки їх автоматичне відшкодування може спричинити надмірне розширення відповідальності та порушити договірний розподіл комерційних ризиків. Тому вирішальними мають бути не назва вимоги чи обраний спосіб кваліфікації, а характер порушеного інтересу і функція відповідної юридичної реакції.

¹⁵ Vicente (n 2) 352–353.

Німецька доктрина також демонструє, що межа між договірним і деліктним захистом не є абсолютно непроникною. Зокрема, конструкції захисної дії договору щодо третіх осіб і договірних охоронних обов'язків свідчать про те, що окремі інтереси можуть бути враховані в межах договірного регулювання, навіть якщо вони не зводяться до основного обов'язку з виконання. Водночас це не означає, що договір може перетворюватися на універсальну підставу для всіх вимог охоронного характеру або повністю витіснити недоговірний захист.

Звідси слідує потреба у триступеневій перевірці. По-перше, необхідно з'ясувати, чи охоплює договірне регулювання саме той інтерес, порушення якого покладено в основу вимоги. По-друге, слід визначити, чи є відповідне порушення лише проявом невиконання договору, чи воно виходить за межі погодженого сторонами регулювання. По-третє, потрібно перевірити, чи не використовується недоговірна вимога для обходу розподілу ризиків, відповідальності та інших наслідків, визначених договором. Такий підхід має особливе значення для визначення меж цивільно-правової відповідальності та відшкодування збитків: договір має пріоритет у тій частині, у якій спір стосується порушення погодженого сторонами регулювання, але не блокує недоговірну охорону інтересів, що виходять за його межі.

3. Речово-правовий захист, компенсація і реституція: титул, втрата, майнова вигода

Другою сферою, у якій виявляється значення координаційної моделі, є співвідношення недоговірних зобов'язань із речово-правовими способами захисту. У цій статті воно розглядається не як самостійна проблема речового права, а як приклад того, що одна майнова ситуація може містити кілька різних юридичних вимірів. Речово-правовий захист, компенсація і реституція не дублюють один одного: вони реагують відповідно на порушення титулу, майнову втрату та набуття або збереження майнової вигоди без належної юридичної підстави.

Речово-правовий захист спрямований передусім на охорону належності речі особі, абсолютного характеру речового права та можливості безпосереднього здійснення правоможностей щодо об'єкта. Саме тому віндикаційна і негативна вимоги не є компенсаційними чи реституційними. Їхнє призначення полягає не у відшкодуванні майнової втрати і не у вилученні безпідставно отриманої вигоди, а у відновленні або забезпеченні належного речово-правового стану.

Водночас посягання на річ може породжувати не лише речово-правові, а й інші приватноправові наслідки. Незаконне вилучення речі з володіння, її пошкодження, знищення, користування без належної юридичної підстави або привласнення плодів і доходів свідчать про те, що одна майнова ситуація здатна містити кілька різних елементів дисбалансу. Речово-правова вимога

спрямована на з'ясування належності об'єкта та відновлення можливості здійснювати речове право. Компенсаційна вимога відповідає на питання про те, на кого має бути покладена майнова втрата. Реституційна вимога, своєю чергою, покликана з'ясувати, чи має відповідач належну юридичну підставу для збереження отриманої майнової вигоди.

Тому протиставлення за формулою «віндикація або збитки» є надто спрощеним. Повернення речі саме по собі не усуває всіх наслідків порушення, якщо за час незаконного утримання її було пошкоджено, вона втратила вартість або власник був позбавлений можливості користуватися нею. У таких випадках поряд із речово-правовим захистом може виникати компенсаційний вимір. Якщо ж відповідач отримав доходи, плоди або іншу майнову вигоду від користування чужою річчю, постає окреме реституційне питання – чи має він належну юридичну підставу для збереження цієї вигоди. Отже, речова і реституційна вимоги не є взаємозамінними: перша спрямована на відновлення речово-правового стану, друга – на усунення безпідставно отриманої майнової вигоди¹⁶.

Для цієї статті достатньо сформулювати загальне координаційне правило: речово-правовий захист має пріоритет тоді, коли спір стосується належності речі, здійснення речового права або усунення перешкод у його здійсненні; компенсаційний захист – тоді, коли порушення спричинило майнову втрату; реституційний захист – тоді, коли відповідач набув або зберігає майнову вигоду без належної юридичної підстави. Поєднання цих способів захисту є допустимим лише за умови, що кожен із них спрямований на усунення окремого елементу порушення і не призводить до подвійного відшкодування або іншого повторного майнового відновлення щодо одного й того самого елементу порушення (далі – подвійне відшкодування).

4. Недійсність правочину і недоговірні наслідки: межі реституції, компенсації та спеціального режиму

Ще однією сферою, у якій виявляється значення координаційної моделі, є наслідки недійсності правочину. У межах цієї статті недійсність розглядається не як самостійний предмет дослідження, а як приклад ситуації, у якій один юридичний факт може породжувати кілька різних приватноправових наслідків. Недійсність правочину зазвичай пов'язана з поверненням одержаного, відновленням попереднього становища або застосуванням інших спеціальних наслідків, визначених законом. Водночас спеціальний режим недійсності не завжди вичерпує всі юридичні наслідки відповідної ситуації.

Недійсний правочин може зумовлювати кілька самостійних юридичних питань. По-перше, це питання про наявність належної юридичної підстави для збереження того, що було передано або набуто за таким правочином. У цьому разі застосовується реституційний підхід. По-друге, це питання

¹⁶ Virgo (n 10) 631–642; Dannemann (n 9) 87–89, 100–102.

про шкоду, завдану укладенням або виконанням недійсного правочину; воно може зумовлювати потребу в компенсаційному захисті. По-третє, це спеціальні наслідки, які закон пов'язує з певним видом недійсності. По-четверте, це речово-правові наслідки, якщо недійсний правочин впливає на належність речі, її подальше відчуження або можливість здійснення речового права.

Координаційна проблема полягає в тому, що різні юридичні наслідки недійсності можуть зовні мати подібний результат – повернення одержаного, відновлення попереднього становища або усунення майнового дисбалансу, – однак мають різну функціональну природу. Реституція у зв'язку з недійсністю правочину спрямована на усунення наслідків правочину, який не створив належної юридичної підстави для остаточного збереження одержаного. Безпідставне збагачення у ширшому значенні покликане усунути майнову вигоду, набуту або збережену без юридичної підстави, безвідносно до того, чи пов'язана вона з недійсним правочином. Компенсація має інше призначення – покласти майнову втрату на особу, яка повинна її нести. Речово-правовий захист, своєю чергою, спрямований на відновлення належності речі особі та можливості здійснення речового права.

Особливо виразно це проявляється у випадках, коли майнова вигода передається в межах договірної зв'язку. Сам факт такого зв'язку ще не означає, що вимога про повернення переданого завжди має договірну природу. Якщо підстава для остаточного збереження майнової вигоди відпала, не настала або виявилася юридично дефектною, виникає самостійне реституційне питання – чи має набувач право зберігати одержане. Водночас реституція не повинна перетворюватися на спосіб обходу дійсного договору або перегляду погодженого сторонами розподілу ризиків.

Отже, спеціальний режим недійсності має пріоритет у властивій йому сфері регулювання, але не завжди вичерпує всю приватноправову ситуацію. Якщо наслідки недійсності повністю усувають відповідний елемент приватноправового дисбалансу, додаткова недоговірна вимога є зайвою. Якщо ж після застосування спеціального режиму залишається окрема майнова втрата, безпідставно збережена майнова вигода, порушення речового права або загроза завдання шкоди, недоговірне зобов'язання може діяти як комплементарний механізм приватноправового реагування.

5. Принцип функціональної комплементарності як основа координаційної моделі

Узагальнення наведених сфер дає підстави сформулювати принцип функціональної комплементарності. Його зміст полягає в тому, що приватноправові режими не мають ані механічно зливатися в єдину модель відповідальності, ані існувати як взаємно відокремлені й закриті системи. Кожен із них зберігає автономію у властивій йому сфері регулювання, але

вступає у взаємодію з іншими тоді, коли одна фактична ситуація породжує кілька юридично значущих наслідків.

Функціональна комплементарність протистоїть двом спрощеним підходам. Перший полягає в жорсткому поглинанні, коли один юридичний режим автоматично витісняє всі інші. Такий підхід зовні приваблює простою, однак є непридатним для складних приватноправових ситуацій, у яких один факт може одночасно зачіпати договірне регулювання, речове право, майнову рівновагу, безпеку, довіру або інтерес третьої особи. Другий підхід полягає в необмеженій конкуренції, коли особа фактично вільно обирає будь-яку юридичну конструкцію без урахування її функції, меж спеціального режиму та ризику подвійного відшкодування. Такий підхід лише формально розширює захист, але насправді руйнує системність приватного права і створює простір для обходу договору, речового права або спеціальної норми.

Запропонована модель передбачає послідовну чотириступеневу перевірку. На першому етапі необхідно визначити, який саме елемент приватноправового дисбалансу потребує юридичної реакції. Якщо йдеться про майнову втрату, пріоритетною є компенсаційна логіка; якщо про набуття або збереження майнової вигоди без належної юридичної підстави – реституційна; якщо про дію особи в чужому інтересі без достатнього уповноваження – інтервенційна; якщо про ризик завдання шкоди, загрозу або витрати на її відвернення – превентивно-спеціальна. Якщо в центрі спору перебуває належність речі, здійснення речового права або усунення перешкод у його здійсненні, пріоритет має речово-правова логіка; якщо ж спір стосується невиконання погодженого сторонами регулювання, первинною залишається договірна логіка.

На другому етапі слід з'ясувати межі спеціального юридичного режиму. Недоговірна вимога не може використовуватися для обходу договору, якщо відповідний інтерес уже охоплений погодженим сторонами регулюванням і сторони правомірно розподілили ризик. Так само вона не повинна підміняти речово-правовий захист там, де спір стосується належності речі чи здійснення речового права, або спеціальний режим недійсності там, де він повністю врегульовує наслідки відповідного дефекту. Водночас, якщо спеціальний режим не охоплює окремого елемента приватноправового дисбалансу, недоговірне зобов'язання може виконувати самостійну компенсаторну, реституційну, інтервенційну чи превентивну функцію.

Третій етап – оцінка сумісності кількох вимог. Поєднання приватноправових способів захисту допустиме тоді, коли різні вимоги покривають різні елементи порушення: повернення речі, компенсацію її пошкодження, вилучення доходів від користування, запобігання подальшій шкоді. Воно недопустиме тоді, коли кілька вимог лише дублюють один і той самий результат і ведуть до подвійного відшкодування.

Четвертий етап – застосування коригувальних критеріїв: добросовісності, домірності (пропорційності), недопустимості суперечливої поведінки, захисту обґрунтованої довіри, недопущення зловживання правом. Ці критерії не замінюють функціонального аналізу, але дисциплінують його. Вони дають змогу уникнути ситуацій, коли формально допустима вимога використовується несумісно з її приватноправовим призначенням.

Звідси випливають кілька загальних правил координації. По-перше, визначальною є не назва інституту, а функція відповідної юридичної реакції. Вирішальне значення має не те, чи кваліфікується вимога як договірна, деліктна, реституційна або речово-правова, а те, який елемент порушеної приватноправової рівноваги вона покликана усунути. По-друге, кожен спеціальний режим має пріоритет у властивій йому сфері регулювання: договір – щодо погодженого сторонами регулювання; речове право – щодо належності речі, здійснення речового права та усунення перешкод у його здійсненні; недійсність правочину – щодо спеціальних наслідків відповідного дефекту; корпоративне, сімейне й спадкове право – щодо властивих їм спеціальних правил, які визначають юридичне становище учасників відповідних відносин. По-третє, недоговірне зобов'язання набуває самостійного значення там, де виникає окремий елемент приватноправового дисбалансу, який не охоплюється спеціальним режимом. По-четверте, конкуренція вимог має бути обмежена заборонаю подвійного відшкодування.

У такому розумінні функціональна комплементарність не ототожнюється із субсидіарністю у вузькому сенсі. Недоговірна вимога не завжди має суто субсидіарний характер і не обов'язково застосовується лише після вичерпання інших способів захисту. Іноді вона є первинною реакцією саме на той елемент ситуації, який інший режим не охоплює. Тому комплементарність означає не підпорядкування недоговірного права договору, речовому праву чи спеціальним режимам, а узгодження їхніх функцій у межах однієї системи приватного права.

Саме цей принцип дає змогу розглядати недоговірні зобов'язання не як периферійну сукупність позовів, а як координаційний механізм приватного права. Вони не руйнують автономію договору, речового права чи спеціальних режимів, але забезпечують юридичну реакцію у тих випадках, коли в межах відповідного режиму або на перетині кількох режимів виникає самостійний приватноправовий дисбаланс.

6. Значення запропонованої моделі для рекодифікації цивільного законодавства України

Для рекодифікації цивільного законодавства України запропонована модель має системне, практичне й доктринальне значення.

Системне значення запропонованої моделі полягає в тому, що новий Цивільний кодекс має уникнути механічного відтворення окремих недо-

говірних інститутів без пояснення їхньої взаємодії. Компенсація, реституція, ведення чужих справ без доручення, рятування, запобігання шкоді та інші спеціальні конструкції не повинні кодифікуватися як ізольовані фрагменти регулювання, адже це неминуче зберігатиме хаотичну конкуренцію вимог. Функціональний підхід, навпаки, дає змогу визначити, на який тип приватноправового дисбалансу реагує кожна конструкція і як вона має узгоджуватися з іншими приватноправовими режимами.

Практичне значення запропонованої моделі полягає у формуванні критеріїв, придатних для судової кваліфікації складних приватноправових спорів. У таких спорах важливо встановити не лише наявність окремого юридичного складу, а й співвідношення кількох можливих способів захисту. Суд має з'ясувати, чи не підміняє заявлена вимога договірний або інший спеціальний режим, чи не дублює вже досягнутий майновий результат, чи відповідає вона природі порушеного інтересу і чи не створює ризику подвійного відшкодування. Саме тому функціональна комплементарність може бути критерієм юридичної кваліфікації та визначення належного способу захисту.

Доктринальне значення полягає в переході від інституційної інвентаризації недоговірних зобов'язань до їх системної теорії. Така теорія має пояснити не тільки те, які види недоговірних зобов'язань існують, а й те, чому вони утворюють єдину функціональну підсистему, як ця підсистема взаємодіє з іншими масивами приватного права і які принципи забезпечують таку взаємодію.

Для майбутньої кодифікації це означає потребу в трьох орієнтирах. По-перше, недоговірні зобов'язання мають конструюватися не як залишковий додаток до договору, а як самостійна система приватноправового реагування. По-друге, норми про окремі види недоговірних зобов'язань повинні містити достатні критерії застосування, щоб запобігти довільному змішуванню компенсації, реституції, ведення чужих справ без доручення, превентивного захисту та інших спеціальних конструкцій. По-третє, Кодекс має забезпечити узгодження недоговірних зобов'язань із договором, речовими правами, наслідками недійсності правочинів та іншими спеціальними режимами, не допускаючи ані прогалин у захисті, ані повторного майнового відновлення за один і той самий елемент порушення.

Саме тому під час рекодифікації недоговірні зобов'язання слід розглядати не як технічний набір спеціальних випадків, а як один із ключових механізмів приватноправового реагування. Такий підхід уможливіло зберегти традиційну догматичну структуру цивільного права і водночас надати їй сучасної функціональної узгодженості.

Висновки. Недоговірні зобов'язання не можна розглядати лише крізь призму негативної ознаки – відсутність договору як підстави їх виникнення. Таке визначення має допоміжне класифікаційне значення, однак не роз-

криває їхнього самостійного призначення у приватному праві. У системному вимірі недоговірні зобов'язання забезпечують юридичне реагування на різні форми порушення приватноправової рівноваги між автономними суб'єктами.

Приватноправовий дисбаланс може бути використаний як узагальнювальна категорія, що охоплює майнову втрату, безпідставну майнову вигоду, дію особи в чужому інтересі без достатнього уповноваження, створення загрози, витрати на її відвернення та інші порушення рівноваги між суб'єктами приватного права. Значення цієї категорії полягає не в заміні традиційних інститутів, а в поясненні їхньої спільної функціональної основи.

Компенсаційні, реституційні, інтервенційні та превентивно-спеціальні недоговірні зобов'язання утворюють самостійну, але не ізольовану підсистему приватного права. Їхня автономія виявляється у власних юридичних фактах, способах реагування та критеріях визначення належного юридичного результату. Водночас вони постійно взаємодіють із договором, речовим правом, наслідками недійсності правочину та іншими спеціальними режимами приватного права.

Співвідношення договору й недоговірного захисту має визначатися не через безумовний пріоритет договору і не через вільний вибір між договірним та недоговірним режимами. Вирішальними мають бути межі погодженого сторонами регулювання, характер порушеного інтересу та недопустимість обходу правомірно встановленого розподілу ризиків. Договір має пріоритет у тій частині, у якій спір стосується невиконання погодженого сторонами регулювання, однак він не блокує недоговірну охорону інтересів, що виходять за його межі.

Речово-правові, компенсаційні та реституційні способи захисту реагують на різні елементи майнового дисбалансу. Речово-правовий захист спрямований на охорону належності речі особі та можливості здійснення речового права; компенсаційний – на покладення майнової втрати на особу, яка має її нести; реституційний – на усунення безпідставно отриманої або збереженої майнової вигоди. Їх поєднання є допустимим лише тоді, коли кожен спосіб захисту усуває окремий елемент порушення і не призводить до подвійного відшкодування.

Спеціальний режим недійсності правочину має пріоритет щодо наслідків відповідного дефекту, однак не завжди вичерпує всю приватноправову ситуацію. Якщо наслідки недійсності повністю усувають відповідний елемент приватноправового дисбалансу, додаткова недоговірна вимога є зайвою. Якщо ж після застосування спеціального режиму залишається окрема майнова втрата, безпідставно збережена майнова вигода, порушення речового права або загроза завдання шкоди, недоговірне зобов'язання може діяти як комплементарний механізм приватноправового реагування.

Принцип функціональної комплементарності є методологічною основою координації недоговірних зобов'язань у системі приватного права. Він передбачає збереження автономії кожного приватноправового режиму у властивій йому сфері регулювання та водночас допускає їхню взаємодію там, де одна фактична ситуація породжує кілька юридично значущих наслідків. Такий підхід дає змогу уникнути як поглинання одного режиму іншим, так і необмеженої конкуренції вимог.

Для рекодифікації цивільного законодавства України запропонована модель має значення як спосіб уникнення хаотичної конкуренції вимог, подвійного відшкодування та механічного нашарування норм. Вона дає змогу розглядати недоговірні зобов'язання як системно узгоджену підсистему приватноправового реагування, придатну як для класичних цивільно-правових спорів, так і для нових ситуацій, у яких поєднуються різні приватноправові режими. Окремі напрями застосування цієї моделі – зокрема у співвідношенні з договором, речово-правовими способами захисту, реституцією та наслідками недійсності правочину – потребують подальших спеціальних досліджень.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Baloch T A, *Unjust Enrichment and Contract* (Hart Publishing 2009).
2. Dannemann G, *The German Law of Unjustified Enrichment and Restitution: A Comparative Introduction* (Oxford University Press 2009) <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199533114.001.0001>.
3. Farnsworth W, *Restitution: Civil Liability for Unjust Enrichment* (University of Chicago Press 2014) <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226144337.001.0001>.
4. Gordley J, *Foundations of Private Law: Property, Tort, Contract, Unjust Enrichment* (Oxford University Press 2006) <https://doi.org/10.1093/oso/9780199291670.001.0001>.
5. Grundmann S, Micklitz H-W, Renner M, *New Private Law Theory: A Pluralist Approach* (Cambridge University Press 2021) <https://doi.org/10.1017/9781108760089>.
6. Markesinis B S, Unberath H, *The German Law of Torts: A Comparative Treatise* (4th edn, Hart Publishing 2002).
7. Terré F, Simler P, Lequette Y and Chénéde F, *Droit civil. Les obligations* (12e éd, Dalloz 2019).
8. Vicente D M, *Comparative Law of Obligations* (Edward Elgar Publishing 2021) <https://doi.org/10.4337/9781789905816>.
9. Virgo G, *The Principles of the Law of Restitution* (3rd edn, Oxford University Press 2015) <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198726388.001.0001>.

Edited books

10. Cartwright J, Whittaker S (eds), *The Code Napoléon Rewritten: French Contract Law after the 2016 Reforms* (Hart Publishing 2017).
11. Van Erp S, Akkermans B (eds), *Cases, Materials and Text on National, Supranational and International Property Law* (Hart Publishing 2012).
12. von Bar Christian, Clive Eric, Schulte-Nölke Hans, (eds), *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law: Draft Common Frame of Reference (DCFR)* (Full Edition, Sellier European Law Publishers 2009) Introduction, paras 34–40; Books V–VII.

13. Spasybo-Fatieieva I (ed), *Traktat pro kompensatsiiu v pravi* (ECUS 2026) (in Ukrainian).
14. Spasybo-Fatieieva I (ed), *Vchennia pro tsyvilno-pravovu vidpovidalnist* (ECUS 2025) (in Ukrainian).

Mykhailo Khomenko

NON-CONTRACTUAL OBLIGATIONS AS A COORDINATION MECHANISM OF THE PRIVATE LAW SYSTEM

ABSTRACT. Non-contractual obligations in Ukrainian civil law doctrine are traditionally described through separate legal institutions: compensation for damage, unjust enrichment, management of another's affairs without mandate, rescue and other special constructions. This approach is necessary for analysing the relevant legal facts, the conditions under which obligations arise and the available remedies. However, it does not fully explain the systemic place of non-contractual obligations in private law or the criteria for their coordination with contract, property-law remedies, the consequences of invalid transactions and other private-law regimes.

The purpose of this article is to develop and justify a doctrinal model of non-contractual obligations as a coordination mechanism of the private law system, to define its key categories and to formulate criteria for the delimitation, concurrence and interaction of non-contractual claims with other private-law remedies.

The article proposes to use the category of private-law imbalance as a general concept covering patrimonial loss, unjustified patrimonial gain, unauthorised intervention in another's sphere, the creation of a risk of harm, costs incurred to avert it and other disturbances of the equilibrium between subjects of private law. It is argued that compensatory, restitutionary, intervention-based and preventive-special obligations form an autonomous but not isolated functional subsystem of private law.

The article concludes that the coordination of non-contractual obligations should be based on the principle of functional complementarity. This principle preserves the autonomy of each private-law regime within its proper sphere of regulation, while allowing their interaction where one factual situation gives rise to several legally relevant dimensions. The proposed model is relevant for determining the limits of civil liability and damages in cases of concurrence of claims and for the recodification of Ukrainian civil legislation, as it helps avoid chaotic concurrence of claims, double recovery and mechanical layering of legal rules.

KEYWORDS: non-contractual obligations; civil liability; damages; private-law imbalance; restitution; concurrence of claims; functional complementarity; recodification.

ЕКОНОМІЧНЕ ПРАВО

Валентин Щербина

доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України,
заслужений юрист України, професор кафедри
економічного права та економічного судочинства
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4221-0965>
vsshcherbina@ukr.net

Тетяна Боднар

докторка юридичних наук, професорка,
членкиня-кореспондентка НАПрН України,
професорка кафедри цивільного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7066-453X>
tvbodnar@ukr.net

УДК 346.11

ВИДИ ПУБЛІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ ТА ЇХ ЗАКРІПЛЕННЯ
В ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Анотація. Досліджуються види публічних відносин з урахуванням положень Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони і приписів національного законодавства.

Аналізуються норми законів, у яких йдеться про окремі види інтересів і констатується наявність у них загалом оціночних понять та категорій, що характеризуються недостатньою правовою визначеністю.

Запропоновано авторську класифікацію публічних інтересів залежно від їх суб'єктного складу, змісту, значення та способу взаємодії носіїв інтересів.

Зазначається, що відсутність у більшості нормативно-правових актів господарського законодавства норм, які б розкривали зміст конкретного публічного інтересу, на практиці породжує звернення, замість легальних, до доктринальних дефініцій окремих видів публічних інтересів та їх суб'єктивні характеристики за допомогою оціночних категорій і понять, що призводить до відсутності об'єктивного розуміння поняття і змісту механізмів реалізації та захисту зазначених інтересів у разі їх порушення. Крім того, спостерігається безпідставне отождоження хоча й близьких за змістом, проте різних за суб'єктивним складом, таких інтересів, як національні, державні, суспільні інтереси чи інтереси територіальної громади та громадські інтереси або інтереси громадянського суспільства.

У зв'язку з цим підкреслюється важливість встановленої Законом України “Про правотворчу діяльність” вимоги не лише відображення в документах юридичного прогнозування публічних інтересів, а й урегулювання їх шляхом правотворчої діяльності.

Обґрунтовано доцільність збереження в оновленому Цивільному кодексі України положення щодо визнання недійсним правочину, який не відповідає інтересам держави і суспільства, а також пропозицію щодо заміни в цьому кодексі конструкції “охоронювані законом інтереси” конструкцією “правомірні інтереси”.

Ключові слова: публічні інтереси; національні інтереси; державні інтереси; суспільні інтереси; інтереси громадянського суспільства; інтереси територіальної громади.

Публічні інтереси мають важливе значення в житті будь-якого цивілізованого суспільства, в якому вони мають гармонійно поєднуватися з приватними інтересами, враховувати ці інтереси та оптимально узгоджуватися з ними. Останніми роками приватні та публічні інтереси пропонується застосовувати як критерій розмежування різних галузей права та кодифікації національного законодавства, що є доволі спірним питанням. Значно менше уваги відводиться таким аспектам характеристики публічних інтересів, як їх поняття, зміст, види, механізми здійснення та захисту тощо. Не компенсує достатньою мірою цих прогалин і чинне законодавство, в якому до публічних інтересів віднесено, як правило, інтереси держави і суспільства, а також інтереси територіальних громад.

Водночас спектр публічних інтересів значно ширший, про що свідчить Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони¹ (далі – Угода про асоціацію), в якій названо близько 15 видів інтересів (всього термін “інтерес” вжито в Угоді понад сто разів). Зокрема, в Угоді про асоціацію йдеться про такі види інтересу, як національний, державний, суспільний, громадський, інтереси громадянського суспільства, інтереси територіальних громад, спільний європейський інтерес тощо, зміст яких видається недостатньо дослідженим.

У наукових дослідженнях правових аспектів інтересів, головна увага приділяється переважно характеристиці приватних і публічних інтересів та їх співвідношенню в тих або інших видах суспільних відносин. Зокрема, суспільний (публічний) інтерес досліджував Я. Берназюк, до проблематики публічного інтересу в адміністративному праві зверталися В. Галунько, Б. Мельниченко, О. Миколенко, в цивільному праві – І. Бабецька, І. Берестова, в господарському – К. Апанасенко, О. Вінник, О. Крупчан, В. Щербина та інші науковці. Водночас види публічних інтересів та їх закріплення в законодавстві не набули належного висвітлення в наукових публікаціях.

¹ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text> (дата звернення 22.12.2025).

Мета статті полягає у з'ясуванні видів публічних інтересів та їх змісту, їх закріплення в господарському законодавстві України та у визначенні шляхів подолання існуючих у ньому прогалин.

Звернення до нормативно-правових актів законодавства України свідчить про те, що публічні інтереси також знаходяться в полі зору національного законодавця, хоча, можливо, й не завжди отримали достатньо повну характеристику у відповідних законах.

Навіть саме по собі ухвалення будь-якого закону, покликаного регулювати *суспільні відносини*, вже, на нашу думку, має кваліфікуватися як реалізація публічного інтересу. Передусім це інтерес держави, яка виконує функції, визначені щодо неї Конституцією України².

Так, Закон України “Про національну безпеку України” визначає національні інтереси України як ‘життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян’³ (п. 10 ч. 1 ст. 1 Закону). Згідно з ч. 3 ст. 3 цього Закону фундаментальними національними інтересами України є:

- 1) державний суверенітет і територіальна цілісність, демократичний конституційний лад, недопущення втручання у внутрішні справи України;
- 2) сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення;
- 3) інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпечний, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами;
- 4) захист державної мови;
- 5) розвиток культури, охорона культурної спадщини України;
- 6) відновлення та збереження національної пам’яті Українського народу.

На відміну від наведеного вище конкретизованого переліку національних інтересів, до якого, судячи з фундаментального їх характеру, можуть бути віднесені й інші інтереси, цього не можна сказати щодо поняття державних інтересів, зміст яких і в законодавстві, і в спеціальній літературі або не розкривається, або тлумачиться по-різному.

Тим часом їх чітке розуміння й, відповідно, закріплення в законодавстві є, на нашу думку, важливою умовою для застосування державою механізму реалізації державних інтересів, який би охоплював також способи та засоби їх захисту у разі порушення.

Так, покладаючи на прокуратуру функцію здійснення представництва інтересів держави в суді, ст. 131¹ Конституції України обмежує його виключ-

² Конституція України від 28 червня 1996 року <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення 22.12.2025).

³ Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>> (дата звернення 22.12.2025).

ними випадками і порядком, що визначені законом. Але практика розгляду справ за участю прокурора господарськими судами свідчить про те, що доволі часто прокурори під виглядом захисту інтересів держави звертаються з позовами про захист прав органів місцевого самоврядування та підпорядкованих їм юридичних осіб.

Як один із таких прикладів, можна навести витяг з рішення у справі № 922/3091/19, розглянутій у 2020 р. Господарським судом Харківської області за позовом прокурора:

У даному разі, звертаючись із даним позовом до суду, прокурором обґрунтовано, що Харківська міська рада представляє інтереси громади міста Харкова, однак у даному випадку вона є відповідачем у справі, оскільки саме вона вчинила дії, які негативно впливають на інтереси громади, що полягають у передачі земельної ділянки комунальної власності у користування без проведення земельних торгів⁴.

У чому прокурор і суд убачають інтереси держави, незрозуміло.

Норма ч. 4 ст. 53 Господарського процесуального кодексу України⁵, яка покладає на прокурора обов'язок у разі звернення до суду в інтересах держави, в позовній чи іншій заяві обґрунтувати, в чому полягає порушення інтересів держави, необхідність їх захисту, визначені законом підстави для звернення до суду прокурора, а також зазначає орган, уповноважений державою здійснювати відповідні функції у спірних правовідносинах, по суті, визначає прокурора тією особою, на розсуд якої віддане вирішення питання визначення того або іншого інтересу державним.

У зв'язку з цим варто погодитися з пропозицією А. Кубка щодо визначення в законах України, які запроваджують обмежувальні заходи в інтересах держави, на реалізацію або захист яких конкретно державних інтересів ці закони спрямовані. Закон повинен чітко вказувати, у чому полягають інтереси держави, які цим законом передбачається забезпечувати⁶.

Невизначеність ознак і змісту державних інтересів знаходить свій вияв і стосовно *суспільних інтересів*. Наприклад, у ч. 3 ст. 89 Конституції України передбачено право Верховної Ради України для проведення розслідування з питань, що становлять суспільний інтерес, утворювати тимчасові слідчі комісії.

Як приклад, можна назвати деякі створені у 2025 р.: Тимчасову слідчу комісію Верховної Ради України з питань розслідування можливих протиправних дій посадових осіб органів державної влади, інших державних органів та суб'єктів господарювання державного сектору економіки, що мог-

⁴ Рішення Господарського суду Харківської області від 23 січня 2020 р. у справі № 922/3091/19 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/87150539>> (дата звернення 22.12.2025).

⁵ Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 № 1798-XII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>> (дата звернення 22.12.2025).

⁶ А Кубко, 'Державні інтереси в правовій системі України: поняття, ознаки, реалізація' [2020] 1(37) Публічне право 166 <https://doi.org/10.37374/2020-37-15>.

ли завдати шкоди економічній безпеці України⁷, Тимчасову слідчу комісію Верховної Ради України з питань розслідування можливих порушень законодавства України при здійсненні заходів з оборони держави⁸, Тимчасову слідчу комісію Верховної Ради України з питань розслідування фактів можливих порушень прав дитини при формуванні та реалізації державної політики у сфері захисту прав дітей, соціальної підтримки сімей з дітьми, розвитку сімейних форм виховання та усиновлення⁹. Безумовно, кожне з питань, щодо яких мають бути проведені розслідування становить суспільний інтерес.

Водночас слід зазначити на непоодинокі застосування в законодавстві поняття “суспільний інтерес” без розкриття його змісту, прикладом чого може слугувати формулювання пп. “в” п. 2 ч. 3 ст. 287 Господарського процесуального кодексу України, згідно з яким не підлягають касаційному оскарженню судові рішення у малозначних справах і справах з ціною позову, що не перевищує п’ятистам розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, крім випадків, якщо справа становить значний суспільний інтерес.

У зв’язку з цим варто погодитися з думкою А. Монаєнка, який, характеризуючи аналогічну норму Кодексу адміністративного судочинства України¹⁰ (далі – КАС України), зазначає, що таке, зокрема, поняття, як “значний суспільний інтерес”, є оціночним і має недостатньо визначений характер і критерії його розуміння для правозастосовної практики судами, оскільки в чинному КАС України не вказано, що слід розуміти під таким поняттям та які існують критерії його визначення. Наявність таких невизначених у законі оціночних питань, зазначає автор, може не лише негативно позначитися на судовій практиці, а й створити в судовій системі додаткові підстави для зловживань при допуску справ для перегляду Верховним Судом у касаційному порядку¹¹.

Як зазначено в ухвалі Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 5 квітня 2021 р. у справі № 420/8512/20, вжи-

⁷ Про утворення Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування можливих протиправних дій посадових осіб органів державної влади, інших державних органів та суб’єктів господарювання державного сектору економіки, що могли завдати шкоди економічній безпеці України: Постанова Верховної Ради України від 12.03.2025 № 4299-IX <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4299-20#Text>> (дата звернення 22.12.2025).

⁸ Про утворення Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування можливих порушень законодавства України при здійсненні заходів з оборони держави: Постанова Верховної Ради України від 27 березня 2025 р. № 4338-IX <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4338-20#Text>> (дата звернення 22.12.2025).

⁹ Про утворення Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування фактів можливих порушень прав дитини при формуванні та реалізації державної політики у сфері захисту прав дітей, соціальної підтримки сімей з дітьми, розвитку сімейних форм виховання та усиновлення: Постанова Верховної Ради України від 8 жовтня 2025 р. № 4623-IX <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4623-20#Text>> (дата звернення 22.12.2025).

¹⁰ Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>> (дата звернення 22.12.2025).

¹¹ А Монаєнко, “Касаційні “фільтри”. Деякі питання допуску для перегляду судових рішень ВС” (Юридична Газета, 11 липня 2018) <<https://jur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/kasaciyni-filtri.html>> (дата звернення 22.12.2025).

те законодавцем словосполучення “значний суспільний інтерес” необхідно розуміти як серйозну, обґрунтовану зацікавленість, яка має неабияке виняткове значення для усього суспільства загалом, певних груп людей, територіальних громад, об’єднань громадян тощо до певної справи в контексті можливого впливу ухваленого в ній судового рішення на права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб. Це поняття охоплює ті потреби суспільства або окремих його груп, які пов’язані зі збереженням, примноженням, захистом існуючих цінностей девальвація та/або втрата яких мала б значний негативний вплив на розвиток громадянського суспільства. Наявність значного суспільного інтересу може мати місце й тоді, коли предмет спору зачіпає питання загальнодержавного значення, як-от визначення і зміни конституційного ладу в Україні, виборчого процесу (референдуму), обороноздатності держави, її суверенітету, найвищих соціальних цінностей, визначених Конституцією України тощо¹².

Намагання колегії суддів шляхом роз’яснення чинної норми задля умотивування постановленої ухвали зрозуміле, але, по-перше, суд не наділений правом тлумачити норму закону, а по-друге, у наведеному роз’ясненні також вжиті оціночні поняття та категорії, що не відповідає принципу правової визначеності.

Ще більшою правовою невизначеністю характеризується застосування терміна “суспільний інтерес” при визначенні підприємств, що становлять *суспільний інтерес*, сформульоване шляхом простого перерахування окремих видів юридичних осіб, включаючи й ті, які не належать до підприємств у вузькому розумінні.

Відповідно до ст. 1 Закону України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні”

підприємства, що становлять *суспільний інтерес*, – підприємства-емітенти цінних паперів, цінні папери яких допущені до торгів на регульованому ринку капіталу або щодо цінних паперів яких здійснено публічну пропозицію, банки, страховики, недержавні пенсійні фонди, інші фінансові установи (крім інших фінансових установ та недержавних пенсійних фондів, що належать до мікропідприємств та малих підприємств) та підприємства, які відповідно до цього Закону належать до великих підприємств¹³.

Як бачимо, про будь-які ознаки суспільного інтересу чи критерії віднесення підприємств до цього переліку в наведеній нормі не йдеться.

Без сумніву, одним із видів публічних інтересів і різновидами суспільного інтересу є *загальносуспільний інтерес*, щодо якого йдеться, зокрема, у

¹² Ухвала Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 5 квітня 2021 р. у справі № 420/8512/20 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/96015770>> (дата звернення 22.12.2025).

¹³ Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 № 996-XIV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text>> (дата звернення 22.12.2025).

Законі України “Про ринок електричної енергії”¹⁴ та в постановах Кабінету Міністрів України “Про затвердження Положення про покладення спеціальних обов’язків на суб’єктів ринку природного газу для забезпечення загальноносуспільних інтересів у процесі функціонування ринку природного газу”¹⁵ і “Про затвердження Положення про покладення спеціальних обов’язків на суб’єктів ринку природного газу для забезпечення загальноносуспільних інтересів у процесі функціонування ринку природного газу щодо особливостей постачання природного газу виробникам теплової енергії та бюджетним установам”¹⁶, хоча зміст цього інтересу, як і його відмінність від суспільного інтересу, в Законі не розкривається.

Натомість у іншій постанові¹⁷ Кабінет Міністрів розкриває зміст *високого суспільного інтересу* до наборів даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних, вдавшись до таких ознак, як: висока частота запитування таких даних; результати опитування громадської думки; антикорупційний ефект та/або економічний ефект від оприлюднення наборів даних; наявність інших обставин.

У п. “г” ч. 1 ст. 215 Угоди про асоціацію вживається словосполучення “особливий громадський інтерес”.

Велика українська енциклопедія визначає громадський інтерес як інтерес будь-якої особи (осіб), пов’язаний із забезпеченням благополуччя, стабільності, безпеки та сталого розвитку суспільства¹⁸.

Водночас при перекладі з української мови на англійську терміни “суспільний інтерес” і “громадський інтерес” позначаються однаково – “public interest”¹⁹. Тому, очевидно, є всі підстави розглядати ці два види інтересу як загальний (суспільний) і частковий або окремий (громадський), тим більше, що в деяких словниках української мови слова “суспільство” і “громадськість” розглядаються як синоніми.

¹⁴ Про ринок електричної енергії: Закон України від 13.04.2017 № 2019-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2019-19#Text>> (дата звернення 22.12.2025).

¹⁵ Про затвердження Положення про покладення спеціальних обов’язків на суб’єктів ринку природного газу для забезпечення загальноносуспільних інтересів у процесі функціонування ринку природного газу: постанова Кабінету Міністрів України від 6 березня 2022 р. № 222 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-2022-%D0%BF#Text>> (дата звернення 22.12.2025).

¹⁶ Про затвердження Положення про покладення спеціальних обов’язків на суб’єктів ринку природного газу для забезпечення загальноносуспільних інтересів у процесі функціонування ринку природного газу щодо особливостей постачання природного газу виробникам теплової енергії та бюджетним установам: постанова Кабінету Міністрів України від 19 липня 2022 р. № 812 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/812-2022-%D0%BF#Text>> (дата звернення 22.12.2025).

¹⁷ Про затвердження Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних: постанова Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2015 р. № 835 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/835-2015-%D0%BF#Text>> (дата звернення 22.12.2025).

¹⁸ Інтерес громадський (Електронна версія “Великої української енциклопедії”) <https://vue.gov.ua/Інтерес_громадський> (дата звернення 22.12.2025).

¹⁹ Public interest (Reverso) <https://context.reverso.net/public+interest?utm_source=copilot.com> (accessed 22.12.2025).

На нашу думку, заслуговує на увагу роз'яснення, що міститься на Національній освітній платформі “Всеосвіта”²⁰, згідно з яким прикметник “суспільний” утворений від іменника “суспільство” (соціально-економічна формація). Він стосується понять класової диференціації, виробництва, соціальних формацій, суспільного ладу. Наприклад, суспільний: лад, продукт, клас; формація, наука, праця, свідомість, система; становище, виробництво, буття та ін.

Громадський – “не державний”, “не службовий”, “добровільний”, такий, що стосується всього населення або якогось колективу, громади. Наприклад, громадський: обов’язок, осуд, порядок, діяч; організація, робота, справа; завдання, харчування та ін.

Важливим видом інтересів, який все більше має враховуватися державою, стали останнім часом *інтереси громадянського суспільства*, хоча самій проблематиці громадянського суспільства присвячено чимало робіт, починаючи з праць Аристотеля, Цицерона, І. Канта, Ж.-Ж. Руссо, Дж. Локка, Г.-В.-Ф. Гегеля та А. де Токвіля та інших і закінчуючи працями сучасних українських філософів, політологів, юристів, дослідження громадянського суспільства в Україні якими, без сумніву, будуть продовжені.

Оскільки інтереси громадянського суспільства, як і суспільні інтереси не завжди збігаються з інтересами держави, хоча іноді останні й розглядаються окремими дослідниками як одне нерозривне ціле²¹, важливо відмежовувати ці три види інтересів.

Відмовившись від такої підстави визнання правочину недійсним, як його невідповідність інтересам держави і суспільства (ч. 2 ст. 228 Цивільного кодексу України²², далі – ЦК України), проєкт Закону України “Про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв’язку із оновленням (рекодифікацією) положень книги першої”²³ натомість пропонує в ст. 228¹ “Недійсність договору, що порушує імперативні норми закону, не узгоджується з доброзвичайністю (*boni mores*)” нову підставу – неузгодженість з доброзвичайністю, під якою, очевидно, слід розуміти аморальну мету; порушення гідності людини або загальноприйнятих моральних стандартів; явну несправедливість договору або визнання його таким, що ставить одну зі сторін у

²⁰ Синоніми в текстах офіційно-ділового стилю <<https://vseosvita.ua/library/embed/010085i7-9d08.docx.html>> (дата звернення 22.12.2025).

²¹ В Кучер, Т Курило, ‘Порушення інтересів держави та суспільства як підстава недійсності правочину’ [2019] 3 Юридичний науковий електронний журнал 68–71; В Кучер, В Парасюк, І Зденик, ‘Публічний порядок та інтереси держави і суспільства: категорії приватного та господарського права’ [2023] 1 Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична 3–10 <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-1-1>.

²² Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>> (дата звернення 22.12.2025).

²³ Проєкт Закону про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв’язку із оновленням (рекодифікацією) положень книги першої № 14056 від 21.09.2025 <<https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57356>> (дата звернення 22.12.2025).

надмірно невідповідне становище, використовуючи її уразливість та/або залежність.

Отже, замість публічних інтересів (держави і суспільства) критерієм дійсності договору визнається відповідність його приватним інтересам. Видається, що з таким “приватноправовим” підходом до дійсності цивільних договорів можна погодитись лише в разі, якщо йдеться про споживчі договори. Для комерційних договорів з публічним інтересом безумовно важливим є відповідність таких договорів інтересам держави і суспільства. Тому положення ч. 2 ст. 228 чинного ЦК України як норму загального застосування щодо всіх видів договорів доцільно зберегти й у оновленому кодексі.

Визнання територіальних громад самостійними, відокремленими від держави учасниками конституційних, адміністративних, земельних, цивільних та інших відносин зумовлене, зокрема, не лише наявністю в них комунального майна, що є власністю територіальних громад села, селища, міста та об'єднаних територіальних громад, та існуванням органів місцевого самоврядування, а й наявністю в них *місцевих інтересів*, які можуть поєднуватися з державними (ст. 4 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні”²⁴), бути складовою частиною спільних інтересів територіальних громад сіл, селищ, міст (ч. 1 ст. 5 Закону), загальноміськими інтересами (ч. 3 ст. 41 Закону) чи інтересами жителів відповідного старостинського округу (ч. 5 ст. 54¹ Закону).

Отже, виходячи з результатів дослідження, вважаємо, що основними видами публічних інтересів, що набули відображення в чинному законодавстві України залежно від *суб'єктів* інтересів є:

- національні інтереси;
- суспільні (громадські) інтереси;
- державні інтереси (серед них – загальнодержавні);
- інтереси громадянського суспільства;
- місцеві інтереси (інтереси територіальних громад).

Залежно від їхнього *змісту* зазначені інтереси можна поділяти на:

- економічні інтереси (зокрема загальні економічні інтереси);
- комерційні інтереси;
- фінансові інтереси;
- соціальні інтереси;
- екологічні інтереси.

За *значущістю* інтересів може йтися про:

- суттєві інтереси;
- високі суспільні інтереси

За *способом взаємодії* носіїв інтересів:

- спільні інтереси (в т. ч. спільний європейський інтерес);

²⁴ Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення 22.12.2025).

– взаємні інтереси.

Наведена класифікація інтересів стосується найбільш поширених інтересів. Не виключаємо, що вона може бути доповнена чи уточнена за рахунок інших видів публічних інтересів (наприклад інтереси Українського народу, названі в ч. 1 ст. 19 Закону України “Про Кабінет Міністрів України”²⁵), зокрема, й шляхом віднесення до них тих або інших видів інтересів, приватний чи публічний характер яких сьогодні є дискусійним.

Взяти, наприклад, інтереси суб’єктів ветеранського підприємництва.

Частина 1 ст. 14 Закону України “Про ветеранське підприємництво”²⁶, який спрямований, зокрема, на забезпечення державної підтримки учасників бойових дій шляхом створення виключних економічних прав і умов для ветеранського підприємництва, встановлює, що держава гарантує дотримання і захист майнових та інших прав і законних інтересів суб’єктів ветеранського підприємництва, а ч. 1 ст. 20 цього Закону передбачає, що держава забезпечує, а також захист прав, інтересів і майна суб’єктів ветеранського підприємництва та їхніх іноземних партнерів у процесі здійснення міжнародного економічного співробітництва.

Постає питання, до яких інтересів – публічних чи приватних – належать інтереси суб’єктів ветеранського підприємництва, кількість яких сьогодні незначна, проте з плином часу і розвитком ветеранського підприємництва, без сумніву, зростатиме. Те саме можна сказати й про інтереси фізичних осіб – підприємців. Кожен із них має свій приватний інтерес, проте, як справедливо зазначається, у своїй сумі приватні інтереси становлять уже публічний інтерес. Так само, як і інтереси суб’єктів ветеранського підприємництва, їхні інтереси за своїм змістом є економічними, комерційними, а за характером – спільними для цієї групи населення.

Вважаємо, що відповіді на ці питання можуть дати результати подальших теоретичних досліджень та їх закріплення в законодавстві. Насамкінець, розглянемо ще одну проблему, яка хоча й не має безпосереднього відношення до публічних інтересів, однак її розв’язання може мати значення для їх характеристики. Йдеться про визначення інтересів як таких, що охороняються законом.

У нормативно-правових актах національного законодавства характеру кліше набуло, на нашу думку, словосполучення “права та охоронювані законом інтереси”, яке навіть у Рішенні Конституційного Суду України від 01.12.2004 р. № 18-рп/2004 (справа про охоронюваний законом інтерес)²⁷, у разі якщо йдеться про захист інтересу, вживається як єдина правова кон-

²⁵ Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27.02.2014 № 794-VII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text>> (дата звернення 22.12.2025).

²⁶ Про ветеранське підприємництво: Закон України від 31.07.2025 № 4563-IX <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4563-20#Text>> (дата звернення 22.12.2025).

²⁷ Рішення Конституційного Суду України від 1 грудня 2004 р. № 18-рп/2004 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-04#Text>> (дата звернення 22.12.2025).

струкція, хоча КСУ й констатував, що охоронювані законом інтереси є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони (пп. 3.6 Рішення).

На відміну від чинного ЦК України проект змін до Книги першої ЦК України²⁸ уточнює назву інтересів шляхом доповнення її в назві глави 3 та низці її статей (статті 15–18¹, 19, 21–23) ознакою “охоронювані законом”. Подібна конструкція вживається також у окремих чинних нормативно-правових актах, зокрема в процесуальному законодавстві, яким керуватиметься особа, чий інтерес порушений, у разі звернення за їх захистом до суду. Водночас у всіх цих актах (як матеріального, так і процесуального законодавства) неможливо знайти вказівку на конкретний інтерес і його зміст та зазначення на те, яким законом і яким чином він охороняється.

Виходячи з того, що, по-перше, як зазначалося, жоден закон не визначає конкретні інтереси, які ним охороняються й захищаються; по-друге, закон може бути неправовим, тоді інтерес не повинен ні охоронятися, ні захищатися; по-третє, охоронюваний законом інтерес, у разі якщо йдеться про приватні інтереси, не повинен суперечити загальним засадам цивільного (приватного) права, вважаємо за доцільне, щонайменше в оновленому ЦК України, замінити ознаку інтересу “охоронюваний законом” або “законний” ознакою “правомірний”.

У зв'язку з цим варто звернутися до порівняльної таблиці змін і доповнень до Книги п'ятої ЦК України²⁹, в якій неодноразово вживається термін “правомірний інтерес” (статті 509¹, 611¹, 1158, 1158¹, 1158², 1158³, 1160, 1160¹, 1160², 1166 тощо).

Тому, попри певну правову невизначеність терміна “правомірний” (тобто такий, що не суперечить праву, відповідає йому), він, на нашу думку, є більш вдалим для застосування в приватних відносинах, правове регулювання яких здійснюється не лише нормами законодавства, а й іншими джерелами приватного права, тим більше – для правової системи держави, Конституція якої проголошує принцип верховенства права.

Чи є ознака правомірності іманентною стосовно публічних інтересів?

Вважаємо, що публічним інтересам внутрішньо властива така ознака, як правомірність, проте в разі конкуренції різних видів інтересів, наприклад, з одного боку, держави, з іншого – територіальної громади, реалізовуватися і захищатися має саме правомірний інтерес, оскільки, на нашу думку, існування двох правомірних, але протилежних інтересів, видається неможливим.

²⁸ Проект Закону ... № 14056 від 21.09.2025 (н 23).

²⁹ Порівняльна таблиця змін і доповнень до Книги п'ятої ЦК України <<https://www.rada.gov.ua/files/knyga5.pdf>> (дата звернення 24.11.2025).

Висновки. Проведене дослідження засвідчило, що лише в поодиноких нормативно-правових актах господарського законодавства розкривається зміст того чи іншого публічного інтересу.

Відсутність подібних норм у абсолютній більшості законів на практиці породжує звернення, замість легальних, до доктринальних дефініцій окремих видів публічних інтересів та їх суб'єктивні характеристики за допомогою оціночних категорій і понять, що, зрештою, призводить до відсутності об'єктивного розуміння поняття та змісту механізмів реалізації та захисту зазначених правомірних інтересів у разі їх порушення.

Крім того, спостерігається безпідставне ототожнення хоча й близьких за змістом, проте різних за суб'єктивним складом таких інтересів, як національні, державні, суспільні інтереси чи інтереси територіальної громади та громадські інтереси або інтереси громадянського суспільства.

У зв'язку з цим важливого значення набуває встановлена Законом України “Про правотворчу діяльність”³⁰ вимога не лише відображення у документах юридичного прогнозування публічних інтересів, а й урегулювання їх шляхом правотворчої діяльності (ч. 3 ст. 22 Закону).

Вважаємо, що вирішення цих проблем наблизить господарське законодавство до права Європейського Союзу, що не лише позитивно вплине на правозастосовну діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, судових органів та органів прокуратури, на діяльність суб'єктів господарювання, а й сприятиме реалізації Угоди про асоціацію.

REFERENCES

Bibliography

Journal articles

1. Kubko A, ‘Derzhavni interesy v pravovii systemi Ukrainy: poniattia, oznaky, realizatsiia’ [2020] 1(37) Publichne pravo 166 <https://doi.org/10.37374/2020-37-15> (in Ukrainian).
2. Kucher V, Kurylo T, ‘Porushennia interesiv derzhavy ta suspilstva yak pidstava nediiisnosti pravochynu’ [2019] 3 Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal 68–71 (in Ukrainian).
3. Kucher V, Parasiuk V, Zdrenyk I, ‘Publichnyi poriadok ta interesy derzhavy i suspilstva: katehorii pryvatnoho ta hospodarskoho prava’ [2023] 1 Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav. Seriia yurydychna 3–10 <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-1-1> (in Ukrainian).

Newspaper articles

4. Monaienko A, ‘Kasatsiini “filtry”. Deiaki pytannia dopusku dlia perehliadu sudovykh rishen VS’ (Iurydychna Hazeta, 11 lypnia 2018) <<https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/kasaciyni-filtri.html>> (accessed 22.12.2025) (in Ukrainian).

Dictionaries and encyclopedias

5. Public interest (Reverso) <https://context.reverso.net/переклад/англійська-українська/public+interest?utm_source=copilot.com> (accessed 22.12.2025).

³⁰ Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08.2023 № 3354-IX <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>> (дата звернення 22.12.2025).

Валентин Щербина, Тетяна Боднар

6. Interes hromadskyi (Elektronna versia "Velykoi ukrainskoi entsyklopedii") <https://vue.gov.ua/Interes_hromadskyi> (accessed 22.12.2025) (in Ukrainian).

Websites

7. Synonimy v tekstakh ofitsiino-dilovoho styliu <<https://vseosvita.ua/library/embed/010085i7-9d08.docx.html>> (accessed 22.12.2025) (in Ukrainian).

Valentyn Shcherbina
Tetjana Bodnar

TYPES OF PUBLIC INTERESTS AND THEIR STRENGTHENING IN THE LEGISLATION OF UKRAINE

ABSTRACT. Types of public relations are studied taking into account the provisions of the Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand, and the provisions of national legislation.

The norms of laws that refer to individual types of interests are analyzed and the presence of generally evaluative concepts and categories characterized by insufficient legal certainty is noted.

The author's classification of public interests is proposed depending on their subject composition, content, significance and the method of interaction of interest holders.

It is noted that the absence of norms in most regulatory legal acts of economic legislation that would reveal the content of a specific public interest in practice gives rise to an appeal, instead of legal ones, to doctrinal definitions of individual types of public interests and their subjective characteristics using evaluative categories and concepts, which leads to a lack of objective understanding of the concept and content of the mechanisms for implementing and protecting these interests in the event of their violation. In addition, there is an unfounded identification of interests that are similar in content but different in subject composition, such as national, state, public interests or interests of the territorial community and public interests or interests of civil society.

In this regard, the importance of the requirement established by the Law of Ukraine "On Law-Making Activity" not only to reflect in documents the legal forecasting of public interests, but also to regulate them through law-making activity is emphasized.

The expediency of preserving in the updated Civil Code of Ukraine the provision on the invalidation of a transaction that does not meet the interests of the state and society, as well as the proposal to replace in this code the construction "interests protected by law" with the construction "legitimate interests".

KEYWORDS: public interests; national interests; state interests; public interests; interests of civil society; interests of the territorial community.

Олександр Ободовський

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права
Національного університету
“Одеська юридична академія”
(Одеса, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-7402-0472>
Obodovsky.O@gmail.com

УДК 343.234:344.13(477)

ПРО ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОСІБ, ЯКІ ВЧИНИЛИ ВІЙСЬКОВІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Анотація. Військові кримінальні правопорушення підривають бойову готовність та боєздатність Збройних Сил України. Ці правопорушення вчиняються не тільки в умовах воєнного стану, але саме вчинення їх в умовах воєнного стану може призвести до найбільш тяжких наслідків.

В умовах воєнного стану в Україні вчиняється багато військових кримінальних правопорушень, їх кількість з кожним роком збільшується. Це негативно відбивається на бойовій готовності та боєздатності Збройних Сил України. Водночас призначення особі, яка вчинила військове кримінальне правопорушення, покарання у виді позбавлення волі, що відбуватиметься реально, не дасть змоги їй продовжити проходження військової служби. Для того, щоб надати особі можливість проходити військову службу і далі, був передбачений спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності.

Мета статті – визначити, яким мало б бути звільнення від кримінальної відповідальності осіб, що вчинили військові кримінальні правопорушення, для найкращого досягнення цілей кримінально-правового регулювання.

Звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які під час дії воєнного стану вперше вчинили військові кримінальні правопорушення, є диспозитивним видом звільнення, і це заслуговує на підтримку. Водночас ефективність такого звільнення можна було б підвищити шляхом перетворення його на умовний вид. Передумовою цього спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності є вчинення під час дії воєнного стану лише самовільного залишення військової частини або місця служби та дезертирства. Проте у низці випадків доцільним було б звільнення від відповідальності також осіб, які вчинили інші військові кримінальні правопорушення. Для звільнення від кримінальної відповідальності обов'язковою є наявність письмової згоди командира (начальника) військової частини (установи). Необхідності у тому, щоб зберігати таку вимогу надалі, немає.

Ключові слова: військові кримінальні правопорушення; бойова готовність та боєздатність Збройних Сил України; звільнення від кримінальної відповідальності; передумова звільнення від кримінальної відповідальності; позитивна посткримінальна поведінка.

Порушення встановленого порядку несення військової служби можуть бути допущені і в умовах мирного часу, і в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, і в умовах воєнного стану. Будь-яке таке порушення підриває або принаймні може підірвати бойову готовність та боєздатність військового підрозділу, військової частини, а отже, відбивається на бойовій готовності та боєздатності Збройних Сил України загалом.

Тяжкість шкоди, заподіяної чи такої, що може бути заподіяна, бойовій готовності та боєздатності Збройних Сил України внаслідок порушень порядку несення військової служби, залежить від багатьох обставин. У зв'язку з цим деякі такі порушення є військовими адміністративними правопорушеннями, тоді як інші – правопорушеннями військовими кримінальними.

Зниження бойової готовності та боєздатності Збройних Сил України є вкрай небажаним навіть у мирний час. Але ще більш небажаним буде воно в умовах воєнного стану, який тому і вводиться, що наявна збройна агресія чи загроза нападу, небезпека державній незалежності України, її територіальній цілісності¹. Водночас кількість військових кримінальних правопорушень, які вчиняються в Україні в умовах воєнного стану, є великою і з кожним роком збільшується. Відповідна інформація подана у таблиці 1.

Таблиця 1

Кількість військових кримінальних правопорушень, зареєстрованих у 2013, 2021, 2022, 2023, 2024 рр. і протягом січня – жовтня 2025 р.²

Рік	2013	2021	2022	2023	2024	Січень – жовтень 2025
Кількість військових кримінальних правопорушень	369	3 037	13 766	28 666	93 900	186 986
Всього кримінальних правопорушень	563 560	321 443	362 636	475 595	492 479	524 552
Частка військових кримінальних правопорушень у відсотках (%)	0,065	0,945	3,796	6,027	19,067	35,647

¹ Використано визначення *воєнного стану*, закріплене у ст. 1 Закону України “Про правовий режим воєнного стану” від 12 травня 2015 р. № 389-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>> (дата звернення 26.10.2025).

² При підготовці *таблиці 1* використані статистичні дані Генеральної прокуратури України та Офісу Генерального прокурора, а саме: Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень – грудень 2013 р. <https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=185282> (дата звернення 31.10.2025); Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень – грудень 2021 р. <https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=215627> (дата звернення 31.10.2025); Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень – грудень 2022 р. <https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=225262> (дата звернення 31.10.2025); Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень – грудень 2023 р. <https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=241804> (дата звернення 31.10.2025); Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень – грудень 2024 р. <https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=260042> (дата звернення 31.10.2025); Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень – жовтень 2025 р. <https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=276019> (дата звернення 08.12.2025).

Як бачимо з даних *таблиці 1*, кількість військових кримінальних правопорушень, зареєстрованих протягом 2024 р., наблизилася до 100 тисяч, а за неповний 2025 р. – до 200 тисяч. Також бачимо, що частка військових кримінальних правопорушень серед загальної кількості облікованих кримінальних правопорушень з кожним роком суттєво зростає, і в січні – жовтні 2025 р. перевищила третину від кількості кримінальних правопорушень, зареєстрованих в Україні за той самий період.

Держава зацікавлена в тому, щоб бойова готовність і боєздатність Збройних Сил України не знижувалася, тим більше в умовах воєнного стану. При цьому заходи, які могли б виявитися ефективними у вирішенні цього завдання, не зводяться виключно до тих, які може запропонувати кримінальне право³. Заходи, що можуть бути запропоновані кримінальним правом, є лише однією зі складових єдиного механізму запобігання та протидії військовим кримінальним правопорушенням. І цей механізм найкраще діятиме тоді, коли належним чином функціонуватиме кожна його складова. Тому поглибленого вивчення потребують питання про те, які заходи уможливили б домогтися того, щоб бойова готовність і боєздатність Збройних Сил України страждала б якомога менше, а в ідеалі – не страждала б узагалі.

Мета статті – визначити, яким мало б бути звільнення від кримінальної відповідальності осіб, що вчинили військові кримінальні правопорушення, для найкращого досягнення цілей кримінально-правового регулювання.

У Кримінальному кодексі України⁴ (далі – КК України) положення про звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які вчинили військові злочини, було передбачене від самого початку (ч. 4 ст. 401 Кодексу). У такому вигляді ця норма стала новелою КК України 2001 р.⁵ При цьому відсилання у ч. 4 ст. 401 КК України до ст. 44 КК України

потрібно розуміти не як вказівку на якусь окрему (тільки одну із закріплених у КК України) підставу звільнення від відповідальності (як це задумувалося), а як саму можливість застосування такого звільнення до особи, яка вчинила військове кримінальне правопорушення. І це звільнення має здійснюватися відповідно до загальних положень КК України (збережений курсив оригіналу. – Авт.)⁶.

На практиці особи, які вчинили військові кримінальні правопорушення, звільняються від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, у зв'язку з примиренням винного з потерпілим, у зв'язку з передачею особи

³ Див. додатково: І Чугуніков, 'Підстава кримінальної відповідальності та тенденції розвитку кримінального законодавства України' [2018] 9 Підприємництво, господарство і право 223.

⁴ Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>> (дата звернення 01.11.2025).

⁵ Див. докладніше: О Ободовський, *Військові кримінальні правопорушення: теорія і практика* (Юридична література 2023) 80–5.

⁶ Там само 86.

на поруки, у зв'язку із зміною обстановки, у зв'язку із закінченням строків давності⁷.

У 2024 р. ст. 401 КК України було доповнено ч. 5, у якій закріплено положення про звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка під час дії воєнного стану вперше вчинила кримінальне правопорушення, передбачене статтями 407, 408 КК України⁸. Необхідність такого законодавчого кроку в пояснювальній записці до відповідного проекту Закону була обґрунтована тим, що повномасштабна збройна агресія проти України та існуючі численні загрози обороноздатності нашої держави «кожного дня демонструють нагальну потребу щодо посилення захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, належного виконання громадянами України свого конституційного обов'язку»⁹. При цьому в Пояснювальній записці зверталася увага на велику кількість кримінальних проваджень за статтями 407 і 408 КК України, що перебувають у провадженні органів досудового розслідування¹⁰. Водночас ініціатори законопроекту наголошували на тому, що у чинному законодавстві про кримінальну відповідальність відсутні правові підстави для звільнення під час дії воєнного стану військовослужбовців від кримінальної відповідальності за кримінальне правопорушення, передбачене статтями 407, 408 КК України, вчинене вперше, за умови щирого каяття таких осіб та бажання повернутися до проходження військової служби, а відсутність зазначених підстав не дає змоги таким військовослужбовцям продовжити захист суверенітету і територіальної цілісності України від збройної агресії¹¹.

До набрання чинності законом про доповнення ст. 401 КК України ч. 5 військовослужбовця, який під час дії воєнного стану вчинив кримінальне правопорушення, передбачене статтями 407, 408 КК України, нехай навіть і вперше, можна було звільнити від кримінальної відповідальності тільки у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49 КК України). Справді, кримінальне правопорушення, передбачене статтями 407 і 408 КК України, вчинене під час дії воєнного стану, має кваліфікуватися за ч. 5 ст. 407 КК України або за ч. 4 ст. 408 КК України відповідно¹². У першому випадку

⁷ Ободовський (н 5) 89–90.

⁸ Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану: Закон України від 20 серпня 2024 р. № 3902-IX <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3902-20#Text>> (дата звернення 03.11.2025).

⁹ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану» (№ 11322 від 06.06.2024) <<https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/pubFile/2390738>> (дата звернення 08.11.2025) 1.

¹⁰ Пояснювальна записка (н 9) 1.

¹¹ Там само 1–2.

¹² Див. також: Висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України на проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення кримінальної

кримінальне правопорушення є тяжким злочином, у другому – особливо тяжким. Вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину не може бути передумовою звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК України), у зв'язку з передачею особи на поруки (ст. 47 КК України), у зв'язку із зміною обстановки (ст. 48 КК України). Крім того, у разі вчинення під час дії воєнного стану самовільного залишення військової частини або місця служби чи дезертирства можливості звільнити особу від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК України) теж не було й немає.

Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49 КК України) можливе лише через багато років від того дня, коли військовослужбовець самовільно залишив військову частину, місце служби чи не з'явився на службу. Це пов'язано з двома обставинами. Перша із них – це ступінь тяжкості кримінальних правопорушень, що розглядаються. Як уже зазначалося, самовільне залишення військової частини або місця служби, вчинене під час дії воєнного стану, є тяжким злочином, а дезертирство, вчинене в тих самих умовах, – особливо тяжким. У разі вчинення тяжкого злочину особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з дня вчинення нею злочину і до дня набрання вироком законної сили минуло десять років (п. 4 ч. 1 ст. 49 КК України). У разі вчинення особливо тяжкого злочину строк давності настання кримінальної відповідальності становить п'ятнадцять років (п. 5 ч. 1 ст. 49 КК України). Безумовно, і десять років, і п'ятнадцять – це дуже тривалі строки.

Друга із виділених вище обставин полягає в тому, що самовільне залишення військової частини або місця служби та дезертирство є триваючими кримінальними правопорушеннями¹³. Зазначені кримінальні правопорушення вчиняються не одночасно, а протягом певного – більш-менш тривалого – проміжку часу. Оскільки 'під час вчинення суспільно небезпечного діяння давність спливати не може', а тому 'строки давності для триваючих злочинів слід обчислювати з дня, наступного за днем завершення даних злочинів'¹⁴, то навіть перший день строку давності щодо самовільного залишення військової частини або місця служби чи дезертирства може настати через достатньо великий проміжок часу після того дня, коли військовослужбовець залишив частину, місце служби чи не з'явився на службу.

Під час вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби чи дезертирства перешкодою для участі військовослужбовця у захисті суверенітету і територіальної цілісності України¹⁵ є вчинення

відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану" (№ 11322 від 06.06.2024) (перше читання) <<https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/pubFile/2419591>> (дата звернення 16.11.2025) 3.

¹³ О Ободовський, *Триваючі злочини у кримінальному праві України* (Юридична література 2016) 101–8, 131.

¹⁴ Там само 210.

¹⁵ Використано положення ч. 1 ст. 17 Конституції України від 28 червня 1996 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення 09.11.2025).

кримінального правопорушення. Але відсутність будь-яких перспектив бути звільненим від несприятливих правових наслідків вчиненого діяння, безумовно, не мотивувала військовослужбовця припинити кримінальне правопорушення, повернутися до військової частини або місця служби й продовжити проходження військової служби. Можливість звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності виглядала як недосяжна. Навпаки, перспектива засудження до покарання у виді позбавлення волі на тривалий строк виглядала як доволі ймовірна і стала неминучою з дня набрання чинності законом¹⁶, яким були внесені зміни до, зокрема, ч. 1 ст. 69 КК України та ч. 1 ст. 75 КК України. Зазначені зміни унеможливили призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, та звільнення від відбування покарання з випробуванням у випадку вчинення в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці самовільного залишення військової частини або місця служби, дезертирства та деяких інших військових кримінальних правопорушень.

Не могли мотивувати військовослужбовця до припинення самовільного залишення військової частини або місця служби чи дезертирства і зміни до статей 176 і 183 Кримінального процесуального кодексу України¹⁷ (далі – КПК України)¹⁸. Справді, ст. 176 КПК України була доповнена ч. 7 (натепер – ч. 8) такого змісту:

Під час дії воєнного стану до військовослужбовців, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, передбачених статтями 402–405, 407, 408, 429 Кримінального кодексу України, застосовується виключно запобіжний захід, визначений пунктом 5 частини першої цієї статті (тобто *тримання під вартою*. – Авт.)¹⁹.

Своєю чергою зміни до ст. 183 КПК України полягали, серед іншого, у розширенні переліку злочинів, у кримінальних провадженнях щодо яких під час дії воєнного стану слідчий суддя, суд при постановленні ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, враховуючи підстави та обставини, передбачені статтями 177 і 178 КПК України, має право не визначити розмір застави. І перелік був доповнений вказівкою на, зокрема, злочини, передбачені у статтях 402–405, 407, 408, 429 КК України²⁰.

¹⁶ Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці: Закон України від 13 грудня 2022 р. № 2839-IX <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2839-20#Text>> (дата звернення 09.11.2025). Закон набрав чинності 27 січня 2023 р.

¹⁷ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>> (дата звернення 09.11.2025).

¹⁸ Див.: Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо обрання запобіжного заходу до військовослужбовців, які вчинили військові злочини під час дії воєнного стану: Закон України від 16 серпня 2022 р. № 2531-IX <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2531-20#Text>> (дата звернення 09.11.2025).

¹⁹ Про внесення змін ... щодо обрання запобіжного заходу до військовослужбовців... (н 18).

²⁰ Там само.

Можливість звільнення від кримінальної відповідальності відповідно до ч. 5 ст. 401 КК України мала б заохочувати (мотивувати) осіб, які під час дії воєнного стану вчинили військові кримінальні правопорушення, до позитивної посткримінальної поведінки. Звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ч. 5 ст. 401 КК України допускається тільки в разі вчинення під час дії воєнного стану самовільного залишення військової частини або місця служби та дезертирства. Отже, у ч. 5 ст. 401 КК України закріплений спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності.

До проєкту закону, яким пропонувалося, зокрема, доповнити ст. 401 КК України ч. 5, Головним науково-експертним управлінням Апарату Верховної Ради України (далі – Головне науково-експертне управління) було висловлено низку зауважень²¹. Так, у Висновку Головного науково-експертного управління зверталася увага на те, що Законом України від 13 грудня 2022 р. № 2839-ІХ, серед іншого, були внесені зміни до статей 69 і 75 КК України²² (ці зміни, як зазначалося, погіршували становище особи, яка в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці вчинила деякі військові кримінальні правопорушення, зокрема самовільне залишення військової частини або місця служби та дезертирство). У Висновку підкреслювалося далі:

Поданим же законопроєктом пропонується передбачити спеціальний різновид (вид. – *Авт.*) звільнення від кримінальної відповідальності для військовослужбовців, які в умовах воєнного стану самовільно залишили військову частину або місце несення служби <...>²³.

Безумовно, зміни до КК України, якими запроваджується спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності, поліпшують становище особи, причому поліпшення стосується деяких тих осіб, становище яких незадовго до цього було погіршено у зв'язку з набранням чинності Законом від 13 грудня 2022 р. № 2839-ІХ²⁴. Внесенням до КК України цих змін, на думку Головного науково-експертного управління, 'дещо нівелюється принцип невідворотності справедливого покарання за скоєння кримінальних правопорушень, пов'язаних із самовільним залишенням в умовах воєнного стану військової частини або місця служби'²⁵.

Щодо пропонованих змін до КК України Головне науково-експертне управління звертає також увагу на те, що 'вищевказана кримінально-правова політика у сфері боротьби з військовими кримінальними правопорушеннями <...> виглядає непослідовною'²⁶. У Висновку зазначається, що негативними наслідками такої політики

²¹ Див.: Висновок Головного науково-експертного управління... (н 12).

²² Там само 3.

²³ Там само 4.

²⁴ У Висновку Головного науково-експертного управління статті 407, 408 КК України у переліках, які містяться у ч. 1 ст. 69 КК України і ч. 1 ст. 75 КК України, виділено курсивом та підкреслюванням.

²⁵ Висновок Головного науково-експертного управління... (н 12) 4.

²⁶ Там само.

є не тільки зниження ефективності наявного інституційного механізму протидії відповідним військовим кримінальним правопорушенням, а й у кінцевому рахунку негативний вплив на мотивацію військовослужбовців до виконання загального військового обов'язку²⁷.

Застереження про непослідовність кримінально-правової політики у сфері протидії таким військовим кримінальним правопорушенням, як самовільне залишення військової частини або місця служби та дезертирство, сприймається як слухне. Водночас твердження про те, що положенням про спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які в умовах воєнного стану самовільно залишили військову частину або місце служби, 'дещо нівелюється принцип невідворотності справедливого покарання' зазначених осіб, потребує додаткового обґрунтування.

В умовах воєнного стану та в бойовій обстановці суспільна небезпека самовільного залишення військової частини або місця служби та дезертирства є високою. Справді, у цих умовах держава особливо потребує того, щоб кожний військовий підрозділ, кожна військова частина, а отже, і Збройні Сили України загалом були готові та здатні якнайкраще виконати покладені на них завдання (мали необхідний рівень бойової готовності та боездатності²⁸). Але самовільна, без належного дозволу, відсутність військовослужбовця у військовій частині чи в місці служби негативно відбивається на бойовій готовності та боездатності військового підрозділу, військової частини (а в підсумку – і Збройних Сил України). Суворе й невідворотне покарання мало б стримувати від вчинення військових кримінальних правопорушень, зокрема діянь, передбачених у ч. 5 ст. 407, ч. 4 ст. 408 КК України.

Якщо військовослужбовець, незважаючи на суворе покарання, яке може бути призначене, в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці самовільно залишає військову частину або місце служби, то це означає, що для нього вагомість причин, які спонукають до такого вчинку²⁹, переважає очікувані несприятливі наслідки засудження за військове кримінальне правопорушення. Це дає підстави стверджувати про те, що суворість і навіть невідворотність покарання не завжди уможливорює запобігти вчиненню військових кримінальних правопорушень: "Вчинити СЗЧ (самовільне залишення [вій-

²⁷ Висновок Головного науково-експертного управління... (н 12) 4.

²⁸ Використовуємо формулювання абз. 1 преамбули до Закону України "Про Збройні Сили України" від 6 грудня 1991 р. № 1934-ХІІ <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text>> (дата звернення 18.11.2025).

²⁹ У статті "Це реальна небезпека для України". Чи дійсно у жовтні рекордна кількість СЗЧ з війська? (BBC News Україна, 07.11.2025) <<https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c3vn7vz1105o>> (дата звернення 18.11.2025) зазначається: "Проблеми, які раніше стовхали людей на СЗЧ (самовільне залишення [військової] частини [або місця служби]. – *Авт.*) чи дезертирство, залишаються актуальними – це складність переведення в інші підрозділи, відсутність належних ротацій, а також термінів служби". А ось – цитата зі статті "Повернення із СЗЧ продовжили. Чому і скільки пішло з армії" (BBC Україна, 30.04.2025) <<https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c9345nv7lgko>> (дата звернення 19.11.2025): "Конфлікт із командуванням, відсутні терміни служби, втома (ті, хто добровільно пішли захищати Україну в 2022-му, наприклад, перебувають на фронті вже 38 місяців), складність переведення в інший підрозділ – серед поширених причин СЗЧ".

ської] частини [або місця служби]. – *Авт.*) їм не страшно, навіть якщо потім можна потрапити у в'язницю, бо померти страшніше”, – пояснює їхню мотивацію Масі Найсм, який сам пережив поранення на фронті³⁰.

Караючи за самовільне залишення військової частини або місця служби та дезертирство, вчинені в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці, тільки позбавленням волі на тривалі строки (не менше п'яти років), держава цим самим не усуває причин вчинення цих кримінальних правопорушень. Оскільки причини, про які йдеться, залишаються, то говорити про зниження (і тим більше – про *суттєве* зниження) кількості правопорушень, передбачених у ч. 5 ст. 407, ч. 4 ст. 408 КК України, було б передчасно. Водночас засудження військовослужбовця до покарання у виді позбавлення волі (без застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням) означає, що особа, яка, ‘можливо, має бойовий досвід та хорошу військову підготовку, не зможе брати участь у забезпеченні обороноздатності держави у такій формі, як проходження військової служби³¹.

Засудивши військовослужбовця до позбавлення волі на певний строк, яке відбуватиметься реально, держава має вжити додаткових заходів (зусиль) для того, щоб забезпечити виконання тих обов'язків, що їх виконував засуджений (інакше страждатиме бойова готовність і боєздатність відповідного військового підрозділу та відповідної військової частини). Однак інша особа – та, на яку будуть покладені зазначені обов'язки, – зовсім необов'язково має такий самий досвід, знання, вміння, підготовку, які були в засудженого військовослужбовця. Крім того, підстав стверджувати, що згадана інша особа невдовзі не залишить самовільно військову частину або місце служби, *теж немає*. У такому випадку постає питання про те, *більше користі чи більше шкоди* для держави приносить засудження до покарання у виді позбавлення волі, що відбуватиметься реально, військовослужбовця, який в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці самовільно залишив військову частину або місце служби.

Особа може звернутися ‘із клопотанням до слідчого, прокурора, суду про намір повернутися до цієї або іншої військової частини або до місця служби для продовження проходження військової служби³² (ч. 5 ст. 401 КК України), керуючись різними міркуваннями. І не виключено, що в такий спосіб особа якраз намагається уникнути кримінальної відповідальності за вчинене. Але й, можливо, що таке звернення, навпаки, свідчить про те, що особа ‘визнає свою провину, висловлює жаль з приводу вчиненого та бажання

³⁰ М Матвейчук, ‘Чому військові йдуть у СЗЧ і що з цим робити’ (BBC Україна, 21.11.2024) <<https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cn5w26q4e1lo>> (дата звернення 18.11.2025).

³¹ O Obodovskyi, Yu Obodovskyi, ‘On the Economic Support of the State's Defence Capability: Problem Statement’ [2023] 9(5) Baltic Journal of Economic Studies 197 <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2023-9-5-193-199>.

³² Кримінальний кодекс України (н 4).

виправити ситуацію, що склалася³³. Навіть у першій ситуації в поверненні особи та подальшому проходженні нею військової служби зацікавлена *не тільки сама особа, а й держава*. Якщо особа ставить за мету уникнути суворої відповідальності, то питання про те, наскільки якісно ця особа виконуватиме обов'язки військової служби і чи не залишить вона самовільно військову частину або місце служби вже через кілька днів після повернення на службу, залишаються відкритими. У той же час підстав стверджувати, що особа неодмінно неякісно виконуватиме обов'язки військової служби або що невдовзі після повернення вона самовільно залишить військову частину, немає. Своєю чергою диспозитивність звільнення від кримінальної відповідальності, закріпленого у ч. 5 ст. 401 КК України (таке звільнення суд може й не застосувати знову), та суворі покарання у санкціях ч. 5 ст. 407, ч. 4 ст. 408 КК України, можуть бути запобіжниками від вчинення нових кримінальних правопорушень проти бойової готовності та боєздатності Збройних Сил України, передбачених ч. 5 ст. 407, ч. 4 ст. 408 КК України.

Отже, у розглянутій вище (першій) ситуації було б передчасним однозначно стверджувати, що у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності 'дещо нівелюється принцип невідворотності справедливого покарання за скоєння кримінальних правопорушень, пов'язаних із самовільним залишенням в умовах воєнного стану військової частини або місця служби'³⁴. Для другої із змодельованих ситуацій передчасність аналогічного твердження відчувається ще більше. Погодьмося, якщо особа 'висловлює жаль з приводу вчиненого та бажання виправити ситуацію, що склалася', то вона робитиме все, що в її силах, щоб довести небезпідставність свого звільнення від кримінальної відповідальності (небезпідставність того, що держава повірила їй, застосувавши звільнення від кримінальної відповідальності). За таких обставин призначення особі суворого покарання, яке має відбуватися реально, сприйматиметься нею як явно несправедливе ставлення до неї з боку держави.

Крім того, варто звернути увагу на те, що при звільненні від кримінальної відповідальності покарання не призначається, незалежно від підстав звільнення. Тому, якщо щодо звільнення від кримінальної відповідальності, передбаченого у ч. 5 ст. 401 КК України, говоритимемо про деяке нівелювання принципу невідворотності справедливого покарання, то цим фактично заперечуватимемо саму можливість звільнення від кримінальної відповідальності *будь-якої особи з будь-яких підстав*. Якщо ж існування закріплених у КК України загальних і спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності не викликає заперечень з точки зору деякого нівелювання при такому звільненні принципу невідворотності справедливого покарання, то,

³³ Див.: Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності: постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. № 12 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05#Text>> (дата звернення 20.11.2025) (абз. 4 п. 3).

³⁴ Висновок Головного науково-експертного управління... (н 12) 4.

мабуть, критика звільнення від кримінальної відповідальності, передбаченого у ч. 5 ст. 401 КК України, яка ґрунтується на зазначених аргументах, виглядатиме як непослідовна.

Уже згадувалося, що ставлення особи до виконання обов'язків військової служби після повернення на службу може бути не завжди добросовісним, особа може знову вчинити військове кримінальне правопорушення, зокрема, знову самовільно залишити військову частину або місце служби. Й одним зі способів забезпечити бажану належну поведінку військовослужбовця, який звільняється від кримінальної відповідальності, могло б стати перетворення виду звільнення, передбаченого у ч. 5 ст. 401 КК України на умовний вид звільнення. До речі, таким же ефективним заходом забезпечення належної поведінки особи могло б бути і звільнення від відбування покарання з випробуванням згідно зі ст. 75 КК України. Держава відмовилася застосовувати зазначене звільнення у випадку вчинення в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці низки військових кримінальних правопорушень. Водночас загроза направлення для відбування призначеного (суворого) покарання (ч. 2 ст. 78 КК України) та загроза настання несприятливих наслідків вчинення нового кримінального правопорушення (ч. 3 ст. 78 КК України) були б, безумовно, вагомими стримувальними факторами.

На думку Головного науково-експертного управління, особливої уваги ‘потребує той факт, що у новій ч. 5 ст. 401 КК йдеться про можливість звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення *вперше* кримінальних правопорушень <...>’ (збережений курсив документа тут і далі. – Авт.)³⁵. Головне науково-експертне управління щодо цього зазначає, зокрема, що реалізація пропозиції використати

у ч. 5 ст. 401 КК словосполучення “*вперше* вчинила кримінальне правопорушення, передбачене статтями 407, 408 <...>”, дозволить (за відсутності фактів вчинення таким військовослужбовцем іншого кримінального правопорушення, кримінально-правове значення якого не втрачено) звільнити <...> військовослужбовця від кримінальної відповідальності фактично необмежену кількість разів³⁶.

Побоювання Головного науково-експертного управління зрозумілі. Водночас слід пам'ятати, що при формулюванні передумов спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності використання слова “вперше” для КК України взагалі є нехарактерним. Справді, воно прямо використане *тільки* у ч. 4 ст. 289 КК України та у ч. 5 ст. 401 КК України³⁷. А ось у багатьох інших випадках такої вказівки немає³⁸. Незважаючи на це, факт вчинення тих чи інших кримінальних правопорушень не вперше не

³⁵ Висновок Головного науково-експертного управління... (н 12) 4.

³⁶ Там само 5.

³⁷ Крім того, не може бути звільнена від кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) (ст. 212 КК України) особа, раніше *судима* за такі ж діяння.

³⁸ Див., наприклад, ч. 3 ст. 111, ч. 2 ст. 114, ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 2121, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309 КК України.

визнається КК України перешкодою для звільнення від кримінальної відповідальності за наявності необхідних для того підстав. При цьому важливо підкреслити, що спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності (інші, ніж передбачений ч. 5 ст. 401 КК України) є імперативними, і суд не може не звільнити особу від кримінальної відповідальності.

Навпаки, звільнення від кримінальної відповідальності відповідно до ч. 5 ст. 401 КК України є диспозитивним (правом, а не обов'язком суду). І суд у кожному конкретному випадку вирішуватиме, чи доцільно застосовувати звільнення до особи, яка раніше уже була звільнена від відповідальності за самовільне залишення військової частини або місця служби чи дезертирство, вчинені під час дії воєнного стану, і знову в умовах воєнного стану вчинила такі ж кримінальні правопорушення. Суд має право не звільняти особу від відповідальності ще раз. Тому висновок про те, що формулювання, яке містить слово “вперше”, дасть змогу за певних умов звільняти ‘військовослужбовця від кримінальної відповідальності фактично необмежену кількість разів’, є дещо передчасним.

Головне науково-експертне управління звертало увагу й на суперечливість змін до ст. 286 КПК України (*узгоджувалися з положеннями пропонуваної ч. 5 ст. 401 КК України*³⁹), відповідне положення проекту Закону було охарактеризоване як “дещо сумнівне”⁴⁰. Зміни, про які йдеться, полягали в тому, що ‘прокурор повинен також отримати письмову згоду командира (начальника) військової частини (установи) про можливість продовження проходження військової служби таким підозрюваним’⁴¹. На думку Головного науково-експертного управління,

тим самим <...> фактично пропонується наділити командира військової частини дискреційними повноваженнями вирішувати на власний розсуд, використовуючи будь-які суб'єктивні оцінки, чи особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності чи ні⁴².

Головне юридичне управління Апарату Верховної Ради України (далі – Головне юридичне управління) щодо змін до ст. 401 КК України (в частині вимоги про ‘наявність письмової згоди командира (начальника) військової частини (установи) на продовження проходження особою військової служби’) зазначало, що ці зміни не враховують ‘основоположні засади кримінально-правового регулювання’⁴³.

³⁹ Див., проте, Зауваження Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України до проекту Закону України “Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану” (№ 11322 від 06.06.2024 р.) (друге читання) <<https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/pubFile/2490429>> (дата звернення 23.11.2025) 2–3.

⁴⁰ Висновок Головного науково-експертного управління... (н 12) 6.

⁴¹ Там само.

⁴² Там само.

⁴³ Зауваження Головного юридичного управління... (н 39) 2.

Головне юридичне управління наголошувало на тому, що ‘наведеним законопроектом в основу рішення суду про звільнення особи від кримінальної відповідальності передбачається покласти рішення та дії третіх осіб (командира (начальника) військової частини (установи). – Авт.)’, отже, ‘в даному випадку треті особи, якщо і безпосередньо не підміняють собою суд, проте чинять безпосередній вплив на прийняття ним рішення’⁴⁴.

Застереження Головного науково-експертного управління та Головного юридичного управління є слухними. Справді,

<...> аналіз положень розділу IX “Звільнення від кримінальної відповідальності” [Загальної частини] КК України дає змогу зробити висновок, що основною підставою звільнення особи від кримінальної відповідальності є позитивна посткримінальна поведінка, що свідчить про низький рівень суспільної небезпечності особи, а також про ефективність індивідуальної превенції на етапі до постановлення вироку⁴⁵.

Однак позитивну посткримінальну поведінку військовослужбовця не можна буде врахувати, звільнивши його від кримінальної відповідальності на підставі ч. 5 ст. 401 КК України, якщо командир (начальник) військової частини (установи) не надасть письмову згоду на продовження проходження таким військовослужбовцем військової служби. При цьому командир (начальник) може заблокувати звільнення від кримінальної відповідальності, навіть якщо військовослужбовець дуже мотивований продовжити проходження військової служби. Звичайно, можливо, в умовах воєнного стану мало хто з командирів (начальників) військових частин (установ) відмовлятиме в наданні зазначеної вище письмової згоди. Але це – припущення, і насправді ніщо не перешкоджає командиру (начальнику) таку згоду все-таки не надати.

Без відповіді залишається й питання про те, з якою метою для звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставі ч. 5 ст. 401 КК України вимагається наявність письмової згоди командира (начальника) військової частини (установи) на продовження проходження особою військової служби. Таке правове регулювання ще можна було б зрозуміти, якби вид звільнення від кримінальної відповідальності, що розглядається, був би умовним, і командир (начальник) військової частини (установи) мав би обов’язок протягом певного часу здійснювати контроль за поведінкою військовослужбовця, який продовжує проходження військової служби⁴⁶. Але навіть у цій ситуації вимога отримати згоду на продовження проходження особою військової служби сприймалася б неоднозначно. У ситуації ж, коли

⁴⁴ Зауваження Головного юридичного управління... (н 39) 2.

⁴⁵ Там само 1–2.

⁴⁶ Порівняймо з положенням, закріпленим у ч. 4 ст. 76 КК України: ‘Нагляд за особами, звільненими від відбування покарання з випробуванням, здійснюється уповноваженим органом з питань пробації за місцем проживання, роботи або навчання засудженого, а щодо засуджених військовослужбовців – командирами військових частин’ (курсив наш. – Авт.).

надання такої згоди не кореспондується із обов'язком командира (начальника) військової частини (установи) здійснювати контроль за подальшою поведінкою військовослужбовця, відповідні приписи законодавства (ч. 5 ст. 401 КК України, абз. 2 ч. 2 ст. 286 КПК України) сприймаються *набагато більш неоднозначно*.

Нарешті, непросто погодитися з тим, що передумовою звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ч. 5 ст. 401 КК України є вчинення вперше під час дії воєнного стану не будь-якого військового кримінального правопорушення, а лише передбаченого статтями 407, 408 КК України⁴⁷. Логіка саме такого вирішення питання загалом зрозуміла: в останні роки серед військових кримінальних правопорушень переважна більшість – це самовільне залишення військової частини або місця служби та дезертирство (табл. 2).

Таблиця 2

Кількість військових кримінальних правопорушень, передбачених статтями 402, 407, 408, 409, 410, 413, 429 КК України⁴⁸

Рік	2013	2021	2022	2023	2024	Січень – жовтень 2025
Всього військових кримінальних правопорушень	369	3 037	13 766	28 666	93 900	186 986
Непокора ⁴⁹	6 (1,626)	19 (0,626)	1 574 (11,434)	1 678 (5,854)	1 849 (1,969)	1 475 (0,789)

⁴⁷ При підготовці до другого читання проекту Закону України “Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану” (реєстр. № 11322 від 06.06.2024 р.) була внесена пропозиція поширити звільнення від кримінальної відповідальності відповідно до ч. 5 ст. 401 КК України і на осіб, які під час дії воєнного стану вперше вчинили також інші військові кримінальні правопорушення. До відповідного переліку пропонувалося включити кримінальні правопорушення, передбачені статтями 402–409, 412–414, 429 та 430 КК України (Порівняльна таблиця до проекту Закону України “Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану” (реєстр. № 11322 від 06.06.2024 р.) (друге читання) <<https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/pubFile/2490427>> (дата звернення 29.11.2025) 10, пропозиція 21). Але пропозиція народного депутата України в цій частині не була підтримана.

⁴⁸ При підготовці *таблиці 2* використані статистичні дані Генеральної прокуратури України й Офісу Генерального прокурора, а саме: Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень – грудень 2013 р.... (н 2); Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень – грудень 2021 р.... (н 2); Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень – грудень 2022 р.... (н 2); Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень – грудень 2023 р.... (н 2); Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень – грудень 2024 р.... (н 2); Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень – жовтень 2025 р.... (н 2).

⁴⁹ Для непокори та інших військових кримінальних правопорушень у *таблиці 2* вказується їх кількість, облікована протягом року (для 2025 р. – протягом січня – жовтня), а в дужках – їх частка у загальній кількості військових кримінальних правопорушень, зареєстрованих у відповідному році (для 2025 р. – у січні – жовтні) (у відсотках).

Продовження таблиці 2

Самовільне залишення військової частини або місця служби	25 (6,775)	2 028 (66,776)	6 183 (44,915)	16 515 (57,612)	66 240 (70,543)	161 461 (86,349)
Дезертирство	5 (1,355)	117 (3,852)	3 214 (23,347)	7 771 (27,109)	23 209 (24,717)	21 479 (11,487)
Ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом	15 (4,065)	33 (1,087)	177 (1,286)	221 (0,771)	256 (0,273)	417 (0,223)
Протиправне вилучення військового майна ⁵⁰	95 (25,745)	191 (6,289)	250 (1,816)	229 (0,799)	243 (0,259)	296 (0,158)
Втрата військового майна	2 (0,542)	69 (2,272)	411 (2,986)	280 (0,977)	243 (0,259)	251 (0,134)
Самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю	0 (0)	0 (0)	150 (1,09)	17 (0,059)	31 (0,033)	13 (0,007)

Як бачимо з даних *таблиці 2*, кількість військових кримінальних правопорушень, передбачених статтями 407, 408 КК України, є непорівнюваною з кількістю інших кримінальних правопорушень проти бойової готовності та боєздатності Збройних Сил України. Але, з одного боку, кількість деяких інших військових кримінальних правопорушень теж є немалою, а з іншого – в умовах воєнного стану посилити (відновити) бойову готовність та боєздатність Збройних Сил України може не тільки особа, яка вчинила самовільне залишення військової частини або місця служби чи дезертирство. Навпаки, засудження будь-якого військовослужбовця до покарання у виді позбавлення волі, яке відбуватиметься реально, призводить до того, що, як уже зазначалося, держава має знайти іншу особу, яка виконуватиме обов'язки, раніше виконувані засудженим, і ця інша особа зовсім не обов'язково виконуватиме обов'язки військової служби якісно.

Важливо також пам'ятати, що за своєю суттю деякі військові кримінальні правопорушення багато в чому схожі із самовільним залишенням військової частини або місця служби і дезертирством. Це, наприклад, стосується ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом (ст. 409 КК України). Власне тому правопорушення, передбачені статтями 407, 408, 409 КК України, включають в одну групу військових кримінальних пра-

⁵⁰ Назва ст. 410 КК України подається в авторській редакції.

вопорушень⁵¹. Крім того, в окремих випадках неможливо розмежувати склади двох військових кримінальних правопорушень⁵². Але для особи, яка під час дії воєнного стану вперше вчинила самовільне залишення військової частини або місця служби чи дезертирство (статті 407, 408 КК України), закріплена можливість звільнення від кримінальної відповідальності, а ось для особи, яка вчинила будь-яке інше військове кримінальне правопорушення, така можливість не передбачена. При цьому якщо для першої із виділених вище ситуацій неможливість звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ч. 5 ст. 401 КК України просто складно зрозуміти, то щодо другої ситуації є підстави говорити про наявність підґрунтя для зловживань⁵³.

Висновки. Військові кримінальні правопорушення підривають бойову готовність і боєздатність військового підрозділу, військової частини, а отже, і Збройних Сил України загалом.

Призначення за військове кримінальне правопорушення покарання у виді позбавлення волі, яке відбуватиметься реально, усуне військовослужбовця від виконання обов'язків військової служби, тоді як повернення його на службу, навпаки, уможливило б за певних умов відновити бойову готовність та боєздатність Збройних Сил України. Незважаючи на це, у низці випадків особі, яка вчинила військове кримінальне правопорушення, тільки позбавлення волі, що відбуватиметься реально, й може бути призначене. А щире бажання особи продовжити проходження військової служби та прагнення добросовісним виконанням покладених на неї обов'язків довести своє виправлення донедавна не було можливості взяти до уваги й звільнити таку особу від кримінальної відповідальності.

Для того, щоб урахувати позитивну посткримінальну поведінку особи, у ч. 5 ст. 401 КК України був закріплений новий спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності. Звільнення від кримінальної відповідальності на цій підставі дає змогу відновити бойову готовність і боєздатність Збройних Сил України шляхом повернення на військову службу осіб, які під час дії воєнного стану вперше вчинили самовільне залишення військової частини або місця служби чи дезертирство.

Перевагою нового виду звільнення від кримінальної відповідальності є те, що він визначений як диспозитивний. Але передумова цього виду звільнення охоплює лише два військові кримінальні правопорушення. Таке законодавче рішення в основному зрозуміле, але вчинення інших військових

⁵¹ Див., наприклад: М Панов, С Харитонов, 'Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)', в Тацій В, Борисов В, Тютюгін В (ред.), *Кримінальне право України. Особлива частина* (6-те вид переробл і доповн, Право 2020) 701.

⁵² Див.: Ободовський (н 5) 535–9.

⁵³ В умовах, коли розмежувати склади кримінальних правопорушень, передбачених ч. 5 ст. 407 КК України (самовільне залишення місця служби в бойовій обстановці) та ст. 429 КК України (самовільне залишення поля бою під час бою), неможливо, причому при кваліфікації 'правильним буде застосування будь-якої із двох норм' (Ободовський (н 5) 539), можливість звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ч. 5 ст. 401 КК України багато в чому залежить від розсуду особи, яка кваліфікуватиме діяння.

кримінальних правопорушень теж могло б бути передумовою для звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Для недопущення зловживань при зверненні із клопотанням про намір повернутися до військової частини або до місця служби для продовження проходження військової служби звільнення від кримінальної відповідальності, передбачене у ч. 5 ст. 401 КК України, могло б бути перетворене на умовний вид. Наявність умов звільнення (вимог щодо подальшої поведінки особи) дала б змогу підвищити ефективність цього виду звільнення від кримінальної відповідальності. З цих же підстав потребує переосмислення заборона звільняти від відбування покарання з випробуванням осіб, які в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці вчинили військові кримінальні правопорушення, зазначені у ч. 1 ст. 75 КК України.

Письмова згода командира (начальника) військової частини (установи), наявність якої необхідна для звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ч. 5 ст. 401 КК України, не кореспондується з обов'язком командира (начальника) здійснювати контроль (нагляд) за поведінкою особи, звільненої від кримінальної відповідальності. Питання про те, з якою метою вимагається наявність такої письмової згоди, залишається без відповіді. Водночас командир (начальник) може необґрунтовано заблокувати звільнення військовослужбовця від кримінальної відповідальності. У зв'язку з цим зберігати далі у ч. 5 ст. 401 КК України вимогу про наявність письмової згоди командира (начальника) для звільнення особи від кримінальної відповідальності недоцільно.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Obodovskyi O, *Tryvaiuchi zlochyny u kryminalnomu pravi Ukrainy* (Yurydychna literatura 2016) (in Ukrainian).
2. Obodovskyi O, *Viiskovi kryminalni pravoporushennia: teoriia i praktyka* (Yurydychna literatura 2023) (in Ukrainian).

Edited books

3. Panov M, Kharytonov S, 'Kryminalni pravoporushennia proty vstanovlenoho poriadku nesennia viiskovoi sluzhby (viiskovi kryminalni pravoporushennia)', v Tatsii V, Borysov V, Tiutiuhin V (red), *Kryminalne pravo Ukrainy. Osoblyva chastyna* (6-te vyd pererobl i dopovn, Pravo 2020) (in Ukrainian).

Journal articles

4. Obodovskyi O, Obodovskyi Yu, 'On the Economic Support of the State's Defence Capability: Problem Statement' [2023] 9(5) *Baltic Journal of Economic Studies* 197 <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2023-9-5-193-199>.
5. Chuhunikov I, 'Pidstava kryminalnoi vidpovidalnosti ta tendentsii rozvytku kryminalnoho zakonodavstva Ukrainy' [2018] 9 *Pidpriansmytstvo, hospodarstvo i pravo* 223–233 (in Ukrainian).

Newspaper articles

6. Matveichuk M, 'Chomu viiskovi ydut u SZCh i shcho z tsym robyty' (BBC Ukraina 21.11.2024) <<https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cn5w26q4e1lo>> (accessed 18.11.2025) (in Ukrainian).
7. Povernennia iz SZCh prodovzhyly. Chomu i skilky pishlo z armii (BBC Ukraina, 30.04.2025) <<https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c9345nv7lgko>> (accessed 19.11.2025) (in Ukrainian).
8. "Tse realna nebezpeka dlia Ukrainy". Chy diisno u zhovtni rekordna kilkist SZCh z viiska (BBC News Ukraina, 07.11.2025) <<https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c3vn7vzl105o>> (accessed: 18.11.2025) (in Ukrainian).

Oleksandr Obodovskyi

ON THE DISCHARGE FROM CRIMINAL LIABILITY OF PERSONS WHO
HAVE COMMITTED MILITARY CRIMINAL OFFENCES

ABSTRACT. Military criminal offences undermine the combat readiness and combat capability of the Armed Forces of Ukraine. These offences are committed not only under martial law, but their commission under martial law can lead to the most serious consequences.

Under martial law in Ukraine, many military criminal offences are committed; their number is increasing every year. This negatively affects the combat readiness and combat capability of the Armed Forces of Ukraine. At the same time, the imposition of a punishment of imprisonment, which will actually be served, on a person who has committed a military criminal offence will not allow them to continue military service. In order to provide the person with the opportunity to continue military service, a special type of discharge from criminal liability has been provided.

The purpose of the article is to determine what the discharge from criminal liability of persons who have committed military criminal offences should be in order to best achieve the goals of criminal law regulation.

Discharge from criminal liability of persons who, under martial law, for the first time, have committed military criminal offences is a dispositive type of discharge, and it deserves support. At the same time, the effectiveness of such a discharge could be improved by converting it into a conditional type. The prerequisite for this special type of discharge from criminal liability is the commission of only absence without leave from a military unit or place of service and desertion under martial law. However, in a number of cases, it would also be appropriate to discharge persons who have committed other military criminal offences from criminal liability. For discharge from criminal liability, the written consent of the commander (head) of the military unit (institution) is required. There is no need to maintain such a requirement in the future.

KEYWORDS: military criminal offences; combat readiness and combat capability of the Armed Forces of Ukraine; discharge from criminal liability; prerequisite for discharge from criminal liability; positive post-criminal behavior.

СЛОВО МОЛОДИМ ВЧЕНИМ

DOI: 10.33498/Юшн-2026-02-181

Максим Миколук

аспірант кафедри цивільного права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
(Харків, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-7622-339X>
mikulukmaksim@gmail.com

УДК 347.27

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ КОНСТРУКЦІЇ ДОБРОСОВІСНОГО ІПОТЕКОДЕРЖАТЕЛЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Анотація. У статті досліджується проблематика захисту добросовісного іпотекодержателя у правовому конфлікті із власником майна. Проаналізовано ситуацію, коли незаконний володілець передає майно в іпотеку, а власник, повернувши його, опиняється з обтяженням, установленим без його волі. Констатовано, що конструкція “добросовісного іпотекодержателя” не передбачена Цивільним кодексом України та формується судовою практикою Верховного Суду переважно на основі принципу добросовісності.

Досліджено правові підстави застосування зазначеної конструкції через призму механізму подолання прогалін у цивільному праві. Встановлено, що відсутність відповідної норми може вказувати на “кваліфіковану мовчанку законодавця”, а відтак ЦК України може не містити підстав захисту добросовісного іпотекодержателя. Проаналізовано проблемність застосування аналогії закону на основі статей 330, 388 ЦК України та звернення до аналогії права, яке може призводити до конкуренції між засадами добросовісності, справедливості та розумності.

Проведено порівняльний аналіз іноземного досвіду, який свідчить, що ефективним правовим підґрунтям захисту добросовісних набувачів речових прав може вважатися законодавче регулювання реєстраційної системи через принцип публічної довіри до реєстру. Зроблено висновок щодо доцільності врегулювання питання добросовісного набуття речових забезпечувальних прав у процесі рекодифікації цивільного законодавства.

Ключові слова: добросовісність; добросовісний іпотекодержатель; іпотека; захист добросовісного набувача; аналогія закону; аналогія права; реєстраційна система; речові забезпечувальні права.

Захист добросовісного набувача є усталеним інструментом підтримки стабільності цивільного обороту та використовується в кожному західному правопорядку. Україна не є винятком. Інститут захисту добросовісного набувача передбачений у статтях 330, 388 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України)¹.

¹ Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>> (дата звернення 02.02.2026).

© Максим Миколук, 2026

Водночас на практиці трапляються інші ситуації, в яких протиставлені права та інтереси власника майна й особи, що набула право на таке майно від суб'єкта, який не міг ним розпоряджатися. Ці ситуації доволі схожі з гіпотезою ст. 388 ЦК України (та її зарубіжними аналогами) й стосуються обставин передачі речей у заставу (іпотеку). У таких випадках повертають до себе увагу, з одного боку, інтереси власника майна, який спочатку постраждав від втрати володіння своєю річчю, а з її поверненням опинився в гіршому стані. Правовий режим його майна змінено через те, що іпотека, встановлена незаконним набувачем, збереглася, й на це майно може бути звернене стягнення іпотекодержателем, з яким власник майна не вступав у правовідносини. Іпотекодержатель, зі свого боку, покладався на відомості державних реєстрів, не знав та не міг знати про відсутність у іпотекодавця права на майно, а тому в силу своєї добросовісності не мав би нести негативних наслідків.

На відміну від добросовісного набувача, питання захисту заставодержателя (іпотекодержателя) цивільний закон не регулює. У зв'язку з цим вирішення зазначеного правового конфлікту напрацьовується судовою практикою. Так, у судовій практиці розвивається концепція “добросовісного іпотекодержателя”, єдиною нормативною основою захисту якого є принцип доброї совісті.

Аналогічні проблеми можуть виникати й при заставі рухомих речей, однак у сфері іпотечних відносин питання стоїть більш гостро через предмет іпотеки – нерухоме майно (часто квартира або інше житло).

Актуальність проблеми. Верховний Суд (далі – ВС) застосовує конструкцію “добросовісного іпотекодержателя” та вказує на необхідність захисту його інтересів з 2018 року. Серед іншого, у своїх правових позиціях ВС спирається на добросовісність іпотекодержателя, проявом чого вбачає те, що якщо такий іпотекодержатель не знав та не міг знати про відсутність права розпоряджатися майном у іпотекодавця, зокрема покладався на інформацію Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та їхніх обтяжень, то він має бути захищений.

Однак у літературі та наукових публікаціях на тепер немає ні докладного аналізу українського права на предмет того, як мав би вирішуватися конфлікт між власником та іпотекодержателем, ні критичного огляду підходу ВС.

Метою статті є комплексний аналіз законодавства і судової практики на предмет співвідношення прав добросовісного іпотекодержателя та власника майна, наявності правової основи для застосування конструкції “добросовісного іпотекодержателя” в цивільному праві України та перспектив вирішення проблеми.

Завданням цього дослідження є:

– на основі практики ВС і ЦК України дослідити наявність підстав застосування принципу добросовісності для захисту іпотекодержателя, зокрема

необхідного встановлення прогалини та її подолання через механізм аналогій закону та права;

- провести порівняльний аналіз інституту захисту добросовісного набувача та конструкції “добросовісного іпотекодержателя”;
- провести аналіз способів вирішення конфлікту між добросовісним іпотекодержателем та власником майна в іноземних правопорядках;
- визначити оптимальні способи врегулювання спірних ситуацій між власником та добросовісним іпотекодержателем.

У статті використані загальнонаукові та спеціально-наукові методи дослідження: формально-логічний, формально-юридичний, системного та порівняльного аналізу, завдяки яким проаналізовано норми українського та європейського законодавства, судові рішення, пов’язані із захистом добросовісного іпотекодержателя. Застосування цих методів дало змогу виявити проблеми застосування конструкції “добросовісного іпотекодержателя” в умовах актуального права України.

Конструкція “добросовісного іпотекодержателя” не передбачена цивільним законодавством та формується у практиці ВС з 2018 р.², Зокрема, в одній зі справ ВС наведена найбільш повна аргументація щодо необхідності застосування конструкції “добросовісного іпотекодержателя”. За обставинами цієї справи, власник втратив своє майно, а згодом витребував його із чужого незаконного володіння. На певному етапі ланцюга розпорядження спірним майном незаконними володільцями, воно було передане в іпотеку. Повернувши майно, власник набув права, обмеженого іпотекою, тобто його майновий стан погіршився, через що він прагнув відновити свій правовий стан у обсязі, який існував до порушення його права, звернувшись з вимогою про визнання недійсним іпотечного договору. Внаслідок цього постала проблема щодо того, кого варто захищати – власника чи “добросовісного іпотекодержателя”.

ВС обрав другий варіант, і ця його позиція заснована, по-перше, на тому, що як *‘принцип добросовісності взагалі, так і його прояви (добросовісного іпотекодержателя), не можуть бути обмежені певною сферою (наприклад, не поширюватися при вирішенні спору про визнання недійсним договору іпотеки)’*. Тому добросовісність іпотекодержателя, відповідно, має враховуватись, а сам іпотекодержатель може захищатися проти власника. Тобто, як зауважує ВС, конструкція “добросовісного іпотекодержателя” хоча й не передбачена

² Зокрема, справи: Постанова Верховного Суду від 16.05.2018 у справі № 449/1154/14 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/74536892>> (дата звернення 02.02.2026); Постанова Верховного Суду від 18.12.2019 у справі № 718/2468/18 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/86505212>> (дата звернення 02.02.2026); Постанова Верховного Суду від 14.09.2022 у справі № 707/807/21 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/106743730>> (дата звернення 02.02.2026); Постанова Верховного Суду від 29.09.2021 у справі № 509/1157/18 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/100063140>> (дата звернення 02.02.2026); Постанова Верховного Суду від 09.12.2020 у справі № 715/32/18 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/93595576>> (дата звернення 02.02.2026); Постанова Верховного Суду від 09.09.2024 у справі № 466/3398/21 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/121665097>> (дата звернення 02.02.2026).

приватним правом, але є проявом принципу доброї совісті. По-друге, спираючись на ст. 330 ЦК України, ВС вважає, що якщо ЦК України допускає набуття права власності добросовісним набувачем від неуповноваженої особи, то набуття обмеженого речового права (іпотеки) також має допускатися правопорядком³.

На нашу думку, наведений підхід ВС не позбавлений проблем і суперечностей. Суд, констатуючи відсутність конструкції “добросовісного іпотекодержателя” в ЦК України, прямо не вказує, що існує прогалина в цивільно-правовому регулюванні. Водночас це є фундаментальним питанням як для посилання на ст. 330 ЦК України, так і для звернення до засади добросовісності.

Законодавство є зовнішньою формою прояву права. Поняття ж цивільного законодавства нерозривно пов’язане з поняттям цивільного права як галузі, адже цивільно-правові норми набувають зовнішнього (об’єктивного) вираження у нормативно-правових актах, які ухвалюються компетентними органами держави⁴. Зі ст. 8 ЦК України випливає, що прогалина є передумовою звернення до аналогій у цивільному праві України. Функція правотворчості у суду може виникати лише при подоланні прогалин у праві⁵. Крім того, регулятивна функція принципів права проявляється через їхнє застосування за відсутності норми права⁶, тобто через механізм аналогії права. С. Погрібний, коментуючи послідовність застосування аналогій, звертав увагу, що вона є абсолютно визначеною та не передбачає різних варіантів поведінки правозастосовного органу, а також зауважував, що ‘ніякої “свободи розсуду” у суду при вирішенні справи’ немає⁷. Тому для прямого застосування засади добросовісності має існувати прогалина, для подолання якої суд мав би підійти через призму ст. 8 ЦК України.

Прогалина у правовому регулюванні не впливає із самої відсутності норми, яка прямо регулює конкретну ситуацію. До того ж до тексту закону або того, що він розумно передбачає, не слід додавати нічого нового (*casus omissus pro omissis habendus est*) – пропущений випадок має вважатися таким, що пропущений навмисно⁸. Норми, інститути права, нормативно-правові акти, що регулюють певну сферу суспільних правовідносин, є частиною єдиної системи і також повинні розглядатися в сукупності. Закон може спеціально не надавати юридичного значення добросовісності певного учасника цивільних правовідносин і натомість містити послідовне регулювання, яке у відповідному правовому конфлікті вирішить його на користь іншої особи. Наприклад, добросовісність набувача (ст. 388 ЦК України) не

³ Постанова Верховного Суду від 09.09.2024 у справі № 466/3398/21 (н 2).

⁴ А Дришлюк, *Судова практика в системі джерел цивільного права України* (ЕКУС 2025) 137.

⁵ Дришлюк (н 4) 238.

⁶ О Петришин (ред), *Загальна теорія права: підручник* (Право 2021) 375.

⁷ С Погрібний, ‘Аналогія закону та аналогія права як засоби регулювання договірних цивільних відносин’ [2010] 5 Теорія і практика інтелектуальної власності 17.

⁸ A Scalia, B A Garner, *Reading Law: The Interpretation of Legal Texts* (Thomson/West 2012) 93–100.

має юридичного значення, якщо майно вибуло з володіння власника поза його волею.

Іпотека обмежує право власності, зокрема такий його елемент, як право розпорядження майном, а також може призвести до припинення права власності внаслідок звернення стягнення на предмет іпотеки⁹. Отже, іпотека, встановлена без передбачених законом підстав, не відповідає настановам, що містяться у ч. 1 та ч. 2 ст. 321 ЦК України. З цього випливає, що у випадку спору між власником та добросовісним іпотекодержателем ЦК України містить підстави для захисту першого та не передбачає підстав захисту другого. Видається, що відсутність конструкції “добросовісного іпотекодержателя” в ЦК України може вказувати на “кваліфіковану мовчанку законодавця”¹⁰.

У будь-якому випадку, звертаючись до аналогій, первинно має бути протестована аналогія закону. Суд, не вказуючи, яку саме аналогію він застосує, тим не менше посилається на ст. 330 ЦК України.

Водночас стаття ЦК України допускає набуття права власності добросовісним набувачем не в будь-якому випадку. Якщо використовувати аналогію закону на основі статей 330, 388 ЦК України, то вони мають бути враховані в повному обсязі з відповідними винятками. Однак у такому випадку конструкція “добросовісного іпотекодержателя” може бути підірвана.

Так, спір між власником і добросовісним іпотекодержателем виникає у випадку, коли власник повернув втрачене майно, щодо якого під час незаконного володіння була встановлена іпотека. Це означає, що, наймовірніше, могло мати місце вибуття майна з володіння власника поза його волею (саме така ситуація розглядалася у справі № 466/3398/21¹¹). Відповідно, у такому випадку правопорядок не бере до уваги добросовісність набувача. Розбудовуючи аналогію, логічно правильним видається, що добросовісність іпотекодержателя так само не має юридичного значення, якщо власник втратив майно поза своєю волею. Такі самі висновки можуть бути зроблені й в інших ситуаціях, коли майно було повернуте власником на підставі винятків, передбачених ст. 388 ЦК України.

Важливо зауважити, що поточна практика ВС не обходить питання винятків. Зокрема, у справі № 466/3398/21 колегія суддів зазначає, що конструкція “добросовісного іпотекодержателя” виключається, коли майно вкрадене у власника або особи, якій власник передав майно у володіння. Однак, по-перше, застосування поняття “вкрадення” до нерухомого майна є проблематичним та, по-друге, інститут захисту добросовісного набувача, який має бути використаний для аналогії закону і на який посилається

⁹ Рішення Конституційного Суду України від 14 липня 2020 р. № 8-п/2020 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-20#Text>> (дата звернення 02.02.2026).

¹⁰ А Дришлюк, “Аналогія закону та аналогія права: динаміка наукового дослідження (сучасний період)” [2011] (17) Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія “Право” 9–14.

¹¹ Постанова Верховного Суду від 09.09.2024 у справі № 466/3398/21 (н 2).

суд, містить ширше коло випадків, коли добросовісність набувача не враховується. При застосуванні аналогії усі такі винятки повинні так само враховуватись у спорі власника та добросовісного іпотекодержателя¹².

З наведеного вбачається, що навіть за умови визнання прогалини застосування аналогії закону на основі статей 330, 388 ЦК України для конструкції “добросовісного іпотекодержателя” є проблемним і, навпаки, може слугувати додатковим підґрунтям для висновку, що позов власника, за яким він оспорує укладений з добросовісним іпотекодержателем договір іпотеки, згідно з чинним ЦК України має бути задоволений.

З урахуванням статей 330, 388 ЦК України, які є найближчими для спору між власником і добросовісним іпотекодержателем, сама можливість переходу до аналогії права і конструювання захисту добросовісного іпотекодержателя виключно на загальній zasadі добросовісності є спірною. Тим не менше, навіть якщо й припустити допустимість застосування аналогії права, все одно це не вирішило б, а породило б низку проблем.

При зверненні безпосередньо до засад цивільного законодавства, вони б мали враховуватись у сукупності. Засада добросовісності нерозривно пов’язана зі справедливістю та розумністю.

Передумовою спору між власником і добросовісним іпотекодержателем є повернення першим майна з чужого незаконного володіння, під час якого і відбулася незаконна передача в іпотеку. Застосування конструкції “добросовісного іпотекодержателя”, як вона сформульована в останній практиці ВС, передбачає, що власник, який повернув майно від неуповноваженого іпотекодавця, займає місце останнього у відносинах іпотеки. До власника, який задовольнив вимоги добросовісного іпотекодержателя, в порядку суброгації переходить право вимагати з боржника виконання зобов’язання, яке було забезпечене іпотекою.

Отже, власник у випадку невиконання зобов’язання, забезпеченого іпотекою, втрачає своє майно, на повернення якого він витратив час і ресурси, і залишається з правом вимоги до боржника, який уже продемонстрував неспроможність виконати зобов’язання. При цьому іпотекодержателем, який задовольнить свої вимоги майном власника, найвірогідніше виступатиме банк або інша фінансова установа, тобто суб’єкти, діяльність яких безпосередньо передбачає роботу з заборгованістю. Однак відповідний тягар буде покладений на власника, непричетного до встановлення іпотеки, яке відбулося в період, коли він поза своєю волею не володів майном.

Проблематично стверджувати, що настання таких наслідків відповідає засадам справедливості та розумності. У той же час ситуація, коли власник залишиться із раніше повернутим майном, а кредитор-іпотекодержатель з правом вимоги до боржника, яке він має можливість більш ефективно реалізувати, не видається несправедливою. Розв’язання конфлікту власника

¹² Постанова Верховного Суду від 09.09.2024 у справі № 466/3398/21 (н 2).

та добросовісного іпотекодержателя на основі засад цивільного законодавства приречене на конкуренцію між такими засадами.

Викладене вище свідчить, що побудова захисту добросовісного іпотекодержателя на основі аналогій з інститутом захисту добросовісного набувача чи зверненні до засад цивільного законодавства не є ефективною.

У будь-якому випадку найкращим способом правового регулювання за наявності прогалини є не застосування аналогій закону чи права, які за своєю суттю є оперативними засобами, а усунення самої прогалини правотворчою діяльністю державних органів¹³.

У праві іноземних країн добросовісний набувач прав на нерухоме майно у більшості випадків захищається через принцип публічної довіри до реєстру та відповідне законодавче регулювання. Це є спільним для усіх реєстраційних систем: англійської, германо-швейцарської та групи Торренса¹⁴. Винятком можна назвати Сполучені Штати Америки чи принаймні окремі їхні штати, де через доктрину *inquiry notice* набувачі можуть бути змушені проводити доволі глибокий юридичний аудит перед транзакцією. Класичним прикладом “віри в реєстр” є стаття 892 BGB, яка майже завжди захищає особу, яка покладається на *Grundbuch*, окрім випадків її недобросовісності¹⁵. Це ставить проблему добросовісного іпотекодержателя в більш широкий контекст державної реєстрації речових прав.

Остаточне набуття вільного від незареєстрованих обтяжень права або набуття права від неуповноваженої особи як ефект принципу публічної довіри до реєстру взаємозалежний із можливостями особи, яка втрачає право через недостовірні відомості, вимагати відшкодування. Залежно від моделі реєстраційної системи та обраних рішень у конкретному правопорядку це можуть бути права вимоги до відчужувача, набувача або навіть самої держави (наприклад, компенсаційні фонди в системі Торренса). Деякі держави, хоча й із суворими обмеженнями, надають можливість нейтралізувати дію публічної віри через позов про відновлення попереднього стану реєстру (Австрія)¹⁶.

Особа, яка не знала й не могла знати про дефекти титулу продавця, іпотекодавця тощо, захищається правопорядками не через свій праведний характер і невинуватість, а задля того, щоб учасники цивільного обороту могли розумно покладатися на своїх контрагентів, і через довіру до транзакцій забезпечувалося його нормальне функціонування¹⁷. Так само економічний аналіз права демонструє необхідність зниження транзакційних витрат

¹³ М Цвік, О Петришин (ред), *Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів* (Право 2009) 416; Дришлюк (н 10).

¹⁴ J Zevenbergen, *Systems of Land Registration: Aspects and Effects* (Netherlands Geodetic Commission 2002) 51.

¹⁵ Bürgerliches Gesetzbuch (BGB) § 892 [German Civil Code].

¹⁶ P A Blajer, ‘On the principle of public faith of land registers in a comparative context’ [2023] 12(2–3) *European Property Law Journal* 121–22 <https://doi.org/10.1515/eplj-2023-0005>.

¹⁷ G Gilmore, ‘The Commercial Doctrine of Good Faith Purchase’ [1954] 64(8) *Yale Law Journal* 1057–1122.

у обороті активів та полегшенні передачі прав на нерухомість¹⁸, складовою чого є посилення довіри до державних реєстрів.

Іноземний досвід показує, що ефективним правовим підґрунтям захисту добросовісних набувачів речових прав має бути саме законодавче регулювання реєстраційної системи. Убачається, що, допоки захист добросовісного іпотекодержателя не буде комплексно, як в іноземних країнах, вбудований у вітчизняну реєстраційну систему, існуватимуть проблеми із вирішенням спору між ним і власником майна, продемонстровані вище. При цьому суди фактично змушені будуть робити вибір, кого захищати з двох сторін, які не винні у виникненні спірної ситуації, та на якій засаді цивільного законодавства акцентувати більше уваги.

Конструкція “добросовісного іпотекодержателя” також натикатиметься й на інші проблеми в судовій практиці. Правове регулювання реєстраційних систем, кредитування та іпотеки завжди містять свої винятки та спеціальні правила, спрямовані на досягнення балансу між різними учасниками правовідносин. Одним із прикладів є автоматичне припинення іпотеки внаслідок виконання основного зобов’язання у Нідерландах без прив’язки його юридичної сили до реєстраційного запису. Реєстр, отже, на певний час є недостовірним для третіх осіб і таїть загрозу для, наприклад, покупців боргу, які вважають, що він існує та забезпечений. Це вибір законодавця між двома конфліктуєчими інтересами: захист боржника проти ризику платити двічі (або більше, ніж він винен), та надійністю даних реєстру¹⁹. Напрацювання такого вибору не притаманне суду.

Крім того, вітчизняна судова система не завжди демонструє узгоджений і послідовний підхід у тій же системі державної реєстрації прав. З одного боку, як у розглянутих вище судових рішеннях, ВС захищає іпотекодержателя, спираючись на те, що він довіряв відомостям реєстру, а в інших доходить висновків, що *‘недооформлення у належний спосіб відступлення права вимоги’* (відсутність нотаріального посвідченого договору та державної реєстрації права іпотеки) не може *‘вражати саме іпотечне зобов’язання настільки, аби бути підставою для припинення самої іпотеки’* (виникнення права іпотеки та його захисту проти третіх осіб)²⁰.

Отже, захист добросовісного іпотекодержателя та інших набувачів обмежених речових прав мав би бути напрацьований законодавцем з урахуванням міжнародного досвіду. Таке напрацювання могло б відбуватися у процесі рекодифікації цивільного законодавства, який натеper триває.

¹⁸ В Кисіль, ‘Оборот нерухомості з позиції Law and Economics: як розірвати порочне коло’ [2024] 3(135) Мала енциклопедія нотаріуса.

¹⁹ L van Vliet, ‘Mortgages on Immovables in Dutch Law’, in S Ravi (ed), *Housing Loans and Mortgages* (ICFAI University Press 2008) 34–51.у

²⁰ Пункт 108 постанови Верховного Суду України від 22 травня 2024 р у справі № 754/8750/19 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/119583712>> (дата звернення 02.02.2026).

Водночас у опублікованому проєкті ЦК України²¹ створена ВС конструкція “добросовісного іпотекодержателя” не простежується і загалом видається, що проєкт ЦК не бере до уваги проблематику спорів між власником і добросовісним набувачем речового забезпечувального права. Зокрема, розділ I книги третьої щодо підвалин речових прав не містить норм, які б регулювали добросовісне набуття обмежених речових прав. Так само відповідні приписи не містить розділ III цієї книги та, зокрема, глава 38, яка безпосередньо стосується забезпечувальних речових прав.

Норми про добросовісне набуття, як і в чинній редакції ЦК України, залишаються у главі 24, яка регулює набуття права власності, а також не містять посилань на можливість їхнього застосування до набуття речових забезпечувальних прав. Що стосується суб’єктного складу договору іпотеки, то він лишається незмінним порівняно з чинною редакцією ЦК України: заставодавцем може бути саме власник речі чи майнового права, а також особа, якій річ або майнове право передані з правомочністю на їх заставу (іпотеку).

Враховуючи виявлені у процесі цього дослідження проблеми, які виникають у спорах між власниками та добросовісними іпотекодержателями, під час оновлення ЦК України необхідно прямо врегулювати питання добросовісного набуття речових забезпечувальних прав. Враховуючи ж простежуваний у проєкті книги третьої підхід до надання відомостям Державного реєстру речових прав на нерухоме майно більшого значення, серед іншого, за добросовісного набуття права власності, а також беручи до уваги міжнародний досвід, питання добросовісного набуття права іпотеки та інших речових забезпечувальних прав могло би бути вирішене в аналогічний спосіб – набувач, який поклався на реєстраційну систему, залишається з чинним речовим забезпечувальним правом. Так само мають бути встановлені випадки, коли власник звільняє своє майно від обтяження іпотекою незалежно від добросовісності іпотекодержателя.

Висновки. Для застосування конструкції “добросовісного іпотекодержателя” має існувати прогалина в цивільному законодавстві. Натепер з судової практики прямо не випливає, який саме спосіб подолання прогалини застосовує ВС, тому що він посилається як на інститут захисту добросовісного набувача (статті 330, 388 ЦК України), так і на засаду добросовісності. Водночас не вбачається, що захист добросовісного іпотекодержателя може ефективно забезпечуватися із використанням обох цих інструментів. Обидва способи подолання прогалин у поточних умовах містять суперечності, а конструювання “добросовісного іпотекодержателя” на основі засади добросовісності є додатково неочевидним, оскільки може конфліктувати з іншими засадами – справедливості та розумності.

²¹ Проєкт Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) № 14394 від 22.01.2026 <<https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69528>> (дата звернення 02.02.2026).

З урахуванням іноземного досвіду, добросовісний набувач, зокрема такого права, як іпотека, має захищатися на підставі правового регулювання реєстраційної системи. Відповідний досвід зарубіжних правопорядків, а також необхідність вирішення спірних ситуацій, що виникають між власниками та добросовісними іпотекодержателями, повинні бути враховані у процесі рекодифікації ЦК України, чого наразі не простежується. У зв'язку з цим у процесі оновлення ЦК України проблематика добросовісного набуття права іпотеки, як і інших забезпечувальних речових прав, має бути вирішена у контексті захисту набувача зареєстрованого речового права.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Scalia A, Garner B A, *Reading Law: The Interpretation of Legal Texts* (Thomson/West 2012).
2. Zevenbergen J, *Systems of Land Registration: Aspects and Effects* (Netherlands Geodetic Commission 2002).
3. Dryshliuk A, *Sudova praktyka v systemi dzherel tsyvilnoho prava Ukrainy* (ECUS 2025) (in Ukrainian).

Edited books

4. Van Vliet L, 'Mortgages on Immovables in Dutch Law', in S Ravi (ed), *Housing Loans and Mortgages* (ICFAI University Press 2008).
5. Petryshyn O (ed), *Zahalna teoriia prava: pidruchnyk* (Pravo 2021) (in Ukrainian).
6. Tsvik M, Petryshyn O (ed), *Zahalna teoriia derzhavy i prava: pidruchnyk dlia studentiv yurydychnykh vyshchykh navchalnykh zakladiv* (Pravo 2009) (in Ukrainian).

Journal articles

7. Blajer P A, 'On the principle of public faith of land registers in a comparative context' [2023] 12(2–3) *European Property Law Journal* 121–22 <https://doi.org/10.1515/eplj-2023-0005>.
8. Gilmore G, 'The Commercial Doctrine of Good Faith Purchase' [1954] 64(8) *Yale Law Journal* 1057–1122.
9. Dryshliuk A I, 'Analoghiia zakonu ta analoghiia prava: dynamika naukovooho doslidzhennia (suchasnyi period)' [2011] (16) *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu Serii Pravo* 9–14 (in Ukrainian).
10. Kysil V, 'Oborot nerukhomosti z pozytsii Law and Economics: yak rozirvaty porochne kolo' [2024] 3(135) *Mala entsyklopediia notariusa* (in Ukrainian).
11. Pohribnyi S, 'Analoghiia zakonu ta analoghiia prava yak zasoby rehuliuвання tsyvilnykh vidnosyn' [2010] 5 *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti* 17.

Максим Миколюк

PROBLEMATIC ASPECTS OF THE 'BONA FIDE MORTGAGEE' CONSTRUCT IN THE CIVIL LAW OF UKRAINE

ABSTRACT. The article explores the issues of protecting a bona fide mortgagee in a legal conflict with the property owner. It analyzes a scenario where an unlawful possessor grants a mortgage on property, and the owner, upon recovering it, finds the property encumbered by a lien established without their consent. It is established that the concept of a "bona fide mortgagee" is not explicitly

provided for in the Civil Code of Ukraine and is primarily shaped by the case law of the Supreme Court based on the principle of good faith.

The study examines the legal grounds for applying this construct through the prism of mechanisms for overcoming gaps in civil law. It is determined that the absence of a relevant norm may indicate “qualified silence of the legislator”, suggesting that the Civil Code of Ukraine might not contain grounds for protecting a bona fide mortgagee. The article analyzes the challenges of applying analogy of statute based on Articles 330 and 388 of the Civil Code of Ukraine, as well as the recourse to analogy of law, which may lead to competition between the principles of good faith, justice, and reasonableness.

A comparative analysis of foreign experience shows that effective legal grounds for protecting bona fide acquirers of proprietary rights lie in the legislative regulation of the registration system through the principle of public trust in the registry. The author concludes that it is advisable to regulate the issue of bona fide acquisition of proprietary security rights during the recodification of civil legislation.

KEYWORDS: good faith; bona fide mortgagee; mortgage; protection of a bona fide acquirer; analogy of statute; analogy of law; registration system; proprietary security rights.

РЕЦЕНЗІЇ

Тетяна Коломоєць

докторка юридичних наук, професорка,
членкиня-кореспондентка НАПрН України,
заслужена юристка України,
деканеса юридичного факультету
Запорізького національного університету
(Запоріжжя, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1101-8073>
Scopus ID: 57217226780
T_deputy@ukr.net

ФОРМА АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА: ДОСВІД МОРФОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ*

Монографія Валерія Колпакова “Морфологія адміністративного права: концепція форми галузі”¹ з’являється в момент, коли українська адміністративно-правова наука переживає одночасно два процеси – переосмислення власної доктринальної ідентичності та інтенсивного зближення зі стандартами європейського публічного права. Саме на перетині цих двох векторів розгортається дослідницька програма рецензованої монографії, яка пропонує не черговий системний опис галузі, а цілісну зміну дослідницької оптики: перехід від традиційних категорій предмета, методу і системи до морфологічного аналізу публічно-правової форми через конфігурації інваріантів, їхніх носіїв та рівнів правового буття.

Методологічне ядро праці становить тріада “інваріант – носій – рівень”, що уможливило описувати адміністративне право не як набір розрізнених приписів, а як багаторівневу структуру стійких форм. Автор виокремлює п’ять рівнів правового буття – нормативний, інституційний, процедурний, доктринальний та аксіологічний, – у межах яких один і той самий інваріант набуває різних форм закріплення, організації та реалізації. Ця координатна система є принципово відмінною від нормативістського редукціонізму, оскільки вона утримує право як ціле, простежуючи, як принцип перетікає у норму, норма набуває інституційних і процедурних носіїв, а носії відтворюються у практиці.

Теоретичне підґрунтя для такої п’ятирівневої реконструкції автор знаходить, зокрема, у роботах Åke Frändberg, який трактує правопорядок як

* Рецензія на монографію В. Колпакова “Морфологія адміністративного права: концепція форми галузі”.

¹ В. Колпаков, *Морфологія адміністративного права: концепція форми галузі* (Юрінком Інтер 2026) 760.

“ієрархію п’яти рівнів”, де перехід від принципу до норми і від норми до рішення є нерозривним².

Стабілізований перелік інваріантів публічно-правової форми є одним із найвагоміших концептуальних результатів монографії. Правова визначеність, належна адміністративна процедура, публічна підзвітність, участь, пропорційність, ефективні засоби правового захисту та інституційна стабільність – цей перелік не є абстрактним каталогом цінностей: кожен із названих інваріантів послідовно реконструюється на всіх рівнях правового буття і перевіряється через тести валідності, що принципово відрізняє морфологічний підхід від декларативних посилань на принципи. Завдяки цьому інваріанти виконують операційну функцію – вони стають критеріями діагностики дефектів форми і маршрутами їх корекції.

Архітектонічним рішенням, що робить монографію методологічно самодостатньою, є двошарова побудова аналізу. Шар I – канонічний виклад – фіксує усталені смисли, нормативні контури та системні зв’язки кожного інституту, стабілізуючи мовну й телеологічну рамку для подальшого дослідження. Шар II – морфологічна експлікація – переводить той самий матеріал у систему координат “інваріант ↔ носій @ рівень”, застосовує внутрішні й зовнішні тести валідності, формує карту ризиків і визначає мінімальний набір умов валідності форми. Взаємодія шарів є не механічною послідовністю, а динамічним зворотним зв’язком: морфологічна експлікація виявляє зони, де канонічний виклад виявився надто загальним, і спонукає повернутися до уточнення дефінітивних меж, тоді як канонічний рівень забезпечує від довільних морфологічних побудов, що не мають опори в тексті норм і в інституційній реальності. Така архітектоніка надає монографії рис мережевої структури, де окремі розділи зв’язані повторюваними морфологічними елементами, що робить висновки відтворюваними й придатними для порівняння.

Порівняльно-правова перспектива виконує в монографії не ілюстративну, а верифікаційну функцію, що є суттєвою теоретичною перевагою праці. Автор послідовно демонструє, що різні правопорядки “висувають уперед” різні рівні, не скасовуючи самої багаторівневості. У Федеративній Республіці Німеччина системоутворювальним є процедурний контур і судовий контроль, де адміністративна дія набуває форми через стандартизовану процедуру та адміністративне судочинство³. У Французькій Республіці кодифікований масив адміністративної юстиції та відпрацьована практикою Державної ради логіка принципів демонструють, як доктри-

² Å Frändberg, ‘The Legal Order: Morphological Levels’, In: *The Legal Order: Studies in the Foundations of Juridical Thinking* (Springer 2018) 29–68 https://doi.org/10.1007/978-3-319-78858-6_2.

³ Hartmut Maurer, *Christian Waldhoff, Allgemeines Verwaltungsrecht* (C. H. Beck 2024) 31–60 <https://doi.org/10.17104/9783406815973>.

нально-аксіологічні інваріанти “прошивають” нормативний і практичний рівні⁴. У Сполучених Штатах Америки право адміністративних агенцій концептуально організоване навколо процедур rulemaking і adjudication та стандартів судового перегляду, що робить особливо видимими процедурний і правозастосовний рівні⁵. У Республіці Польща кодифікована адміністративна процедура та розвинена система адміністративного судочинства виводять на перший план процедурні гарантії, межі дискреції та стандарти обґрунтування⁶.

Інтегративна сила цього порівняльного аналізу полягає в тому, що він дає змогу виявляти функціонально еквівалентні конфігурації носіїв інваріантів у різних правопорядках, не вдаючись до поверхневих запозичень і не абсолютизуючи жодної з національних моделей. Автор коректно демонструє, що навіть за схожості інструментів інваріанти можуть реалізовуватися по-різному залежно від історичного, інституційного та культурного контексту, – і саме в цьому чесному обліку відмінності, а не в її замовчуванні, виявляється наукова зрілість компаративного виміру монографії.

Практична проекція результатів праці не менш значуща, ніж її теоретична архітектоніка. Карта ризиків для публічного адміністрування – один із ключових вихідних продуктів морфологічної експлікації – дає змогу побачити, у яких саме вузлах руйнується інваріант належної процедури, де зникає реальна можливість участі і яким чином нівелюється ефективність судового або адміністративного контролю. У поєднанні з мінімальним набором умов валідності такої інструментарій дає орієнтири для законодавця, органів виконавчої влади, місцевого самоврядування та адміністративних судів, надаючи монографії статусу не лише теоретичної праці, а й інтелектуальної рамки для розроблення реформ у сфері адміністративної процедури, нагляду, підзвітності та захисту прав. Карта конфігурацій, профіль інтенсивності носіїв, карта ризиків і набір корекцій можуть бути використані як аналітичний чек-лист для оцінки законопроектів, інституційних змін або судових підходів до тлумачення норм.

Монографія “Морфологія адміністративного права: концепція форми галузі” є першою в Україні спробою представити галузь у морфологічному вимірі з одночасною орієнтацією на потреби теорії і правозастосовної практики. Праця формує новий напрям вітчизняної доктрини, органічно вписує українське адміністративне право в сучасний європейський науковий дискурс і водночас пропонує йому оригінальний концептуальний внесок – ме-

⁴ J Bell, F Lichère, *Contemporary French Administrative Law* (Cambridge University Press 2022) <https://doi.org/10.1017/9781009057127>.

⁵ R R Kelso, ‘United States Standards of Review versus the International Standard of Proportionality: Convergence and Symmetry’ [2013] 39(2) *Ohio Northern University Law Review* 455–504.

⁶ J Zimmermann, *Prawo administracyjne* (9th ed., Wolters Kluwer Polska 2020) 50–57.

тодологію, що поєднує структурну строгість із чутливістю до варіативності форм і відкритістю до компаративної верифікації. Монографія В. Колпакова, безумовно, заслуговує на широке використання в науковому та освітньому процесі й може бути рекомендована всім, хто займається теорією і практикою публічного адміністрування, нормопроекуванням та судовим контролем у сфері адміністративного права.

Колпаков В. К. Морфологія адміністративного права: концепція форми галузі : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2026. 756 с.

У монографії запропоновано й послідовно обґрунтовано концепцію форми адміністративного права. Вона подана як методологія аналізу правової форми через три зрозумілі опори – інваріанти, носії та рівні, що дає змогу не просто перелічувати елементи галузі, а показувати, як вони пов'язані між собою, що саме забезпечує їхню стійкість і за яких умов вони змінюються у правозастосуванні.

У центрі уваги перебувають норми, інституції, процедури, правові статуси, адміністративні зобов'язання та адміністративні акти, а також їхні взаємозв'язки в реальних режимах публічного адміністрування. Послідовно висвітлюються переходи від принципів до норм, процедур, рішень та їх перегляду з орієнтацією на практичну перевірюваність аргументації.

Представлено відтворюваний протокол морфологічного аналізу з внутрішніми тестами правової визначеності, пропорційності, недискримінації та якості мотивування і з зовнішньою компаративною перевіркою на матеріалі правопорядків Німеччини, Франції, Сполучених Штатів Америки та Польщі.

Морфологічні профілі форми показано як інструмент систематизації доктрини, вдосконалення законодавчої техніки й оптимізації інституційних конфігурацій, а також як засіб підвищення якості адміністративних рішень через чіткі критерії проєкування, перевірки та корекції.

Авторське бачення узгоджується з принципами верховенства права і належного врядування у їхній нормативній формалізації та операційному окресленні в орієнтирах програми SIGMA «Організації економічного співробітництва та розвитку» (ОЕСД), а також із доктриною правової визначеності й легітимних очікувань, тестом пропорційності та процесуальними гарантіями участі й перегляду, що стабільно відтворюються у практиці Європейського суду з прав людини та в праві Європейського Союзу.

У підсумку монографія пропонує цілісну модель, яка поєднує канонічну точність викладу з пояснювальною силою морфологічного аналізу і забезпечує практичну перевірюваність висновків у доктрині та правозастосуванні.

ПЕРСОНАЛІЇ

Євген Харитонов

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
завідувач кафедри цивільного права
Національного університету “Одеська юридична академія”
(Одеса, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3562-254X>
kharitonovs@ukr.net

Олена Харитонова

докторка юридичних наук, професорка,
членкиня-кореспондентка НАПрН України,
завідувачка кафедри права інтелектуальної власності та патентної юстиції
Національного університету “Одеська юридична академія”
(Одеса, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-9675-0654>
lh2512@gmail.com

ОЛЕКСІЙ КРЕСІН: ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ СВІТИ, МІЖНАРОДНІ ГОРИЗОНТИ ТА ЛЮДСЬКИЙ ВИМІР НАУКОВОЇ МІСІЇ (до 50-річчя науковця)

Вступ. П'ятдесят років – це рубіж, який у академічному житті зазвичай означає не завершення, а навпаки – момент, коли науковець входить у фазу найбільшої інтелектуальної сили. Це час, коли вже накопичено достатньо досвіду, щоб бачити закономірності, і водночас зберігається енергія, щоб творити нове. У випадку Олексія Веніаміновича Кресіна ця формула працює з особливою точністю. Його шлях – це історія людини, яка не просто рухалася в науці, а створювала середовище, формувала інституції, запускала інтелектуальні процеси, з'єднувала українську правову думку зі світовою, і робила це з тією внутрішньою дисципліною, яка властива людям, що відчувають свою місію.

© Євген Харитонов, Олена Харитонова, 2026

ПРАВО

УКРАЇНИ

У сучасній українській юридичній науці важко знайти постать, яка б поєднувала стільки ролей: дослідник, науковець, редактор, перекладач, організатор, викладач, міжнародний експерт, громадський діяч. Але за цими ролями стоїть не лише професійна багатогранність, за ними – цілісний світогляд, у центрі якого – повага до тексту, до історії, до інтелектуальної чесності, до держави, до людей.

Ця стаття є спробою побачити в ювілярі не лише науковця, а й людину, яка прожила півстоліття в постійному русі: між країнами, між дисциплінами, між поколіннями, між традиціями і новими викликами. Це портрет, у якому академічна строгість поєднується з теплом, а факти – з інтелектуальною інтерпретацією.

Етапи творчого шляху. У біографії О. Кресіна є одна важлива риса: він дуже рано відчув себе частиною інтелектуального світу. Мала академія наук, студентське самоврядування, молодіжні наукові товариства – усе це не просто епізоди, а перші лабораторії його майбутнього стилю. Уже тоді він поєднував історію, політичну думку, право, джерелознавство – і це поєднання стане визначальним для всього його подальшого шляху.

Його ранні праці 1990-х років – про Пилипа Орлика, мазепинців, українську політичну еміграцію XVIII століття, сарматизм, хозаризм – вражають не лише тематичною сміливістю, а й зрілістю письма, точністю роботи з джерелами, умінням бачити за історичними сюжетами ширші інтелектуальні структури.

Уже тоді проявляється риса, яка згодом стане однією з найхарактерніших: вміння працювати з текстом як із живим організмом, уважно, делікатно, з повагою до кожної деталі.

Аспірантура в Інституті держави і права НАН України стала для О. Кресіна тим, чим для багатьох науковців стає перше велике відкриття: моментом, коли окремі інтереси складаються в систему. Саме тут він переходить від історико-політичних студій до порівняльного правознавства. Його увагу привертають: європейські правові традиції XVIII–XIX століть; становлення порівняльного права як науки; інтелектуальні зв'язки між правовими школами; методологічні засади компаративістики.

Це був час, коли українська юридична наука лише починала відкривати для себе світову компаративістику. І О. Кресін став одним із тих, хто не просто долучився до цього процесу, а створив його інтелектуальну рамку.

Слід зазначити, що О. Кресіна можна вважати інституційним архітектором, який стоїть біля витоків створення української компаративістики.

З 2010 р. О. Кресін очолює Центр порівняльного правознавства Інституту держави і права. Це не просто структурний підрозділ – це інтелектуальний осередок, де формуються нові підходи, народжуються ідеї, зростають молоді науковці. Можна з упевненістю стверджувати, що Центр став місцем, де компаративістика отримала методологічну глибину; платформою для

міжнародних проєктів; середовищем, де українська правова думка почала звучати у світі.

Ще однією віхою на професійному шляху стала Українська асоціація порівняльного правознавства. Заснована у 2006 р., вона стала першою професійною організацією компаративістів в Україні. Її діяльність охоплює численні напрями, серед яких – організація і проведення конференцій, круглих столів, видання збірників, налагодження міжнародного партнерства у цій сфері. Це – інституція, яка формує спільноту, а спільнота – це завжди більше, ніж сума індивідуальних зусиль.

Редакторська діяльність посідає значне місце в діяльності науковця, він – один із найвимогливіших і найточніших редакторів у галузі права. Його робота в журналах *Право України*, *Порівняльне правознавство*, *The Lawyer Quarterly*, *Journal of Comparative Law*, *The Warsaw East Law Review* – це не просто редагування, а формування стандартів академічної культури.

Його редакторська школа – це сукупність рис, притаманних справжньому ентузіасту своєї справи, які поєднують вимогливість до структури, точність термінології, повага до тексту, увага до логіки аргументації. Це школа, яка виховує не лише авторів, а й читачів.

Не можна не згадати також про *міжнародну складову* становлення ювіляра, оскільки наукова біографія О. Кресіна – це історія постійного руху між країнами, університетами, інтелектуальними середовищами. Він працював у багатьох знаних наукових і дослідницьких центрах: Гарварді, Ноттінгемі, Центральноєвропейському університеті, Варшавському університеті, Університеті Лозанни, Університеті Палермо, Університеті Трієста, Ягеллонському університеті. Ці стажування поєднували різноманітні види діяльності: наукові дослідження, викладання, організацію наукових заходів, участь у міжнародних проєктах, формування мережі професійних контактів, представлення України в академічних середовищах, де раніше українських правників майже не було.

Університет Лозанни став одним із ключових пунктів цього маршруту. Саме там О. Кресін не лише проводив дослідження, а й організував серію семінарів «Strategies in Comparative Legal Research», які зібрали молодих учених із різних країн. Це був не просто семінар – це був міст між українською та європейською компаративістикою, створений у час, коли Україна переживала найважчі випробування.

Університет Палермо став іншим важливим етапом. Тут О. Кресін читав курс «Historical Introduction to Ukrainian Law» – перший повноцінний курс з історії українського права в Італії. Для багатьох студентів це був перший контакт із українською правовою традицією, і цей контакт був глибоким, концептуальним, інтелектуально чесним.

Університет Трієста – це вже інший вимір: тут О. Кресін викладав курс про соціалістичне право та трансформацію пострадянських правових си-

стем. Це був курс, який поєднував історію, політичну теорію, міжнародне право та компаративістику. Студенти Трієста отримали можливість побачити пострадянський простір не через стереотипи, а через аналітичну оптику дослідника, який знає його зсередини.

І нарешті, 2025 рік ознаменувався логічним продовженням професійної діяльності – призначенням О. Кресіна директором з документації Міжнародної асоціації юридичних наук при ЮНЕСКО. Це не просто посада. Це визнання, яке отримують одиниці. Це означає, що український науковець став частиною глобальної інфраструктури порівняльного права, відповідальною за збереження, систематизацію та розвиток світової юридичної думки. Це означає, що українська компаративістика – більше не периферія. Вона – у центрі світового інтелектуального руху.

Науковий доробок О. Кресіна уможлиблює простежити інтелектуальні цикли, концептуальні лінії та еволюцію порівняльно-правової думки. І тут слід наголосити на тому, що науковий доробок вченого – не просто сукупність публікацій. Це інтелектуальна карта, на якій можна побачити етапи розвитку української правової думки останніх тридцяти років. Його праці можна згрупувати у кілька великих циклів, кожен з яких має свою логіку, свою внутрішню динаміку, свою концептуальну вагу.

По-перше, історія компаративістики як реконструкція забутих традицій.

Це – фундамент його наукової ідентичності. Монографії 2011, 2017, 2018, 2021 років – це не просто історичні дослідження. Це відкриття нового континенту, який тривалий час залишався невидимим. У цих наукових роботах О. Кресін показав, що порівняльне право має глибші корені, ніж вважалося; Центрально-Східна Європа була не периферією, а активним учасником формування компаративістики; варшавська школа порівняльного права – це унікальний інтелектуальний феномен; українська правова думка XVIII–XIX століть має європейські виміри, які раніше не були осмислені.

Ці праці отримали десятки рецензій у різних країнах – від Польщі до Угорщини, від Литви до Росії. Це означає, що вони стали частиною міжнародного наукового дискурсу.

По-друге, міжнародне право та війна: правова відповідь на агресію. Після 2014 р. О. Кресін стає одним із провідних українських дослідників міжнародного права в умовах війни. Його праці охоплюють аналіз резолюцій Генеральної Асамблеї ООН; кваліфікацію агресії РФ; дослідження статусу окупованих територій; прав корінних народів; встановлення механізмів відповідальності; аналіз рішень ЄСПЛ щодо Криму та Донбасу, а також міжнародно-правові аспекти деокупації.

Монографії 2023–2025 рр. – це цілісна концепція міжнародно-правової відповіді на агресію РФ, яка поєднує аналіз документів, доктрин, практики міжнародних організацій. Це – внесок не лише в науку, а й у державність.

По-третє, гібридні загрози та національна стійкість. У 2020–2024 рр. О. Кресін бере участь у підготовці національних доповідей НАН України, аналітичних записок, досліджень щодо гібридних загроз; інформаційної безпеки; взаємодії держави і суспільства; стратегій стійкості; правових механізмів протидії агресії.

Ці праці поєднують право, політичну теорію, соціологію, безпекові студії. Це – міждисциплінарний підхід, який рідко зустрічається в українській юридичній науці.

По-четверте, українська державність і конституціоналізм. Це – лінія, яка тягнеться від ранніх праць про Пилипа Орлика до сучасних енциклопедичних статей. У дослідженнях цього напрямку О. Кресін показує, що українська державність має глибокі європейські корені; що український конституціоналізм – це не лише 1996 р., а багатовікова традиція; і, нарешті, що історія права – це не музей, а ресурс для сучасності.

Педагогічна діяльність ювіляра є не менш яскравою, оскільки він є викладачем, який відкриває світи. О. Кресін – викладач, який не просто читає лекції, а відкриває студентам інтелектуальні світи. Його курси в Лозанні, Палермо, Трієсті охоплюють історію українського права; порівняльне правознавство; пострадянські правові системи; міжнародне право; методологію компаративістики.

Студенти згадують його лекції як структурні, концептуальні, інтелектуально чесні, емоційно стримані, але внутрішньо наповнені, такі, що залишають слід. Він підготував трьох кандидатів наук, консультував докторські дисертації, допомагав молодим ученим знайти свій шлях.

Публічна інтелектуальна діяльність О. Кресіна є одним з голосів України у світі. З 2022 р. Кресін активно виступає на демонстраціях, акціях, публічних заходах у Лозанні, Палермо, Кракові, Трієсті. Він – один із тих українських інтелектуалів, які не мовчали, коли Україна потребувала голосів у світі. Його виступи – це поєднання правової аргументації, історичної пам'яті, моральної позиції, людської гідності. Це – голос, який чують.

Перекладацька та редакторська школа, яку виплекав О. Кресін вирізняється дбайливим і креативним ставленням до культури тексту. О. Кресін переклав десятки документів ООН, праць В. Батлера, матеріалів міжнародних організацій. Його редакторська робота – це точність, термінологічна культура, повага до авторського стилю, вимогливість до логіки.

Це школа, яка формує культуру тексту.

Людський вимір. У наукових статтях рідко говорять про людські риси. Але ювілей – це момент, коли можна дозволити собі більше. І тут варто сказати, що Олексій Кресін – це людина, яка ніколи не працює «наполовину» – якщо він береться за текст, то доводить його до ідеалу. Крім цього, він має феноменальну пам'ять – може цитувати документи XVIII століття так, ніби читав їх учора. Що дуже важливо для науковця, педагога – він вмів слуха-

ти – і це робить його чудовим науковим керівником. Як уже зазначалось, О. Кресін не терпить інтелектуальної недбалості, але завжди готовий допомогти тим, хто справді хоче вчитися. Це насамперед пов'язано з тим, що він має внутрішню дисципліну, яка вражає навіть колег, поєднує стриманість і глибину, що створює особливу атмосферу в спілкуванні. І, нарешті, завжди залишається людиною, навіть у найскладніших обставинах війни, переїздів, міжнародної роботи.

Його колеги кажуть, що з ним можна говорити про все – від постаті Пилипа Орлика до ООН, від Варшави до Палермо, від XVIII століття до сьогоднішніх новин. І завжди це вражає глибиною знань. Це – рідкісна риса.

Висновок. Отже, підсумовуючи наше невелике дослідження творчого шляху вченого, можемо сказати, що п'ятдесят років Олексія Кресіна – це історія становлення української компаративістики; інтеграції української науки у світовий контекст; формування інтелектуальної стійкості в умовах війни; створення інституцій, які працюватимуть і після нього; поєднання науки, державності та людяності.

Це – історія людини, яка не просто пише про право, а живе правом, мислить правом, захищає право – у текстах, у лекціях, у міжнародних інституціях, у публічних виступах.

Ювілей – це певний підсумок.

Водночас це – новий етап.

І цей етап, без сумніву, буде не менш яскравим, ніж попередні.

Вільям Елліотт Батлер

доктор юридичних наук, професор,
зарубіжний член НАН України та НАПрН України,
член-кореспондент Міжнародної академії порівняльного права,
професор Школи права імені Дікінсона
Університету штату Пенсильванія,
почесний професор Лондонського університету

ОЛЕКСІЮ КРЕСІНУ – 50 РОКІВ

24 лютого 2026 р. Олексій Веніамінович Кресін відсвяткував своє п'ятдесятиріччя. Професор, доктор юридичних наук та член-кореспондент Міжнародної академії порівняльного правознавства, директор з документації Міжнародної асоціації юридичних наук при ЮНЕСКО, він протягом останніх 25 років відіграє визначну роль у розвитку порівняльно-правових досліджень у Центральній та Східній Європі завдяки своїм науковим дослідженням, організаторським здібностям та передусім своєму баченню того, який внесок порівняльно-правові дослідження можуть зробити в юридичну науку, юридичну освіту, реформу права та наукову правову співпрацю з іншими вченими.

Його докторська дисертація, опублікована українською, російською та англійською мовами¹, змінила уявлення про періодизацію витоків сучасного порівняльного правознавства. Його переклад сучасною українською мовою та редагування англійського тексту докторської дисертації Льва Ребета з порівняльного правознавства² привернули увагу до оригінального та захопливого, раніше невідомого внеску в українське порівняльне правозна-

© Вільям Елліотт Батлер, 2026

¹ О Кресін, *Становлення теоретичних засад порівняльно-правових досліджень у другій половині XVIII – першій третині XIX століття: компаративна концептуалізація* (Логос 2017) 680; О Кресін, *Comparative Legal Studies: 1750 to 1835. Approaches to Conceptualization: In 2 vols.* (edited and translated by W. E. Butler, Wildy, Simmonds & Hill 2019) Vol. I. XXXV+292, Vol. II. XVII+413; А Кресін, *Становление теоретических оснований сравнительно-правовых исследований во второй половине XVIII – первой трети XIX века: компаративная концептуализация* (Фенікс 2018) 678.

² L Rebet, *The Comparative Method in the Science of Law* (ed. and transl. by W. E. Butler, O. V. Kresin, Talbot Publishing 2022) XXIV, 203; О Кресін, 'Lev Rebet: Pioneering Ukrainian Comparatist' [2018] XIII(1) *The Journal of comparative law* 214–222; Л Ребет, *Порівняльна метода в науці права* (упорядкування і наукова редакція О. Кресіна, І. Кресіної, Логос 2017) 231.

вство. О. Кресін був піонером у відстеженні витоків порівняльного правознавства в Польщі³ та Німеччині⁴.

Його ініціативність, енергія, організаторські та редакторські здібності зробили Україну центром порівняльно-правових досліджень протягом останньої чверті століття в просторі, який раніше був порожнім у Східній Європі. Він зібрав колег у Центрально- та Східноєвропейському регіоні та з-за його меж через серію конференцій, колоквиумів, симпозіумів та курсів, що проводилися по всій Україні, каталізуючи взаємну співпрацю. Ці зусилля привели до створення наукових журналів “Порівняльно-правові дослідження” і “Порівняльне правознавство” та численних збірників матеріалів наукових заходів⁵, зберігаючи цей внесок у юридичну науку для майбутніх поколінь, а також спеціальні випуски “Journal of Comparative Law”, упорядковані О. Кресіном як запрошеним редактором, опубліковані також окремими книгами⁶.

У галузі міжнародного права О. Кресін зробив важливий внесок у вигляді досліджень миротворчої діяльності⁷ та значення резолюцій Генеральної Асамблеї ООН щодо України⁸.

Знаю, що численні колеги з усього світу долучаються до вітань і бажають Олексію Веніаміновичу всього найкращого у продовженні його видатної кар’єри в порівняльно-правових дослідженнях.

³ O Kresin, *Comparative Law in Warsaw: 1800–1835* (editor and translator W. E. Butler, Talbot Publishing 2021) XIII, 242; O Kresin, *Формування порівняльно-правового мислення варшавських юристів у першій третині XIX століття* (Норма права 2021) 252.

⁴ O Kresin, ‘Genesis of Comparative Jurisprudence in German Universities’ [2013] VIII(1) *Journal of Comparative Law* 232–246; O Kresin, ‘The German Philosophy of National Law in the Late Eighteenth and Early Nineteenth Centuries and the Transformation of Legal Science’ [2019] 14(1) *The Journal of Comparative Law* 301–309; O Kresin, ‘Дискусія історичної та історико-філософської шкіл і питання про соціальні та компаративні засади права і юридичної науки’, *Історія порівняльного правознавства як сфера наукових досліджень: зб. наук. праць* (упор. О. В. Кресін, Ліга-прес 2015) 121–150.

⁵ *Ідея порівняльного міжнародного права: pro et contra* (Ю Шемшученко, О Кресіна (ред), Ліга-прес 2015) 536; *Філософія порівняльного правознавства: збірник наукових праць* (О Кресін (ред), Ліга-прес 2015) 540; *Історія порівняльного правознавства як сфера наукових досліджень: зб. наук. праць* (упор. О Кресін, Ліга-прес 2015) 412; *Порівняльне правознавство: досвід і проблеми викладання: зб. наукових праць і навчально-методичних матеріалів* (упор. О Кресін, ВДК Університету “Україна” 2011) 288; *Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку: зб. наукових праць* (упор. О Кресін, Логос 2010) 520; *Європейське право та порівняльне правознавство: зб. статей* (упор. О Кресін, О Рожко, Логос 2010) 588; *Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку: зб. статей* (упор. О Кресін, Логос 2009) 712 та ін.

⁶ *Foundations of comparative law: methods and typologies* (ed. by W.E. Butler, O.V. Kresin, Iu.S. Shemshuchenko, Wildy, Simmonds & Hill Publishing 2011) 354; *The Interaction of Legal Systems: Post-Soviet Approaches* (ed. by W. E. Butler, O. V. Kresin, Wildy, Simmonds & Hill, Publishers 2015) XIV, 524; *Discovering the Unexpected: Comparative Legal Studies in Eastern and Central Europe* (ed. by W. E. Butler, O. V. Kresin, Talbot Publishing 2021) 562; *The World Picture of Comparative Law* (ed. by W. E. Butler, O. V. Kresin, Talbot 2024) XI, 694.

⁷ *Peacekeeping Operations in Ukraine* (ed. by O. V. Kresin; transl. and ed. by W. E. Butler, Wildy, Simmonds & Hill 2019) 201; *Політико-правові засади миротворчої операції в Донбасі: світовий досвід для України: Наукове видання* (Кресін О (кер. авт. кол., наук. ред.), Проценко І, Савчук К, Стойко О, 2-е вид, Гельветика 2019) 232; *Міжнародно-правові засади миротворчої діяльності міжнародних регіональних організацій у контексті відновлення територіальної цілісності України: Наукова записка* (Кресін О. (кер. авт. кол., наук. ред.), Савчук К, Проценко І, Норма права 2019) 212.

⁸ O Kresin, *The United Nations General Assembly Resolutions. Their Nature and Significance in the Context of the Russian War against Ukraine* (ed. by W. E. Butler, ibidem-Verlag 2024) 226 (Series: Soviet and Post-Soviet Politics and Society, No. 282); O Kresin, *Резолюції Генеральної Асамблеї ООН: характер і значення у контексті війни РФ проти України* (Норма права 2024) 236.

ЮРИДИЧНА ХРОНІКА

Сергій Рабінович

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права
Львівського національного університету імені Івана Франка,
завідувач Лабораторії прав людини
імені академіка Петра Рабіновича
Науково-дослідного інституту державного будівництва
та місцевого самоврядування НАПрН України (Львів, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4144-5439>
serg_rabin@yahoo.com

МІЖНАРОДНИЙ КРУГЛИЙ СТІЛ “СВОБОДА СПОВІДУВАТИ СВОЮ РЕЛІГІЮ АБО ПЕРЕКОНАННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ: ПРАВО НА АЛЬТЕРНАТИВНУ СЛУЖБУ”

6 листопада 2025 р. у Києві відбувся круглий стіл “Свобода сповідувати свою релігію або переконання в умовах війни: право на альтернативну службу”. Гостро актуальний для тисяч українських вірян захід був організований у рамках проектів Ради Європи “Підтримка України у впровадженні стандартів Ради Європи щодо судової влади” та “Права ветеранів та особового складу Збройних Сил в Україні”, що є складовою Плану дій Ради Європи для України “Стійкість, відновлення та відбудова” (2023–2026) з ініціативи Лабораторії прав людини імені академіка Петра Рабіновича НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України. Метою цього міждисциплінарного форуму, унікального як за темою, так і за складом учасників, стало створення діалогової платформи за участі органів державної влади й представників громадянського суспільства з обговорення поточних викликів реалізації права на альтернативну (невійськову) службу. У круглому столі взяли участь представники Державної служби України з етнополітики та свободи совісті (ДЕСС), Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Міністерства оборони України, Офісу Генерального прокурора, правознавці, юристи-практики, релігієзнавці, представники і члени релігійних організацій, міжнародні та зарубіжні експерти.

Тематичні сесії круглого столу охоплювали відносини між державою та церквою в умовах воєнного стану (модератор – провідний науковий співробітник відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України Людмила Филипович); міжнародні стандарти та порівняльну практику альтернативної (невійськової) служби в Європі (модератор –

© Сергій Рабінович, 2026

ПРАВО

завідувачка лабораторії медичного права України та ЄС НДППП імені Ф. Г. Бурчака НАПрН України Галина Миронова); юридичні гарантії сумлінної відмови від військової служби в Україні, а також роль судової влади в забезпеченні права сумлінних відмовників на альтернативну службу в умовах війни (модератор – професор кафедри конституційного права ЛНУ імені Івана Франка СЕРГІЙ РАБІНОВИЧ). Спікерами сесії стали національні та міжнародні експерти, науковці-правники та юристи-практики.

Начальник відділу у справах релігії Державної служби України з етнополітики та свободи совісті Вячеслав Горшков схарактеризував особливості державно-церковних відносин в умовах війни, відзначивши, що Україна є піонером у цій ситуації, бо в Європі складно знайти країну, яка б у подібних умовах забезпечувала альтернативну службу. Доповідач звернув увагу на недоліки законодавства стосовно релігійних організацій в Україні і констатував потребу зміни моделі державно-конфесійних відносин на партнерську, зі збереженням світського характеру держави. У разі впровадження державою під час війни альтернативної служби остання має враховувати різне ставлення вірян до використання зброї з огляду на особливості релігійних переконань.

Виступає начальник відділу у справах релігії ДЕСС Вячеслав Горшков

Виступає експерт Офісу РЕ Саша Янкович (онлайн)

Експерт Офісу Ради Європи Саша Янкович (онлайн) здійснив огляд найкращих зарубіжних практик застосування міжнародних стандартів щодо відмови від військової служби за релігійними переконаннями; наголосив, що відмова від військової служби з мотивів переконань – одна з найбільш захищених форм у практиці ЄСПЛ, яка, згідно з висновком Венеційської Комісії, має застосовуватись навіть в умовах воєнного стану. Приклад Фінляндії засвідчує, що ліберальний підхід до відмови від військової служби ще не означає, що в разі війни в країні бракуватиме військових і вона не

Сергій Рабінович

здобуде перемоги. Експерт акцентував значущість добросовісності у діях представників органів державної влади та сумлінних відмовників для належного функціонування системи альтернативної служби.

Керуючий директор Центру досліджень нових релігій (CESNUR) у Турині (Італія) МАССІМО ІНТРОВІНІ (онлайн) проаналізував міжнародні стандарти і досвід врегулювання питань невійськової служби під час війни на прикладі Свідків Єгови. Дослідник зауважив, що чинне законодавство Італії про альтернативну службу поширюється, зокрема, і на час війни. У Південній Кореї у 2018 р. Верховний суд зобов'язав органи державної влади визнати право Свідків Єгови нести цивільну службу, не пов'язану з військовими органами. Литва, виконуючи рішення ЄСПЛ (2022; 2025), у яких зазначено, що альтернативна служба має бути під контролем цивільних установ, переглянула законодавство й ухвалила новий закон, що набирає чинності з січня 2026 р.

Спікерка Леся Коваленко (CEO LangUAgePlus, Сполучене Королівство) (онлайн) розглянула британський досвід гарантування права на альтернативну службу під час війни. Сполучене Королівство стало однією з перших країн Європи, яка запровадила можливість сумлінної відмови від виконання військового обов'язку; під час Другої світової війни було законодавчо запроваджено реєстр відмовників сумління і процедуру, що включала деталізовані питання для перевірки щирості переконань. У 1960 р. Сполучене Королівство скасувало загальний військовий обов'язок, зберігши право на альтернативну службу. Нині, якщо антивоєнні переконання британських громадян виникають на етапі військової служби (що було актуально, зокрема, під час війни в Афганістані та в Іраку) можливість сумлінної відмови гарантовано.

Значний інтерес у присутніх викликав також виступ заступника начальника відділу юридичного забезпечення та правової аналітики Державної служби України з етнополітики та свободи совісті Ярослава Котилка. Спікер дав порівняльний огляд кращих зарубіжних практик організації альтернативної (невійськової) служби на прикладі низки країн: Греції, Швейцарії, Фінляндії, Естонії, Литви, Вірменії, Республіки Корея та Тайваню; підкреслив відмінності між моделями, що визнають альтернативну службу на рівні Конституції, і моделями, де відповідні гарантії формуються переважно законом; схарактеризував види альтернативної служби, її тривалість і базові елементи організації.

Завідувач Лабораторії прав людини імені академіка Петра Рабіновича НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України СЕРГІЙ РАБІНОВИЧ відзначив здобутки і проблеми національної судової практики в питанні застосування ст. 35 Конституції України; запропонував законодавчо передбачити в законі про альтернативну службу під час війни “обертання” презумпції добросовісності при доказуванні щирості релігійних переконань (з опертям на дату повномасштабного вторгнення як на ча-

pravona.com.ua

сову точку такого “обертання”) як пропорційний запобіжник проти зловживань правом на сумлінну відмову.

Професор кафедри теорії права та прав людини Українського католицького університету, член-кореспондент НАПрН України Вячеслав НАВРОЦЬКИЙ присвятив свою доповідь розгляду конфлікту релігійних переконань громадянина з виконанням військового обов’язку з позицій кримінального права України і обґрунтував *de lege lata* відсутність підстав для звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які відмовляються від військової служби з огляду на релігійні переконання; водночас зарубіжний досвід і практика ЄСПЛ непорівнянні з умовами, в яких нині перебуває Україна. *De lege ferenda* в разі запровадження інституту альтернативної служби під час війни слід враховувати, що така служба не повинна бути менш небезпечною чи коротшою, ніж служба за призовом за мобілізацією.

Завідувач кафедри кримінального та адміністративного права Академії адвокатури України РОМАН ВЕРЕША спинився на окремих правозастосовних аспектах альтернативної (невійськової) служби, підкресливши важливість урахування на практиці теологічних положень преамбули Конституції України. Умови воєнного стану можуть зумовлювати певні обмеження прав і свобод, проте повне ігнорування права на відмову від військової служби з мотивів совісті осіб, чиї релігійні переконання є глибокими та послідовними, може становити порушення міжнародних стандартів у сфері прав людини.

Суддя Дніпропетровського окружного адміністративного суду проф. ВАСИЛЬ ІЛЬКОВ розглянув процесуальні особливості розгляду публічно-правових спорів включно з питаннями альтернативної служби. Доповідач акцентував первинність саме адміністративних відносин між особою та ТЦК як суб’єктом певних повноважень. Натомість стадія кримінального процесу може виникати лише внаслідок фактичного пропуску стадії адміністративно-процесуального оскарження, яке могло б дозволити створити чітку адміністративну преюдицію.

Доцент кафедри права Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького БОГДАНА РАТУШНА зосередилася на процесуальних засобах судового доказування щирої віри у справах про сумлінну відмову від виконання військового обов’язку: показаннях свідків, письмових доказах, речових доказах, електронних доказах та висновках експертів. Попри те, що щира віра може виникати, зокрема, і в період повномасштабного вторгнення, з метою уникнення маніпуляцій та запобігання зловживанням докази наявності щирої віри, які подаються до суду, мають бути датовані до початку повномасштабного вторгнення.

Адвокат ВАДИМ КАРПОВ спинився на проблемних питаннях з’ясування наявності в особи права на сумлінну відмову, яке набуває сенсу саме у воєнний час. Стверджувати, що право на відмову від військової служби існує лише в

мирний час, все одно, що стверджувати, що право на захист від свавільних затримань поширюється лише на тих, кого не заарештовують. Щирі релігійні переконання не змінюються під тиском, зокрема на вимогу держави, тому будь-які повноваження органів держави оцінювати легітимність релігійних поглядів несумісні з її обов'язком бути нейтральною та безсторонньою. Суть релігійних переконань становить *forum internum*, який не підлягає жодним обмеженням ані в мирний, ані у воєнний час.

Участь у дискусії з проблематики круглого столу взяли: провідний наук. співробітник відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України, президентка Української асоціації релігієзнавців Людмила Филипович; менеджерка проекту Ради Європи “Підтримка судової влади України в умовах війни та післявоєнного періоду” Ірина Кушнір; президент Української уніонної конференції Церкви адвентистів сьомого дня Роман Проданюк; голова Правління громадської організації “Інститут релігійної свободи”, старший єпископ Української євангельської церкви Олександр Зайцев; митр. прот. Олекса Петрів (Українська греко-католицька церква); головний науковий співробітник відділу правової взаємодії бізнесу та держави НДІППП імені Ф. Г. Бурчака НАПрН України Ольга Аврамова; головна спеціалістка відділу співпраці з релігійними спільнотами ДЕСС Вікторія Кочубей; старша викладачка кафедри МАУП Наталя Марич; завідувачка лабораторії медичного права України та ЄС НДІППП імені Ф. Г. Бурчака НАПрН України Галина Миронова; старший науковий співробітник відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України Ольга Недавнія; вчений секретар Науково-консультативної ради при Верховному Суді, суддя Великої Палати Верховного Суду Олег Ткачук; заступник начальника відділу прав військовослужбовців Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Леонід Чуклін; адвокат, заступник голови по правозахисній роботі правозахисного центру “Захист – є” Дмитро Фшик; доцентка кафедри теорії права та конституціоналізму Інституту права, психології та інноваційної освіти НУ “Львівська політехніка” Соломія Цебенко; професор кафедри теорії права та конституціоналізму Інституту права, психології та інноваційної освіти НУ “Львівська політехніка” Лілія Ярмол та інші учасники заходу. Підсумком круглого столу став висновок про необхідність продовження експертного діалогу та подальшої співпраці для посилення законодавчих, адміністративних та судових механізмів захисту права на сумлінну відмову від військової служби з мотивів релігійних переконань у контексті ефективного забезпечення відсічі збройній агресії.

ДОКТРИНА В СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ

ПРИЗОВ НА ВІЙСЬКОВУ СЛУЖБУ ПІД ЧАС МОБІЛІЗАЦІЇ НЕ СКАСОВУЄ ПРАВА НА СУМЛІННУ ВІДМОВУ ВІД НОСІННЯ ТА/АБО ВИКОРИСТАННЯ ЗБРОЇ*

<...> Об'єднана палата зазначає, що питання, поставлене стороною захисту в цій справі, полягає в тому, чи узгоджується кримінальна відповідальність за ухилення від призову на військову службу під час мобілізації з правом особи на свободу думки, совісті та релігії, яке закріплено в Конституції України й міжнародних договорах, ратифікованих Україною.

Суд вказує, що положення статті 18 Пакту не допускають відступу за будь-яких обставин. Відступ від зобов'язань, передбачених статтею 9 ЄКПЛ, допускається відповідно до статті 15 ЄКПЛ, однак об'єднана палата враховує, що з 04 квітня 2024 року заявлений раніше Україною відступ від зобов'язань за цією статтею було відкликано. Таким чином, ці положення міжнародних договорів діють у повному обсязі.

Об'єднана палата зазначає, що *призов на військову службу під час мобілізації здійснює суттєвий вплив на звичайний спосіб життя особи*, оскільки вона забезпечує захист держави, а не продовжує займатися своєю попередньою діяльністю, вимушена змінити місце перебування (проживання), не може залишати військової частини, тощо. *Також такий призов може мати певний вплив, в тому числі змінити, можливості особи звичним для неї способом сповідувати ту чи іншу віру, відвідувати релігійні та пов'язані з ними заходи.*

Однак *право сповідувати свою релігію або переконання не є абсолютним*. Тому об'єднаній палаті належить вирішити питання, чи є таке втручання виправданим з погляду тих положень Конституції України та міжнародних договорів, які допускають обмеження свободи сповідувати свою релігію.

Частина 2 статті 35 Конституції України, частина 3 статті 18 Пакту і частина 2 статті 9 Конвенції в схожих виразах допускають таке обмеження в інтересах громадського порядку або безпеки, здоров'я чи моралі, а також захисту прав і свобод інших людей. Усі ці положення вимагають, щоб таке обмеження було встановлено законом і було виваженим (пропорційним до заявленої мети).

Як і в інших випадках, закон, який визначає застосування таких обмежень, має бути чітким, зрозумілим для відповідної особи, а його застосування має бути передбачуваним та точним, щоб захистити особу від свавілля.

Об'єднана палата зазначає, що *законодавець чітко відрізняє два види військової служби: строкову військову службу та військову службу за призовом під час мобілізації*. Якщо в разі призову на строкову військову службу для сумлінного відмовника доступна можливість замінити таку службу альтернативною відповідно до Закону України "Про альтернативну (невійськову) службу", то в разі призову під час мобілізації закон не передбачає такої можливості й, відповідно, процедури заміни.

* Витяг з Постанови об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду у справі № 573/838/24 від 27 жовтня 2025 р. <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/131495382>> (дата звернення 27.02.2026).

На думку об'єднаної палати, національне законодавство відповідає критеріям доступності і чіткості. Також не викликає сумніву, що неможливість для військовозобов'язаного відмовитися від призову під час мобілізації є свідомим й послідовним вибором законодавця.

Як вважає об'єднана палата, *неможливість відмовитися від військової служби на підставі переконань також має легітимну мету в ситуації, в якій перебуває держава.*

Українське суспільство змушене захищатися від військового нападу сусідньої держави. Військові дії агресора мають широкомасштабний характер й охопили майже всі області України, протяжність лінії оборони сягнула значної частини її кордону. Україна обороняється від нападу держави, яка значно переважає її за площею, кількістю населення, озброєння, а також володіє ядерною зброєю. Ці та інші фактори можуть характеризуватися як непередбачувана та виключна ситуація (див., наприклад, рішення у справі “Cristian-Vasile Terhes against Romania” від 13 квітня 2021 року, № 49933/20).

У такій ситуації загальну військову мобілізацію оголошено з легітимною метою оборони від агресії, яка загрожує існуванню нації. Захист нації та життя її людей може розглядатися як легітимний інтерес у громадській безпеці для захисту прав і свобод інших людей, включно й цивільних осіб. Якщо існування України поставлено під загрозу, то держава повинна вжити всіх можливих заходів для самозбереження (у тому числі мобілізації військовозобов'язаних). Така легітимна мета дозволяє державі впроваджувати пропорційні обмеження, у тому числі виключати можливість відмови від військової служби з міркувань, зумовлених певними переконаннями.

Об'єднана палата не залишає поза увагою посилення сторони захисту на численні рішення ЄСПЛ, що стосуються відмови від військової служби через релігійні переконання (зокрема, рішення “Bayatyan v. Armenia” від 07 липня 2011 року, № 23459/03). Погоджуючись з тлумаченням ЄСПЛ статті 9 Конвенції в контексті сумлінної відмови від військової служби, об'єднана палата, однак, вважає, що ситуація, в якій перебуває Україна внаслідок масштабної агресії з боку Російської Федерації, не дає можливості вважати висновки ЄСПЛ, які стосувалися подій в обстановці мирного часу, беззастережно застосовними до питання, яке вирішує об'єднана палата.

Об'єднана палата не бачить підстав вважати, що право на заміну виконання військового обов'язку альтернативною (невійськовою) службою, гарантоване частиною 4 статті 35 Конституції України, поширюється на ситуацію, що загрожує існуванню нації. Відповідно підхід законодавця, який виключив можливість такої заміни, відповідає статті 35 Конституції в сукупності зі статтями 17 та 65 Основного Закону України.

За таких обставин, на думку об'єднаної палати, законодавство, яке виключає можливість сумлінної відмови від призову під час мобілізації (в тому числі стаття 336 КК України, яка слугує забезпеченню призову під час мобілізації), не суперечить статті 35 Конституції України.

Тому об'єднана палата констатує, що *законодавство не передбачає можливості уникнути призову за мобілізацією на підставі релігійних або нерелігійних переконань, навіть якщо їх щирість і послідовність не ставиться під сумнів, і таке обмеження свободи сповідувати свої релігійні або нерелігійні переконання має легітимну мету.*

Щодо пропорційності такого обмеження об'єднана палата визнає, що примус до військової служби є важким тягарем для будь-якої особи, змушуючи її переглянути свої плани, погляди і переконання, стосунки з близькими і суспільством. Для особи, яка сумлінно й послідовно переконана в недопустимості застосування зброї, такий тягар має певний додатковий елемент.

Суд не може оцінювати, який спосіб реалізації прав сумлінних відмовників і узгодження їх з легітимними інтересами суспільства є найкращим, оскільки це компетенція Парламенту. Однак суд зазначає, що ключовим є саме організація процесу такого врахування з тим, щоб особи, які є сумлінними відмовниками, були залучені до виконання завдань, які не пов'язані із носінням та/або використанням зброї.

Об'єднана палата визнає, що *відмова від носіння і використання зброї утворює ядро певних релігійних або нерелігійних переконань, тому мотиви такої відмови не можуть бути проігноровані навіть у разі служби за мобілізацією*. Хоча питання відмови від виконання наказу, який передбачав носіння або використання зброї, не є предметом цього розгляду, об'єднана палата визнає, що мотиви відмови від виконання такого наказу необхідно брати до уваги для правильного визначення співвідношення свободи совісті та легітимних обмежень.

Водночас об'єднана палата вважає, що *ситуація, у якій перебуває держава, позначається також і на обсязі права на сумлінну відмову, тому не погоджується з доводами захисту щодо абсолютної неможливості для сумлінного відмовника бути призваним за мобілізацією з міркувань, які виходять за межі носіння або використання зброї*. Наприклад, на думку об'єднаної палати, необхідність підкоритися військовому керівництву і правилам служби, що не пов'язані з носінням і використанням зброї, не є настільки істотним втручанням у свободу сповідувати свої переконання, щоб вважати їх непропорційними за ситуації, в якій такі обмеження запроваджені.

Таким чином, об'єднана палата робить висновок, що законодавство не допускає відмову від призову під час мобілізації з міркувань релігійних або інших переконань, і така відмова, навіть якщо щирість і послідовність цих переконань не викликає сумніву, зумовлює відповідальність за статтею 336 КК України. Разом з тим, *релігійні та інші переконання мають враховуватися під час проходження військової служби за мобілізацією й не можуть спричинювати виконання сумлінним відмовником наказів, пов'язаних з носінням або використанням зброї*. <...>

На виконання положень ч. 4 ст. 442 КПК об'єднана палата формулює такий висновок щодо застосування норм права

Законодавство України не передбачає можливості відмови від виконання обов'язку проходити військову службу за призовом під час мобілізації, яка ґрунтується на релігійних або інших переконаннях.

Такі переконання не можуть бути підставою для звільнення особи від кримінальної відповідальності у разі її ухилення від мобілізації у значенні статті 336 КК України.

Призов на військову службу під час мобілізації не скасовує права на сумлінну відмову від носіння та/або використання зброї <...>

ЮРИДИЧНИЙ ЖУРНАЛ

“ПРАВО УКРАЇНИ”

2
2026

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 23026–12866ПР від 28.12.2017 р.

Редагування *О. Красенко*
Комп’ютерна верстка *О. Карташової*
Художнє оформлення *С. Мягкова*

Підп. до друку 14.04.2026. Формат 70x100/16.
Папір офсетний. Офсетний друк.
Ум. друк. арк. 17,23. Обл.-вид. арк. 15,38. Зам. ____.
Ціна договірна.

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ:
вул. Загорівська, 17–21, м. Київ, 04107, Україна
Телефон: +380(66) 972-39-27 (редакція)

<https://pravoua.com.ua/uk/pages/subscription>

Відповідальність за достовірність інформації, що міститься в друкованих матеріалах,
несуть автори. Редакція не завжди поділяє авторську точку зору.

Віддруковано у друкарні ТОВ “Про Формат”
Україна, 02005, Київ, вул. Каховська, буд. 64

Свідоцтво про внесення суб’єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 5942 від 11.01.2018 р.